

FÖLD

ÉS

EMBER

NEGYEDÉVENKINT MEGJELENŐ TUDOMÁNYOS
SZEMLE - SZERKESZTI:

KOGUTOWICZ KÁROLY

VII. ÉVF.
HARMADIK ÉS NEGYEDIK SZÁM
1927

SZERKESZTŐSÉG:
SZEGED, EGYETEMI FÖLDRAJZI INTÉZET

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG EMBERFÖLDRAJZI
SZAKOSZTÁLYÁNAK KIADÁSA
BUDAPEST

Három földrajzi ujdonság.

Magyarország domborművű térképe.

Miniszterileg engedélyezve.

Készítették: Scharf Nándor és Turner Ferenc.

Bővebb ismertetést komoly érdeklődőknek díjtalanul küldök.

Ára 200 pengő, iskoláknak 180 pengő.

Budapest domborművű térképe.

A M. Kir. Állami Térképező Intézet nyomása alapján készítve.

Bővebb ismertetést kívánatra díjtalanul küldök.

Ára 160 pengő, iskoláknak 144 pengő.

Magyarország iskolai politikai fali térképe.

Tervezték: Dr. Kogutowicz Károly és Gergely Endre.

2-ik teljesen átdolgozott kiadás.

Elsőrangú kartografiai kiállítás!

A M. Kir. Állami Térképező Intézet 8 színű nyomása.

Ára vászonra vonva, hajtogatva, akasztó gyűrűkkel 35·20 P.

Ára vászonra vonva, lécekkal --- --- --- --- --- 36·80 P.

KAPHATÓK:

KÓKAI LAJOS cég térkép-osztályában

Budapest, IV., Kammermayer Károly utca 3. (Telefon: Teréz 274-94.)

Legujabb földrajzi művekről szóló árjegyzékünket díjtalanul küldjük.

A Vulka völgyének településföldrajza.

(3 térképvázlattal.)

A vidék fekvése.

Legelőször is vizsgálódásunk területét fogjuk pontosabban megjelölni: ez t. i. némely helyen tágabb a szoros értelemben vett Vulka-völgynél. Kezdetét a Vulka eredésénél, Fraknó közelében veszi; innen a folyó mentén haladva, csak a partmelletti helységeket vesszük figyelembe, minthogy e részen egészen Zemenyéig hegyláncok közt keskeny völgyben folyik a Vulka. Borbolyánál a Vulkába ömlő Márc-patak melletti Márcfalvát belevonjuk tárgyalásunk körébe. Zemenyétől kezdve tágul a Vulka völgye, Selegszántónál pedig kilép a folyó arra az amfiteátrumszerű lapályra, mely a Fertő melléki dombsort nyugatról szegélyezi. Eme széles lapály településeit Felsőzserfalva-, Nagyhöflány, Kismarton, Sérc, Oszlop, Szentmargitbánya, Cinfalva, Zárány helységeeknek, mint a lapály peremén fekvő és a határvonalat kijelölő pontoknak beleszámításával fogjuk ismertetni.¹⁾

A Vulka völgye egyrészt a Rozália és a Soproni hegység, másrészt a Lajta hegység és a Fertő-melléki dombsor között terül el. Az első kettő az Alpok leszakadt romjai, melyek ismét kibukkantak a miocén tábla takarója alól.²⁾

A Rozália-hegység magvát kristályos palaközetek képezik, mélyebben gnejsz; igen nagy kiterjedésű továbbá főgerincén és oldalágain a csillámpala. A kristályos közetekre harmadkori rétegek borulnak; dilluvium és alluvium a hegység tövében fordul elő. A Rozália-hegységhez hasonló felépítésű a bejőle kiágazó és kelet felé vonuló Soproni hegység, melynek mediterrán takarójából a kristályos alapközet csak kevés helyen bukkan ki. A széles kismartoni kapun túl emelkedő Lajta-hegység

¹⁾ V. ö. az 1. számú térképpel.

²⁾ Princz: Magyarország földrajza. I. 113. l. (Tud. Gyűjt. 15. sz.)

már kárpáti csapásban van és alaktanilag független az Alpoktól.³⁾ Magva kristályos palaközetből áll, ezt harmadkori (mediterrán, szármáciai és pannóniai) rétegek fedik; még pedig a hegység minket érdeklő déli lejtőit a pannóniai emelet. (Kismarton és Lajtaszentgyörgy vidékén.) A Fertő melléki dombosor, mely a Vulka sárci völgyszűkületétől kezdve végigkíséri a Fertő nyugati partját geológiai fölépítés szempontjából a Lajta-hegységhez hasonló. A kitünő épületköül szolgáló lajtamészkö dombsornak a Vulka-lapály menti felén Szentmargitbányánál és Oszlopnál lép fel.

A Vulka a Rozália-kápolnától északra (Fraknó vidékén) a Rozália-hegység kristályos kőzetei közt ered két ágból. Az intraalpinus Vulka-medence délnyugati fele miocén parti (konglomeratum, homok, széntelepek) rétegekből felépített dombság, északkeleti fele pliocén-pleisztocén feltöltésű fiatal síkság.⁴⁾ Ezután az általános jellemzés után vizsgáljuk meg részletesebben! Völgyét Nagymartontól kb. Selegszántó vidékéig diluviális lösz és nyirok fedi; ezt északnyugat felől pannóniai-pontusi rétegek határolják, a délkeleti oldalon ugyanezen a szakaszon mediterrán, majd szármáciai rétegek. Selegszántónál rövid szakaszon pannóniai-pontusi felszínen folyik a Vulka, majd Vulkapordánytól artéri üledékei. Ennek két oldalt Kismartonig és Szentmargitbányáig kiszélesedő öblét minden oldalról pannóniai-pontusi rétegek ölelik körül. Vulkapordánytól délkeletre paleozóos kristálypalák, főként csillámpala-nyelv nyúlik bele a pannóniai-pontusi felszínbe, Szentmargitbányától pedig nagyobb lösz és nyirok foltot találunk a szármáciai felszínen.⁵⁾ Schafarzik Ferenc szerint⁶⁾ a neogén tenger egyik relictuma, ennek egyik magasabban fekvő öble, helyesebben csatornája volt a Vulka medencéje, mely a Lajta-hegység és Rozália közt átvezetett a Bécsi medencébe. A Kis Magyar Alföld emelkedésekor lett a Vulka-völgye szárazfölddé. Hogy a Vulka-völgyét valaha tenger borította, azt élénken bizonyítja a borbolyai Pröst-féle téglavetőben talált bálna-csontváz, melyet Kadič Mesocetus

³⁾ Prinz i. h.

⁴⁾ Prinz: Magyarország földrajza. (Budapest, 1914. 63. l.)

⁵⁾ V. ö. Lóczy—Papp: A Magyar Birodalom földtani térképe 1:900.000. Budapest, 1922.

⁶⁾ Földtani Közlöny. 18. k. (1888.) 261. l.

Hungaricus néven írt le. A leletre a felsőmediterrán agyagban akadtak.⁷⁾

A Vulka⁸⁾ hossza 37 km., vízterülete Sopronmegye északi felének nagy részére terjed ki. Jelentősebb mellékvízei a balparton a Sulz-al egyesült Félszerfalvi patak, mely Vulkapordány előtt ömlik a Vulkába, Sérc előtt pedig az Eis-patak; a jobboldalon Borbolyánál a Marc-patak és Sérnél az Oszlop előtt a Mühlbach-hal egyesült Nord-patak. Innen kezdve a Vulka egészen alsószakasz jellegű. Míg Borbolyától Sérnél kilométerenként 5.11 m. esése van, addig Sérnél alul már csak 1.52 m. Sérnél a Lajta-hegység és a Fertőmelléki dombsor közt 1¹/₂ km.-nyire szorul össze völgye. E helységtől északkeletre szakad a Fertőbe, 116 m. tengerszint feletti magasságban. Legnagyobb vízmennyiségét Meiszner Ernő 31.5 m³-re teszi, Ujházy János számításai alapján mintegy 50 m³ jutna rá másodpercenként.⁹⁾ A Vulka-völgye nem eróziós völgy, hanem régi tengerfenék, teknőszerű depresszió, melyet nem mélyít, hanem inkább feltölt.¹⁰⁾ Ez főként a Vulkának a lapályon futó szakaszára vonatkozik, amely terület összekötő csatorna volt a Kis Magyar Alföld és a Bécsi Medence tengerei között.¹¹⁾ A folyócska hegyek közti szakaszára hihetőleg már Schafarzik sem akarta kiterjeszteni e felfogást. A folyó alsó folyásánál századok alatt az okai lapályt építette föl; ez tagolatlan félszigetként nyomul a Fertőbe.

A vidék növényzete, állattenyésztése, településeinek elhelyezkedése és lakosságának foglalkozása.

A Vulka-völgyének morfológiája, — melynek két jellegzetes tényezője a Rozália- és a Sopron-hegység közti hosszanti völgy, valamint az utána következő széles, szelid dombokkal változatos lapály — *élénken visszatükröződik a vidék növényföldrajzi, állattenyésztési és települési képén.* A folyó felsőfolyá-

⁷⁾ Böckh: Geológia II. 705. l.

⁸⁾ Az oklevelekben Selyek, Seleg és Bulka néven fordul elő. (Csánki: Magyarország tör. földrajza a Hunyadiak korában III. 630. l.)

⁹⁾ Thirring: A Fertő és vidéke. Földr. Közl. 1886. 14. k. 495. l.

¹⁰⁾ Schafarzik Ferenc nézete Thirring eróziós magyarázatával szemben. Földrajzi Közöny 18. k. (1888.) 263—264. l.

¹¹⁾ U. o. 263. l.

sánál kevés a művelésre alkalmas föld és ez is inkább csak a zabot, burgonyát és répát termi meg. (Ujtelek és Fraknó vidékén.) Híres ezen a vidéken a gyümölcsstermelés, melyből igen nagy a kivitel. Nevezetes az Ujtelek, Fraknó és Márcfalva határában termő alma és körte; híres Márcfalva cseresznyéje, ugyane gyümölcsben még a lapályon fekvő Lajtaszentgyörgy és Sérc is különösképen bővelkedik. Fraknó és Nagymarton táján a hegység tövét egész gesztenye-erdők borítják el; a Bécsben olasz néven árult gesztenye nagyrészt Sopronmegyéből való. A Rozália keleti lapos lejtőin szántók és szőlők is előfordulnak, főként Rétfalu, Nagymarton és Márcfalva környékén. Az éghajlat a Vulka-völgyének e magasabban fekvő részén eléggé zord, a csapadék sok, úgyhogy a gabona csak lassan érik; a lapályon már aratják, fent a vetések még mindig zöldek. Rét és legelő elég van e vidéken. Selegszántótól kezdve a Vulka széles kiterjedő lapályára érünk, innen kezdve virágzó földművelés képét tárja elénk a vidék, melyen a gabona mindenféle neme megterem. A Vulka és mellékpatakjainak partja mentén szép számmal találunk réteket. Az északnyugat felől határoló Lajta-hegység tövében, a déli napos lejtőkön, gazdag szőlők területnek el; hasonlóképen a Fertőmelléki dombsor nyugati lejtőin Ruszt és Sérc közt, bár az utóbbiak bora már kevésbé jó. De ezenkívül a folyómenti helységekben és a lapály településeiben is mindenütt akadunk szőlőre. *Erdőségek tekintetében a következő viszonyokat találjuk:* a Rozália-hegység legnagyobb részét a *Picca* exelsa pompás fái borítják; egyébként 350—400 m. magasságban mindenütt a bükk tenyészik, főként a Soproni- és Rozália-hegység mediterrán részein. A síkság és hegyvidék közt húzódik a Lajta- és Soproni-hegységben a tölgyerdőségek változó szélességű öve; ez található túlnyomóan a Fertőmelléki dombsor nyugati részén is.

Az állattenyésztési viszonyoknak is fontos meghatározója a domborzati kép. A Vulka-völgynek mindkét (a kismartoni és nagymartoni) járáshoz tartozó községeiben az állatállomány zömét a szarvasmarha és sertés adja. (A loállomány a szarvasmarhának csak $\frac{1}{5}$ — $\frac{1}{10}$ része.) De a magasabban fekvő nagymartoni járásban a szarvasmarha közt több a tehén, mint a kismartoniban, ahol $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{2}$ részét teszi az egész létszámnak.¹²⁾ En-

¹²⁾ Az állattenyésztési viszonyokra l. Magyar Statisztikai Közlemények, Uj sorozat 41. k. 86. l. (Az 1911. évi összeírás, községeinkint.)

nek magyarázata talán a hegyi legelők kedvezése, másrészt az igavonó állatok kisebb szüksége, minthogy a földművelés jóval kisebb méretű.

A Vulka-völgyének már említett két fő morfológiai jellemvonása a települések eloszlásában érvényesül. Felső folyása vidékén Nagymartontól Selegszántóig a községek elég sűrűn következnek egymásután a hegyláncok közti szűk völgyben; Selegszántótól Sércig a kiszélesedett lapályon a települések már jóval nagyobb távolságra vannak egymástól. Míg az előbb említett szakaszon, Nagymartontól Selegszántóig hat község települt a folyó mellé (Nagymarton, Borbolya, Petőfalva, Zemenye, Selegd, Selegszántó), addig az utóbb említett szakasznak ezzel körülbelül egyenlő részén (Vulkapordány—Oszlop) csupán feleannyi helységet találunk, sőt ezek közül az utolsó nem is a Vulka, hanem mellékpatakja mellett fekszik. (Vulkapordány, Darázsfalva, Oszlop.) A lapályon fekvő többi község mind távol van a Vulkától. Ennek okát egyrészt a folyónak veszélyes áradásaiban kereshetjük, másrészt pedig ama körülményben, hogy az egész medence már évszázadok óta nagybirtokhoz tartozik. A lapályon és határán levő települések elhelyezkedésére nézve azt a jellemző észrevételt tehetjük meg, hogy négy, nagyjából koncentrikus kör ívén helyezkednek el, középső sugárnak mintegy a Vulka tekinthető. A medence kiszélesedésének kezdetén Félszerfalva—Selegszántó—Zárány; majd Nagyhöflány—Vulkapordány—Cinfalva; Kishöflány és Kismarton—Darázsfalva—Szentmargitbánya; végül Lajtaszentgyörgy—Oszlop és középpontnak, vagy ha úgy tetszik csúcspontnak Sérc tekinthető. Végeredményként a Vulka-völgyében három települési sort különböztetünk meg: az egyik (a középső) a Vulka folyását követi, a másik kettő a Vulka síkságát NW—SE felől határoló dombok lábánál terül el. A folyómenti helységek tengerszintfeletti magassága természetesen a torkolat felé egyre csökken. (Fraknó: 357. — Sérc: 124 m.)

A Vulka-völgyének kétféle jellege a lakosság foglalkozásában is megfigyelhető. A Vulka mentén lakó nép főfoglalkozása a mezőgazdaság¹³⁾ és az ipar. Minél jobban lefelé haladunk, annál több és több a mezőgazdasággal foglalkozók száma és ke-

¹³⁾ A Magyar Stat. Közl. Mezőgazdaság és Kertészet rovatát egybefoglalva így használjuk.

vesebb az iparosoké, természetesen egy-két kivételtől eltekintve. (Pl. Felsőszterfalva, Kismarton stb. E jelenség oka főként az ily helyeken levő gyáripar.) Vegyük ezt részletesebb vizsgálat alá! Ujteleken a kereső népességnek¹⁴⁾ egyötödénél kevesebb foglalkozik mezőgazdasággal, iparral ellenben felénél is több. Fraknón ehhez hasonló a helyzet. Nagymartonban már több mint $\frac{1}{5}$ rész űzi a mezőgazdaságot és fele az ipart. Zemenyén $\frac{1}{3}$ az iparra, Selegszántón felénél több lakos él gazdálkodásból és alig $\frac{3}{4}$ rész iparból. Darázsfalun a két szembenálló arány $\frac{2}{3}$ — $\frac{1}{6}$, Kishöflánynál $\frac{3}{4}$ — $\frac{1}{11}$, Lajtaszentgyörgyön $\frac{2}{5}$ — $\frac{1}{13}$, Sércen $\frac{2}{3}$ — $\frac{1}{15}$. A mezőgazdasággal foglalkozóknak általában $\frac{1}{2}$ — $\frac{4}{3}$ része önálló kisbirtokos és kisbérlő. Az ipart űzőknek legnagyobb része segédmunkás. Ujteleken, Fraknón, Nagymartonban és Márczfalván feltűnően sok a kőműves: az iparosok $\frac{3}{4}$, $\frac{1}{3}$, illetve $\frac{1}{4}$ része. Vulkapordányban a szövő és fonó, Darázsfaluban pedig az építőipar virágzik.¹⁵⁾ Húsznál több munkással dolgozó üzem az 1910. évi népszámlálás szerint¹⁶⁾ kilenc volt a Vulka-völgyében. Legnagyobbak a cinalvi és felsőszterfalvi cukorgyárak (503, ill. 450 munkással), ezután a két borbolyai téglagyár (134 munkás), a két kismartoni építészeti vállalat (72 munkás) és egy bőrgyár (47 munkás), majd a nagymartoni kőműves iparvállalat (34 munkás) és a szentmargitbányai kőbánya (30 munkás) következnek. A munkások zöme — az illető helységek lakosságának megfelelően — német és horvát, de Borbolyán, Felsőszterfalván, Cinalván és Kismartonban kis számban (28—15) magyarok is vannak.

Végül még a nemzetiségek elhelyezkedésének a morfológiai képpel való összefüggését is kiemelhetjük: a horvát többségű falvak valamennyien a Vulka-völgy síksági részein terülnek el. (Oszlop, Darázsfalu, Cinalva, Vulkapordány, Zarány, Selegszántó), a folyó felsőfolyása mentén ellenben valamennyi községben német a többség; de azért a lapályon, illetve ennek peremén is találunk német többségű helyeket. (Sérc, Szentmargitbánya, Nagyhöflány, Kismarton, Kishöflány, Lajtaszentgyörgy.)¹⁷⁾

¹⁴⁾ A következőkben mindig a kereső néprétegre vonatkoznak megállapításaink, ha külön nem is tesszük ki.

¹⁵⁾ A közölt adatokat a Magyar Stat. Közl. Uj s. 48. k. 82—85. és 86—89. lapjairól vettem. (1910-es népszámlálás.)

¹⁶⁾ U. o. 978—980. l.

¹⁷⁾ V. ö. Balogh: A népiajok Magyarországon. 236—237. l.

A vidék népsűrűsége.

A Vulka-völgyében — mint majd a település történeténél látni fogjuk — már a történelem előtti korban is voltak emberi telepek. Tehát már az ősember is felismerte e kis medencének települési előnyeit. Ezt a területet a körülvevő erdős hegyek, melyek jelenleg is csak észak- és délkeleten nyújtanak enyhébb természetes közeledési teret, egész kis rejtkehellyé tették. Megvolt amellett itt a településhez nélkülözhetetlen víz, sőt a közeli Fertő még halászzattal is kecsegtetett. A patakok melletti yize-nyős rétek füvei pedig az állattenyésztésnek kedvezett.

De a Vulka-völgyének az eddig említetteken kívül jelen-
tekeny *közlekedési vonzereje is van*, amely átmeneti terü-
letté tette. Ehhez pedig nélkülözhetetlenek az utak. (L. a 2. szá-
mú térképvázlatot.) Már a rómaiak is felismerték a vidék főütö-
ereit, amikor t. i. a fontos *Scarbantia*-t (Sopron) Vindobona-val
(Bécs) és Carnuntummal (Petronell) egy-egy út által össze-
kötötték. Az első a mai Sopron—Bécs-i országutat követte, a
másik a Fertőmelléki dombsor nyugati végénél vezetett el.¹⁸⁾ A
Scarbantia-nál egyesült két út egy része volt a Claudius (41—
54.) császártól épített nagy védelmi vonalnak, mely a felső
Dunát Aquileia-val kötötte össze Sabaria-n (Szombathely) át.
A Wienbe vezető út (Vulkapordány, Szárazvám, Szarvkő és
Vimpácon át) a Lajta-hegység lábánál, a völgyeket követve
halad az aránylag legrövidebb vonalon. Forgalmasságát a mel-
lette fekvő népes községek bizonyítják. A petronelli út irányát
a Lajta-hegység és a Fertő mocsaras partjai *határozták meg*.
Sérctől kezdve ezért kénytelen a Lajta-hegység irányában ha-
ladni, amelynek elhagyása után egyenesen tartott céljához.
(Mentén római sáncok!) A 14. és 15. században is nagyrészt
hasonló viszonyokat találunk: Sopronból Kismarton felé vitt az
út Wienbe és Kismartonnak elágazva valószínűleg Pozsonyba
is, míg Pecsényeden át Wiener-Neustadtba.¹⁹⁾ Tehát a fertő-
melléki út elvesztette elsőrendű jelentőségét; a megye e részé-
nek közlekedésügyi elhanyagoltsága még ma is sajnálatosan

¹⁸⁾ Egy harmadik római út Scarbatia-t Aquae-val (Baden) kötötte össze.

¹⁹⁾ Borcsiczky: Magyarország nevezetesebb kereskedelmi útvonalai a XIV. és XV. században. Földr. Közl. 1914. XLII. k. 305. l.

érezhető, csak Sérc és Szentmargitbánya közt van vasút. De azért a Fertőmelléki út — mint Sopron és Sérc közti összekötővonal — továbbra is a fontosabbak közé tartozik. A 19. század elején kiadott térkép²⁰⁾ szerint öt fontosabb út vezetett át a Vulka-völgyén. A Sopron—Száravám—Szarvkő irányú Wienbe vivő postaút. Ennek keleti irányú kiágazása Nagyhöflányból Kismartonon át Sércnek tartott, ott találkozott a Sopron—Sérci összekötővonallal és északkeletnek a Fertő mentén Pozsonynak ment. Sopronból északnyugatra a bécsi útból kivált a Sopronkertesén, Zemenyén, Pecsényéden és Lajtaszentmiklóson át Wiener-Neustadtba vezető út. Lajtaszentmiklós—Nagy-marton—Márcfalva irányában pedig a délre, Kőszegre vezető útvonal érdemel említést. De az utóbbiak csak kisebb jelentőségűek voltak. A mai vasútvonalak több helyen nem követik pontosan a jelzett utakat. Így pl. a Sopron—Ebenfurti vasút Darufalváig balra kitér és Vulkapordánynál ágazik el belőle a Kismarton—Sérc vonal. A Wiener-Neustadtba vivő vasút az előbb leírt úttól még jobban eltér, mert Sopronból kiindulva, Ágfalván, Nagymarton és Lajtaszentmiklóson megy keresztül. De azért az imént említett utak — a Lajtaszentmiklós—Nagy-marton—Márcfalvit kivéve — most is a leírt helyeken át bonyolítják le a tengely-forgalmat. A Vulka-völgyének úthálózatára jellemző, hogy jelentékenyebb hosszanti irányú útvonal nincs benne. Valamennyi jeletősebb út keresztezi a völgyet. Ez a körülmény világot vet a Vulka-völgy községek kereskedelmének irányára.

A Vulka-völgyének *településföldrajzi fontosságát* bizonyítja e vidék népsűrűsége is. Még a Dunántúlon legsűrűbb népességgel rendelkező Sopronmegyében is kiválik e szempontból. A folyó mentén felsőfolyásától kezdve egészen Kismartonig terjedő terület a megye legsűrűbb népességű részeihez tartozik. (100—160 lakos km²-kint.) A Kismarton—Darázsfalu—Cinfalva—Fertőrákos vonal jelzi annak a beöblösödésnek határát, melyen túl a népesség 60—11, illetve a Vulka alsófolyása körül 40—60 km²-kint.²¹⁾

²⁰⁾ Görög: Magyar Átlás. (Viennae 1802—1811.) 15. l.

²¹⁾ Zombory: Magyarország dunántúli részének népsűrűsége az 1900. évi népszámlálás adatai alapján. (Földr. Közl. 1905. XXXIII. k. 20. l. Lásd még a mellékelt térképet is!)

A település formája és a lakosság építkezése.²²⁾

Mint hazánk nyugati részén általában, úgy a Vulka-völgyében is a falvak majdnem kizárólagosan az ú. n. utcás falu típusához tartoznak, vagyis a falu utcáját két oldalt hosszan elnyúló házsorok szegélyezik.²³⁾ Ez az útca a mi vidékünkön legtöbb esetben nem esik egybe az országúttal, amely inkább csak átszeli különböző helyeken a medencét. A szoros értelemben vett Vulka-völgyben a falvak a folyó mellett helyezkednek el, legtöbb esetben mind a két parton, de a település egy-egy községnél mindig sokkal kiterjedtebb az egyik parton, mint a másikon; szóval korántsem *egyenletes elosztottságú, avagy szimmetrikus a folyómenti települések képe*. A Vulka-völgyéhez számított nem folyómenti települések arculata több esetben elüt a vázolt típustól, pl. Kismaron, Lajtszentgyörgy, Szentmargitbánya. Ezek települési képe sokkal összetartóbb. A Vulka-völgyében a folyó két partján közelítőleg egyenletes elosztottságú, szélességben is kiterjedő, de azért a jellegzetes utcás típus bélélyegét magán viselő település a népes Nagymarton. Az utcás települési típusnál a telkeket az útra merőleges hosszú szalagokban hasítják ki már kezdettől fogva, ezért a házakat is az útra merőlegesen helyezik el, úgyhogy ormuk az útcára néz, főhomlokzatuk pedig a bejárattal együtt a keskeny udvarra. Ez a sopronmegyei magyar, német és horvát falvaknak egyaránt sajátos vonása.

Az udvar a német községekben gyakran nyílt, a horvátokban deszkakerítéssel vagy embermagasságú fallal kerített. Kétszárnyú, egyszerű kapun és mellette kis ajtón juthatunk az udvarba.

A Vulka-völgyében a házak legnagyobb része kőből vagy téglából épült és cseréptetővel ellátott.²⁴⁾ Minthogy a telek keskeny, azért a lakóhelyiségek egymásután, a ház hosszában he-

²²⁾ Főként a nyugatmagyarországi építkezés kiváló ismerőjének Bünker J. R.-nek cikke alapján. (A Soproni Múzeum néprajzi szobái. Kugler: Vezető Sopron vm. és Sopron sz. kir. város egyesített múzeumában c. mű-46—51. l. Mitteil. d. Anthropol. Z. Wien 24., 30. köt.)

²³⁾ Félszemlélva talán ilyen jellegű települési formájának köszöni nevét. (Drinóczky: Böngészet Sopron Megye ismeretéhez, 283. l.)

²⁴⁾ V. ö. Magyar Stat. Közl. Új s. 69. k. 288—89. l. 1920. évi népszámlálás.

lyezkednek el. A szoba udvarfelőli oldalán van a vidékünkre jellemző kiszökellő, fa-, vagy kőoszlopra támaszkodó tetős tornác. A Sopron megyében lakó mindhárom nemzetiség házának közös jellemvonása, hogy osak szerény kényelmet nyújt. A ház belső beosztása, — mely a sopron megyei magyarnál, németnél és horvátnál egymáshoz hasonló — a következő. Minden típusos lakóházban 4 helyiség van. Az első, amelybe az udvarról érünk, a pítvar. Ez a konyhától elkülönített keskeny folyosó, melynek az a célja, hogy a lakószobák közti közlekedést a füstös konyha kikerülésével szolgálja. Rendszerint konyhaszekrény és vizespad található benne padlója vert föld vagy téglá. A pítvar után a konyha következik. A német és horvát házakban már csaknem mindenütt takaréktűzhelyen főznek, csak magyar házakban gyakori még a nyitott tűzhely. A pítvarhoz és konyhához kétoldalt egy-egy, rendszeren cserépkályhával fűthető szoba csatlakozik. Az utcára néző tiszta szoba, a másik a család lakószobája; ebben dolgozik, étkezik és alszik a család. A lakószobának két ablaka az udvarra nyílik. A tiszta szobából egyik az udvarra, másik az utcára néz.

A szoba berendezésében már találunk oly jellegzetes vonásokat, melyek megkülönböztetik egymástól az egyes nemzetiségeket. A német paraszt tiszta szobája a legigénytelenebb, bútorai erősek, majdnem durvák. Formájuk egyszerű, színeik szolid. A kék szín uralkodik. A horvát szobában a színek tarka keverékével találkozunk: hirtelen-vörös, sárgás, kékes-zöld színnel. Minthogy vidékünkön a magyarság egyetlen helységben sincs többségben, azért házának berendezését, melyhez sokkal jobban ért a németnél és horvátnál, nem részletezzük.

A legújabb (1920-as) népszámlálást feldolgozó statisztika alapján²⁵⁾ egy-egy lakóházban átlag 6 lélek számítható. Csak az iparilag nagyobb energiájú helyeken növekedik e szám: Nagymartonban, Borbolyán és Cinfalván 7, Felsőszépléken 9 lakos esik egy-egy házra. A városias jellegű Kismartonban a lakosok és házak viszonyosszáma 8-nál nagyobb, de itt azt is figyelembe kell vennünk, hogy az épületek befogadó képessége (nagyobb kiterjedésű, emeletes házak) jelentékenyen fölülmulja a falusias kereteket.

²⁵⁾ Magyar Statisztikai Közl. Uj s. 69. k. 288—90. l.

A terület és település története.

Kétségtelen, hogy a Vulka-völgyében már a történelemelőtti korban is voltak emberi telepek. Ezt bizonyítják egyrészt a völgyben előkerült leletek, másrészt a közvetlen *környéknek archaeológiai viszonyai*. (Lásd a 3. számú térképet!) A régibb leletek az újabb kőkorbba (neolit) nyúlnak vissza. Ilyeneket Vulkapordánynál és Szentmargitbányánál találtak; a környékből Lajtaújfalu, Lorettom, Darufalva helységeket említjük. Jelentősebb bronzkori telepek a lapályon Szentmargitbánya, Cinfalva és Vulkapordány, a környéken Fertőszéleskút, Pecsényéd és Sopron. A régibb (hallstatti) vaskor településeire jellemző az *embermélységre ásott verem*, a putri, továbbá a sáncok, melyek a telepet körülvették. Ilyen sáncokkal védett telep a Kismarton fölötti Burgstallberg, hallstatti település nyomait találták még Márcfalván, Selegszántón és Szentmargitbányán, a környékből Feketevárost, Tormafalut, Savanyúkutat, Lajtaszentmiklóst, Somfalvát és Sopront emeljük ki. Az újabb vaskorban (La Tène) a kelta boiok laktak a tőlünk tárgyalt vidéken, a Kr. e. 4. század elejétől kezdve, négyszáz éven át. E korból valók a szentmargitbányai, vulkapordányi és selegszántói leletek. A környékről Okát, Fertőrákos, Fraknónádasdit²⁰⁾ sorozzuk ide. Sopron kelta alapítású, a Scarbantia név, — melyet utóbb a rómaiak is átvettek — kelta eredetű.

Római településről (Kr. u. 6-tól a negyedik század végéig) nagyon sok lelet és emlék tanúskodik. Ilyen telepek a Vulka-völgyében Nagymarton, Borbolya, Márcfalva, Zemenye, Vulkapordány, Kismarton, Lajtaszentgyörgy, Sérc, Oszlop, Szentmargitbánya. A közelebbi környékből Tormafalu, Lépesfalva, Sopronbánfalva, Sopronágfalva, Sopronkertes, Somfalva, Fertőrákos, Ruszt, Oka, Feketeváros, Fertőszéleskút, Lajtaszék, Lorettom, Szárazvám, Büdöskút és Lajtaújfalu érdemelnek említést. A római telepeket nagyrészt elsöpörte a népvándorlás pusztító áradata; ebben az időben gyorsan váltogatták egymást

²⁰⁾ Gohl Ödön (A rákosi kelta ezüstpénzlelet. Numizmat. Közl. IX. évf. 1910. 113—115. l.) szerint a boiok csak a Kr. e. 1. század közepe táján költöztek ide, addig e terület a novicumi keltáké volt; nekik tulajdonítja a fertőrákosi leletet, míg a fraknónádasdit a boioknak, de az utóbbiról még nem állapítható meg biztosan, hogy valódi.

a kalandozó törzsek: a hunok, keleti gótok, longobardok csak rövid ideig tartózkodtak Pannóniában. Utánuk a kissé hosszabb életű avarok ütötték fel itt tanyáikat; rablásra éhes népüket Nagy Károly 803-ban teljesen leverte és megalkotta Ostmarkot. Az avarok az őket kiszorító szlávok nyomása következtében a császár engedélyével rövidesen a Sabaria és Carmuntum közti területen telepedtek le, tehát ők voltak ezidőben lakói a Vulka-medencének is. Nagy Károly — hogy többé hatalomra ne juthassanak²⁷⁾ — bajor németeket telepített közéjük; ezek a nyugati határainkon lakó németiség ősei. A soproni múzeumban a Borbolyán talált népvándorláskori gyöngyök és a darufalvi ezüstlelet képviselik a Vulka-völgyet e zivataros időkből.²⁸⁾ A nyugati határon letelepült németek hosszabb ideig nyugalomban élhettek, amikor a magyarok megjelenése *megújította a történeti élet vérkeringését a Kárpátalji hazában. A bánhidai csata* (907) után a határ a Dunántúl északnyugati részén egészen az Enns folyóig nyomult be Ausztriába. De Zala, Vas és Sopron megyék hegyvidéke — tehát a Vulka-völgye is — a kijebbi fekvő területtel együtt csak országválasztó köz, gyepűelve volt. Karácsonyi János szerint a gyepük a Répce mentén, Kapuvár és Mihályi táján húzódtak; ezeket a XII. század közepén, sőt tán már a XI. század folyamán áthelyezték a Lajta (Sár) mellé, de azért az előbb említetteket még 1231—33-ban is fenntartották. Gyepüfűzestől (Vas m.) Mihályi községig húzott vonaltól északnyugatra eső terület szt. István korában még nagyobbára lakatlan volt.²⁹⁾ A szent király a határt a Lajtaig tolta ki és őrizésére határmenti állomásokat állított fel. E vidékre a 11. század második felében királyaink besenyő határőröket telepítettek. Helységeik a Vulka-völgyében — melyeknek eredeti besenyő neveit a 15. században Sopronvármegye északnyugati részére telepített németek változtatták — a követ-

²⁷⁾ Mint összeüggő törzs már a 9. század huszas éveiben elűntek az itt letelepített avarok. Schünemann: Die Deutschen in Ungarn bis zum 12. Jahrhundert (Ungarische Bibliothek, Erste Reihe 8. Berlin und Leipzig, 1923.), 12. l.

²⁸⁾ Kugler: Vezető Sopronvármegye . . . múzeumában, 32. l.

²⁹⁾ Karácsonyi: Halavány vonások hazánk Szent István korabeli határaitól. Századok, 1901. 1041—42. és 1046. l. — A hegyek közé húzódtott németiség — minthogy a magyarok főútvonala a dunamenti volt — átélte e részeken a kalandozások korát.

kezők: Potli (a mai Petőfalva) — Pöttelsdorf, Herón (a mai Felsőzserfalva) — Hirm, Móroc (Márcfalva) — Márc, Szerdahely (Selegd) — Stettera, Szemere (Zemenye) — Cemendorf, For-
kosfertes (Fraknó) — Vorthenstein, Dorog (Darázsfa) —
Tracsdorf, Szántó (Seleg) — Antau, Mayad (Szentmargitbá-
nya) — Margareta. A Vulkát a besenyők Selyegnek nevezték.³⁰⁾
Legújabbán Melich János foglalkozott a nyugatmagyarországi
német helynevekkel³¹⁾ és megállapította, hogy a moson—sop-
ronmegyei helynevek közül azok, melyeknek magyar és német
neve értelmileg egymásnak megfelelő, legtöbb esetben a ma-
gyarból való fordítások lehetnek. A különböző értelműek na-
gyobb részének a német név a magyar honfoglalás után kelet-
kezett. Az ily helyneveknél a magyar név legtöbbször régibb
a németnél, pl. Kismarton = Eisenstadt esetében. E két réteg
azt bizonyítja, hogy a honfoglalás idején alig volt itt számba-
vehető lakosság. A letelepült magyarság látta el helynevekkel e
területet. A magyar nevek mellett szólnak, hogy itt a 10—13.
században túlnyomóan magyar nyelvű lakosság élt.³²⁾

A Vulka-völgye — mint az ország nyugati része — a ké-
sőbbi Árpádkorban is ki volt téve a magyar és német háborús-
kodás káros hatásainak. Harcias Frigyes a tatárjárás idején
igényeinek érvényesítésére az országba hadsereget küldött,
mely egész Győrig hatolt és pusztított. Alig vonult ez vissza,
mikor még félelmesebb ellenség jött, a tatár és Rogerius szerint
(36. fej.) egészen Ausztria határáig mindent feldúlt. Közvetlenül
a Vulka-völgye is érdekelve volt II. Ottokár cseh király harma-
dik hadjárata alkalmával 1271-ben, amikor elfoglalva Cherful-
lénburch várát, melyet Pauler Gyula³³⁾ Nagymarton és Fraknó-
nádasd közé helyez, továbbá még más várakat a medence kör-
nyékén. A rábcamenti ütközet után azonban kitakarodott a me-
gyéből. A negyedik cseh háború (1273—75) folyamán Ottokár
ismét pusztított a Vulka-völgyében és e terület — Sopron vá-
rosával együtt — néhány évig kezében is maradt, de 1277-ből
már biztos adatunk van arra, hogy az egész megye ismét a ma-

³⁰⁾ Nagy Imre: A Lajta mint határfolyam. Századok, 1871. 371—72. l.
— Schünemann: Die Deutschen in Ungarn bis zum 12. Jahrhundert, 116—17. l.

³¹⁾ Hazai német helynévi példák a nyelvi elvonásra. (Klebelsberg-
emlékkönyv.)

³²⁾ U. o. 166—67. l. .

³³⁾ A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt? II. 288. l.

gyaroké.³⁴⁾ Németújvári Iván Ausztriába való betörésének megbosszulására Habsburg Albert osztrák herceg főként a Vulka-völgyében pusztított (1289-ben). Elfoglalta Nagymarton és a már említett Cherfullenburch várakat. Fraknónádasd, Borbolya és Szentmargitbánya szintén e hadjárat áldozatai lettek. Még Sopront is elfoglalta, de az egész megszállás hamarosan véget ért.

A 13. században folytatott eme harcoknak szomorú következménye, hogy a besenyő-telepek részint elpusztultak, részint a Rábaközbe vonultak, vagy beleolvadtak a tatárjárás után Ausztriából bevándorolt németekbe s így a tőlünk vizsgált terület nemzetiségi jellege a németek javára megváltozott. Ennek jelentékeny előmozdítója volt az a körülmény, hogy az ausztriai németekkel folyton érintkezett és — mint láttuk — rövidebb időre többször osztrák uralom alá került.

A 13. századvégtől kezdve fellendült a hegyi várak építése; a nyugati határszélen elhelyezett hosszú várvédelmi vonalba (Németújvár, Borostyánkő, Léka, Kabold, Köpcsény) illeszkednek bele a vulka-völgyi várak és erősségek is, ilyenek a 13. század folyamán épült Fraknó, a 14. századi Kismarton, Oszlop és a 15. századbeli Dorog (Darázsfalu) és Pordány (Vulka). E védelmi vonalat szolgálta a 14. században épült Szarvkő vára is a Lajta-hegységben.

A 13. század elején Rudolf osztrák herceg a Németújváriaknak a Lajta és Rábca közti birtokait pusztíttatta. A 15. század első évtizedében Vilmos és Ernő osztrák hercegek beütései nyugtalanították vidékünket.

A lassankint benépesedett gyepüelven mindenfelé nagybirtokok keletkeztek a 13—14. század folyamán: így történt ez a Vulka-völgyében is. Főként két nagybirtokos családot kell megemlítenünk: a Nagymartoniakat, vagy Fraknói grófokat és az Osl-nemzetségbeli Kanizsaiakat. Az előbbiek középponti helye Fraknó vára volt, az utóbbiaké Szarvkő, majd Kismarton. A fraknói és kismartoni uradalmak a 15. század közepe táján osztrák (császári) kézre kerültek, Mátyás alatt rövidebb ideig ismét hazánkhoz tartoztak, majd a 15. század végétől kezdve több határszéli uradalommal együtt megint Ausztriába voltak bekebelezve. Fraknó visszacsatolását az 1622-i országgyűlés

³⁴⁾ Fejér: Coda Dipl. V. 2. 397. l.

rendelte el, de a végrehajtás csak 1626-ban történt meg; Kismarton az 1647: 71. tc. alapján került vissza hazánkhoz. Mindkét uradalom birtokosa az Esterházy-család lett, amely még ma is bírja őket. A fraknóihoz a Vulka-völgy hegyvidéki részének, a kismartonihoz a lapály települései tartoznak. Az egész Vulka-medence az Esterházyak kezén van.

A Vulka-völgyének településtörténetében az 1529. és 1532. török hadjáratok fontos fordulópontot jelentenek. 1529-ben a Bécs sikertelen ostroma után visszavonuló török sereg pusztította vidékünket; 1532-ben pedig — Kőszeg kissé hosszúra nyúlt ostromlása alatt — a törökök egyik előretolt seregrésze Sopron és Kismarton közt a Vulka-völgyében vesztegelt. Közel egyhavi táborozás alatt a virágzó, népes községeket siralmas állapotba juttatta. A Vulka-völgyében épúgy, mint a Dunántúl többi végigpusztított nyugati részén a megölt, járványtól megfogyatkozott rabul ejtett jobbágyokat pótolni kellett.³⁵⁾ Ez a törökök elől menekülő horvátok bevándorlásának és letelepítésének legközelebbi oka. A bevándorlás időpontja Mohl kanonok alapos kutatásai szerint az 1533. év.³⁶⁾ A Sopronmegyébe vándorolt horvátok hazája Horvátországnak Dalmáciától és Boszniától szegélyezett része volt. E mellett szól a „wasser-Kroat“, azaz vízi, tenger melléki elnevezés is, melyet a köznép adott nekik.³⁷⁾ A horvátok letelepítését mindenképen előnyösnek mondhatjuk. Pótolták t. i. a megcsappant magyar és német jobbágytságot és nemzetiségi szempontból is kedvezőbben alakult így a helyzet, mintha a hagyományos szokások szerint németek települtek volna erre az amúgy is erős német elemmel rendelkező vidékre; a bevándorolt horvátok mindig hűséges fiai voltak a magyar hazának. A vallásbeli — szíkatolikus — egység fenntartása is el nem vitatható érdemük.³⁸⁾

1605-ben Bocskay, 1619-ben pedig Bethlen hadai fordultak meg a Vulka-völgyében és főleg Fraknó vidékén pusztítottak. 1683-ban a Bécs ellen vonuló török sereg egyes részei, főként a tatárok az egész vidéket szelvében-hosszában feldúl-

³⁵⁾ A török 1529-ben 100.000, 1532-ben pedig 30.000 keresztény fogollyal tért vissza hazájába. (Mohl: Horvátok bevándorlása 1533-ban. 18—19. ll.)

³⁶⁾ U. o. 18. l.

³⁷⁾ U. o. 15—16. l.

³⁸⁾ U. o. 20. l.

ták, felperzselték és kirabolták. Thököly Imre felkelői és a császári német csapatok is fosztogattak.³⁹⁾ 1704-ben Heister Kismartonnál legyőzte Károlyi Sándor kuruc tábornokot; de a kurucok a következő években is garázdálkodtak e vidéken. 1809-ben Jenő nápolyi alkirály olasz csapatai a hercegi birtokot megkímélték, de annál inkább kiélték Kismarton városát. 1848-ban, mikor Jellasics hadseregének egy része átvonult a Vulka-medencéjén, horvátaink nem csatlakoztak fajrokonaihoz, hanem ellenkezőleg: tettekkel is megmutatták, hogy védői a magyar szabadságnak.⁴⁰⁾ A világháború után a trianoni béke (1920) értelmében az egész Vulka-völgy Ausztria birtokába került. A vidék sorsán az 1921. évi szeptember—október hónapokban itt is lefolyt felkelő harcok sem tudtak változtatni: még ugyanabban az évben át kellett adnunk Németausztria Köztársaságnak.

A Vulka-völgyének nemzetiségi képe.

A Vulka kiszélesedett lapályán népes horvát községek helyezkednek el; ezeket szinte gyűrűként veszi körül a németség tengere. A kis horvát nyelvszigetnek — mely a Soproni-hegységben Sopronkertesnél kezdődik és Oszlopnál végződik — csak északnyugatnak van csekély rokonvidéke a Lajta-hegységnél elterülő horvát telepeken. Délre jóval távolabb, csak a Felsőpulyai járás keleti és az Alsópulyainak nyugati szegélyén húzódnak el horvát többségű telepek. Magyarok csak az egyes helységeken *elszórtan fordulnak elő*, de sehol sincsenek többségben.

Ezek után láttuk vidékünk statisztikáját. A Vulka-völgyhöz 24 helységet soroltunk, még pedig a folyó hegyvidéki szakaszán csak közvetlenül a völgyben fekvőket, illetve a mellék-völgy révén szorosan hozzá kapcsolódókat, síksági részén nemcsak a lapály településeit, hanem a peremhelyzetűeket (Kismartos, Kishőflány stb.) is.⁴¹⁾ A 24 helységből 14 a kismartoni, 10 pedig a nagymartoni járáshoz tartozik. A kismartoni járás

³⁹⁾ V. ö. Mohl: Török világ Kismarton vidékén. Sopron. (Év nélkül.) A pusztításra egykorú kútfő Csányi János Magyar Krónikája 1670—1704. Magyar Tört. Tár. V. I. Főként 78—79. II.

⁴⁰⁾ V. ö. Mohl: Horvátok bevándorlása 1533-ban, 24. I.

⁴¹⁾ L. az 1. számú térképvázlatot!

A Volka völgyének községei.

- országhatár (régi)
- " (új)
- járáshatár

Koquotowicz—Czakó: Sopron vm. térképe után.
(Bpest, 1922.)
Mérték 1 : 350.000

A Vülka völgyének fontosabb utai és vasútvonalai.

- országhatár (régi)
- út
- - - - - vasút

Kogutowicz—Czakó: Sopron vm. térképe után.
(Bpest, 1922.)
Mérték 1:350.000

A Vulka völgyének és környékének történelemelőtti és római telepei.

- L = újabb kőkorszak
 - A = bronzkorszak
 - V = Hallstatti
 - L = La Tène
 - + = római
- } vaskor

Kogutowicz—Czakó: Sopron vm. térképe után.
(Bpest, 1922.)
Mérték 1 : 350.000

helységei: Alsókismartonhegy, Cinfalva, Darázsfalu, Felsőkismartonhegy, Kishőflány, Kismartonvára, Kismarton városa, Lajtaszentgyörgy, Nagyhőflány, Oszlop, Sérc, Szentmargitbánya, Vulkapordány, Zárány. A nagymartonihoz tartozók: Borbolya, Félszerfalva, Fraknó, Márcfalva, Nagymarton, Petőfalva, Selegd, Selegszántó, Ujtelek és Zemenye. A kismartoni járáshoz tartozó vulka-völgyi telepek összes népessége az 1920. évi népszámlálás szerint⁴²⁾ 19.142 (az egész völgy népességének 59.59%-a). Ebből a magyar nyelvűek száma 1876 (9.8%), a németeké 10.108 (52.8%), a horvátoké 6979 (34.46%), egyéb (tót, oláh, cigány stb.) 179 (0.94%). Magyarul tud 5557 lakos (29.03%). — A nagymartoni járásban az összlakosságból 12.980: az egész Vulka-völgy népességének 41.41%, 525 (4.04%) magyar, 11.799 (90.9%) német, 543 (4.18%) horvát és 113 egyéb (0.88%). Magyarul tud 2129 lakos (16.4%). — Az egész Vulka-völgy legújabb statisztikája ezek összegezéséből így alakul:

Lakosok száma	magyar	német	horvát	egyéb	magyarul tud
32.122	2.401	21.907	7.522	292	7.686
	(7.47%)	(68.2%)	(23.42%)	(0.91%)	(23.93%)

Miután a jelenkor nemzetiségi képe szemünk előtt van, most pillantsunk be az egyes nemzetiségek alakulásába és történelmi multjába.

A magyarság már a 15. század óta háttérbe szorult a német telepésekkel szemben; a *sok háborús veszteség* mellett a 16. századbéli horvát bevándorlás még idegenebbé tette e vidék nemzetiségi képét. Az 1715-ből való nevekre alapított összeírás a Vulka-völgyében a községeknek körülbelül ugyanolyan arányú nemzetiségi megosztottságát adja eredményül, mint amilyen a mai: azaz Cinfalva, Darázsfalu, Oszlop, Selegszántó, Vulkapordány és Zárány horvát többségű helyeken kívül a többiekben a németeké a vezetőszerp. Ugyanilyen képet ad az 1773-i összeírás;⁴³⁾ ha a községek uralkodó nyelvét figyelemmel kísérik: nincs egyetlen magyar jellegű telep sem. Balogh Pál nagy körültekintéssel készül művében,⁴⁴⁾ — melyben a mult

⁴²⁾ Magyar Stat. Közl. Uj. s. 69. k. 288—291. II.

⁴³⁾ Lexicon universorum Regni Hungariae locorum populosorum etc. 211. s. köv. II.

⁴⁴⁾ A népfajok Magyarországon, 236—37. II.

század második felében lefolyt nemzetiségi változásokkal is foglalkozik — megállapítja, hogy a magyar elem a Vulka-völgyében csak szórványosan lép fel: a községek fajtöbbségi viszonyai a félszázadban sem változtak el nagy mértékben az előbb ismertetett állapottól. 1900-tól a hivatalos kimutatások szerint⁴⁵⁾ a magyarság a Vulka-völgyében fogyó irányzatot mutat. Horvátöbbségű községek közül (6) egyben emelkedett, kettőben áll, háromban pedig fogy a magyar elem. Németöbbségű helységeknél (18) öt helyen emelkedés, egy helyen állandóság, tizenkét helyen pedig fogyás észlelhető. E szerint az egész Vulka-völgyben

6 községben emelkedett a magyarság száma,

3 községben nem változott a magyarság száma,

15 községben fogyott a magyarság száma.

A többi vulka-völgyi nemzetiség alább közölt adataival való összehasonlításból arra a szomorú eredményre jutunk, hogy a fogyásban a magyarság vezet. Különösen 1910 óta fogyott sok helyen a magyarság: vidékünk 10 helységében, holott 1910-ig ugyane helyeken növekedett. A magyarul beszélni tudóknál is kb. ugyanilyen a helyzet. 1900-ban átlag 10—16% tudott magyarul az egyes községben, de Fraknón és Márcfalván csak 5%, Ujteleken 3%-nál is kevesebb. Aránylag jól állt Nagymarton, több mint 33%-kal. Az 1920. évi népszámlálás szerint a viszonyok javultak, az egyes helyeken átlag 12—25%-ra emelkedett a magyarul tudók száma; Fraknón 12, Márcfalván 20, Ujteleken 7, Nagymartonban több mint 33, Kismartonban pedig közel 66%-ra. Az 1920. évi népszámlálás szerint a községenkinti átlag 11—20%-ra csökkent; a fraknói eredmény 5, a márcfalvi 10%, csak az újteleki nőtt 10%-ra; Kismartoné ugyanaz maradt, Nagymartoné jelentéktelenül csökkent. Ezt a visszafejlődést némileg megérteti a világháború következtében aláhanyatlott iskolaügy, a háború alatt és az összeomlás után történő visszavándorlás, a nemzetiségi probléma kiéleződése és a háború utáni iskolapolitikánk engedékenységse.⁴⁶⁾ 1920-ban a magyarság a kismartoni járásban Kis-

⁴⁵⁾ Magyar Stat. Közl. Uj. s. 1. k. 124—27. ll. (1900. évi népszáml.), 42. k. 42—47. ll. (1910-es) és 69. k. 288—91. ll. (1920-as). Ugyaninnen merítettük a többi nemzetiség újabb fejlődésére és a magyar nyelv elterjedésére vonatkozó adatainkat.

⁴⁶⁾ V. ö. Magyar Stat. Közl. Uj. s. 69. k. 13+. és 19+. ll.

marton, Alsó-Felsőmartonhegy, Kismartonváralja, Kishőflány, Nagyhőflány és Szentmargitbánya helységekben a második helyet foglalta el, még pedig az első négy helyen jelentékenyebb (20—26%), az utolsó háromban nagyon csekély számban (5%-on alul) szerepelve. A nagymartoni járásban az egyetlen Zemenye kivételével valamennyi némettöbbségű községben a második nemzetiség a magyar, de az uralkodó nemzetiséghez viszonyítva, száma itt is jelentéktelen. (Félszerfalva és Nagymarton kivételével mindenütt 5%-on aluli.) Horvátöbbségű helységben sehol sem áll második helyen a magyar elem. Az egész Vulka-völgyre jellemző, hogy az uralkodó nemzetiségen (német és horvát) kívül egy-egy faluban a többiek száma elenyészően kicsiny.

Nemzetiségi terjeszkedés szempontjából a németiség áll első helyen a Vulka-völgyében. A terület történetéből a besenyő telepek beolvasztását idézzük és a horvát települési helyeken való lassú terjeszkedést, a múlt század második felében növekedő német fajtöbbségről Balogh Pál műve tanúskodik nagy részletességgel.⁴⁷⁾ Az 1900. évtől kezdve a Magyar Statisztikai Közlemények adatai igazolják állításunkat. Ezek szerint a hat horvátöbbségű község közül négyben emelkedik, kettőben pedig fogy a németiség. A 18 némettöbbségű helyen tízben emelkedés, nyolcban fogyás észlelhető, tehát végeredményben

14 helységben emelkedett a németek száma,

10 helységben fogyott a németek száma.

Különösen 1910-től vehető észre emelkedés. Az emelkedő irányú helyek közül több mint a fele (8) 1910-ig fogyott, azóta emelkedett. Ellenkező fejlődés csupán 4 községben észlelhető: ezeket a fogyók közé számítottuk. A horvát többséggel rendelkező falvakban a németek száma nem éri el a 10%-ot, kivéve Oszlopot, ahol csak kevéssel haladják meg a 10%-ot és Selegszántót, ahol veszélyesen törnek elő és már csaknem egyenlő számban szerepelnek a horvátokkal. (1900: 360 német — 540 horvát; 1910: 388 — 478; 1920: 431 — 497.) A némettöbbségű helyek közül erősen fogy Kismarton németisége, szépen emelkedik Félszerfalvái, Fraknói és Márcfalvái.

A németiség nyelvtengerével körülvevett vulka-völgyi horvát telepek lakosai kétségtelenül csatát vesztenek a németekkel

⁴⁷⁾ A népiajok Magyarországon, 236—37. ll.

szemben, de inkább csak a horvát-kisebbségű helyeken; a horváltöbbségű községek közül egyetlen egynek sem változott meg fajtöbbségi képe a századok folyamán. Csak az előbb említett Selegszántó fog úgy látszik, nemsokára erre a sorsra jutni. Nem fogadható el Mohlnak az az állítása, hogy Kishőflány és Nagy-hőflány elnémetesedett horvát telepek,⁴⁸⁾ egyrészt mivel a felhozott bizonyítékok ezt korántsem igazolják, másrészt pedig mivel mindkét helyről megbízható források azt mondják, hogy lakói németek, Kishőflányban német stóla is járta és a lakosság csak német papot akart:⁴⁹⁾ 100 éven (t. i. a horvátok bevándorlásától kb. a 16. sz. második harmadától) belül egy-egy telep talán még sem változtatja meg oly nagymértékben arculatát, különösen nem ezen a vidéken, ahol — mint láttuk — a 18. századtól kezdve egyetlen helyen sem tolódott el a nemzetiségi többség. Sőt még Sércről is csak nehezen tételezhetnők föl, hogy elnémetesedett horvát telep: a 17. században itt működő horvát plébánosok ezt nem bizonyítják, hiszen épen ama század második feléből való egyházlátogatási könyv⁵⁰⁾ említi, hogy a lakosság mind jól beszél németül és nem kíván horvát szentbeszédet; de kétségtelen, hogy itt laktak horvátok, kiket a németek mellett meg is említ a visitator. Balogh Pál a mult század második felének nemzetiségi változásait vizsgálva, a Vulka-völgyére nézve arra a megállapításra jutott, hogy a végbement lassú növekedés a fajnémetek számát növelte a horvátok rovására. A horvátok germanizálódását elszigetelt helyzetükkel és a németekkel közös hitellett (róm. kath.) magyarázza.⁵¹⁾ A 20. században a horvátok száma a horváltöbbségű helyeken (6) mindenütt emelkedett: ezek közül 3 helyén 1910-ig fogyás volt észlelhető. Tehát e nevezetes időpont itt is a nemzetiségi mérleg javára billenti a fejlődés mérlegét. Némettöbbségű helységekben (18) a horvátok száma — két-három községet kivéve — még az általában 5%-on aluli magyarságnál is elmarad. E csoporthoz tartozó községek közül négyben emelkedett, kettőben állandó, tizenkettőben pedig fogyott a horvátság. E tizenkettő közül hétben csak 1910 óta fogyott, addig emelkedett: ime

⁴⁸⁾ Horvátok bevándorlása 1533-ban, 4. l.

⁴⁹⁾ Visitatio Archidiaconatus Sopromiansio anno 1674: Nagy-hőflány; 1651., 1674: Kishőflány.

⁵⁰⁾ U. o. 1674: Sérc.

⁵¹⁾ A népfajok Magyarországon, 236. l.

a németek 1910 óta való előretörésének negatív bizonyítéka! Tehát az egész Vulka-völgyben

10 helységben emelkedett a horvátok száma,

2 helységben állandó a horvátok száma,

12 helységben fogyott a horvátok száma.

A Vulka-völgyének népe a mellett, hogy a medence az ország legsűrűbben lakott területei közé tartozik, általában — mint az Ausztriához csatolt egész nyugatmagyarországi terület — gyöngye szaporodású: természetes népmozgalmát jórészt felemésztette a szomszédos osztrák városok és ipartelek felé irányuló kivándorlás. A nemzetiségi kép megrajzolásánál említett emelkedés és fogyás is a maga keretében veendő: vagyis általában kisméretűek. A vulka-völgyi községek népessége az utolsó népszámlálás (1869—1920) szerint a következőképen alakult.⁵²⁾

Németségű (18) községek közül 13 emelkedő, 5 fogyó,

Horvátországú (6) községek közül 5 emelkedő 1 fogyó, tehát az egész Vulka-völgyben 18 község emelkedő, 6 fogyó irányzatot mutat.

A németségűek közül szépen emelkednek Fraknó, Fél-szerfalu és Márcfalva, a horvátok közül Cinfalva, Vulkapor-dány és Zárány.

A Vulka-völgy három ismertett nemzetiségén kívül még meg kell említenünk a tótokat, kik nagyon kis számban fordulnak elő egyes helységekből.

Vallás szempontjából az egész vidék úgyszólván tiszta katolikus: csak az egyetlen Petőfalván vannak többségben a másutt (kivéve Borbolyát, hol csaknem felét teszik a lakosság-nak) egyébként jelentéktelen számú evangélikusok. Kismarton-hegy izraelita többségű; ezenkívül még Felsőkismartonhegyen, Kismartonban és Nagymartonban él nagyobb számú zsidó.⁵³⁾

A Vulka-völgy népességének műveltsége magasfokú: Sopronmegye elszakított részén 91.5% az írni-olvasni tudók száma.⁵⁴⁾ A trianoni béke e termékeny, népes és művelt vidék elcsatolásával mély sebet ejtett hazánkon.

Vanyó Aladár Tihamér.

⁵²⁾ Magyar Stat. Közl. Uj. s. 69. k. 301—2. II. Az egyes községeknél az emelkedés és fogyások számaiból a nagyobb szám jellegének megfelelő osztályba soroztuk az illető helyet.

⁵³⁾ Magyar Stat. Közl. Uj. s. 69. k. 288—91. II.

⁵⁴⁾ U. o. 19+. I.

Forrásanyag.

A) Egykorú kútfők:

Visitatio Archidiaconatus Soproniensis anno 1641, 1651, 1659, 1674, 1680, 1685. (Öt kötet, a győri püspöki levéltárban.)
 Lexicon universorum Regni Hungariae populosorum anno 1773 officiose confectum. Budapestini, 1920. (Kiadta a magyar békeküldöttség.)

B) Kéziratos feldolgozások:

Bél Mátyás: Comitatus Soproniensis. (Másolat, Sopronmegye könyvtárában.)
 Drinóczy György: Böngészet Sopronmegye ismeretéhez. (A csornai prépostság levéltárában.)

Hajdu István Lukács: Sopronvármegye története Zsigmond idején.

Havasi Lucius: Sopronvármegye az árpádházi királyok alatt.

Saly Arnulfi: Sopronvármegye közigazgatása és helytörténete a XVI. században.

(Az utóbbi három kéziratot Mihályi Ernő dr. pannonhalmi főiskolai tanár, Sopronmegye monografiájának szerkesztője volt szíves rendelkezésemre bocsájtani.)

C) Irodalom:

Balogh Pál: A népiajok Magyarországon. Budapest, 1902.

Bátky Zsigmond: Telepek és eloszlásuk Dunántúlon. (Föld és Ember 1926. VI. évf.)

Bella Lajos: A Sopronmegyei Régészeti Társulat 1891. évi kutatásai. (Archaeologiai Értesítő, új folyam, XII. k. 1892.) Voltak a Fertőben őskori cölöépítmények? (Arch. Ért. új f. XIII. k. 1893.)

Berényi Pál: Sopron megye. Budapest, 1895. (Megyei monografiák.)

Boresiczky Béla: Magyarország legnevezetesebb kereskedelmi útvonalai a XIV. és XV. században. (Földrajzi Közlemények, XLII. k. 1914.)

Böck Hugó: Geológia. 2 k. Selmechánya, 1909.

Cholnoky Jenő: Az emberföldrajz alapjai. Budapest, 1922. (Magyar Földrajzi Értekezések. IV. szám.)

Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II. k. Budapest, 1897.

Czjzek Johann: Das Rosaliengebirge und der Wechsel in Niederösterreich. (Jahrbuch der k. k. geologischen Reichsanstalt V, 1854.)

Geologische Verhältnisse der Umgebung von Heiburg, des Leithagebirges und der Ruster Berge. (U. o. II. 1852.)

Darvas Orbán: Sopronmegyei régiségekről. (Arch. Ért. új f. XV. k. 1895.)

Dékány István: Az ember és környezete viszonyának új elmélete. (Földr. Közl. LI. k. 1924.)

Erdélyi László: Árpádkor, Budapest, 1922.

Fényes Elek: Magyarország leírása. I—II. rész. Pest, 1847.

Gohl Ödön: A rákosi kelta ezstpnzlelet. (Numizmatikai Közöny, IX. évf. 1910.)

Gombocz Endre: Sopronvármegye növényföldrajza és ilórája. (Mathematikai és Természettudományi Közlemények XXVIII. k. 4. szám.) Budapest, 1906.

- Györfi István: A feketekörös völgyi mágyarság. (Földr. Közl. XLI. k. 1913.)
- Hillebrand—Bella: Az őskor embere és kulturája. Budapest, 1921. (Pantheon kiadás.)
- Hóman Bálint: A honfoglaló törzsek megtelepedése. (Turul, 1912.) A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. Budapest, 1923.) A Magyar Nyelvtudományi Kézikönyve, I. k. 7. füzet.)
- Humfalvi Pál: Magyarország ethnografiája. Budapest, 1876.
- Karácsonyi János: Halavány vonások hazánk Szent István korabeli határaitól. (Századok, 1901.)
- Kis József: A Fertő tavának geographiai, historiai és természeti leírása. (Rung: Monumenta Hungarica I. k.) Pest, 1815.
- Kugler Alajos: Vezető Sopronvármegye és Sopron sz. kir. város egyesített múzeumában. Sopron, 1903.
- Lóczy Lajos: A magyar szent korona országainak földrajzi, társadalomtudományi, közművelődési és közgazdasági leírása. Budapest, 1918.
- A Magyar Nemzet Története. Szerk. Szilágyi Sándor. 10. k. Budapest, 1895—98.
- Magy. Statisztikai Közlemények, új folyam, XII. k.; új sorozat, 1, 14, 44, 48 és 69 k.
- Melich János: Hazai német helynévi példák a nyelvi elvonásra. (Klebelsberg-emlékkönyv, Budapest, 1925.)
- Mohl Adolf: Horvátok bevándorlása 1533-ban. Budapest, 1915. (A Szent-István Társulat tud. és irod. osztályának felolvasó üléseiből 92. sz.) Szarvkő és urai. (Századok, 1903.)
- Nagy Imre: A Fertő régi áradásai. (Századok, 1869.)
A Lajta, mint határfolyam. (Századok, 1871.)
Sopron multja. (Századok, 1883.)
- Princz Gyula: Magyarország földrajza. Budapest, 1914.
Magyarország földrajza I. (Tud. Gyűjt. 15.) Pécs—Budapest, 1926.
Magyarország településformái. Budapest, 1922. (Magy. Földr. Ért. III. sz.)
- Pulszky Ferenc: Magyarország archeológiája. 2 k. Budapest, 1897.
- Récsi Viktor: Sopron ókori neve és a sopronmegyei római feliratok. Sopron, 1887.
- Roth Lajos: A rákos—ruszti hegyvonulat és a Lajta-hegység déli részének geologiai vázlata. (Földtani Közöny IX. évf. 1897.)
Földtani felvétel a Lajta-hegységben. (U. o. XI. évf. 1881.)
- Schafarzik Ferenc: Dr. Thirring Gusztáv „A Fertő és vidéke” c. cikkének bírálata. (U. o. XVIII. k. 1888.)
- Schünemann Konrad: Die Deutschen in Ungarn bis zum 12. Jahrhundert. Ungarische Bibliothek, Erste Reihe 8. Berlin und Leipzig, 1923.
- Stessel József: Régi föld- és vízrajzi adatok. (Századok, 1904.)
Sopron és Moson vármegye történelmi földrajzához. (Századok, 1900.)
Sopron vármegye nyugati területe. (Századok, 1903.)
- Széchenyi Béla gr.: Kőkori lelet a Fertő-tava medrében. Budapest, 1876.
- Tagányi Károly: Gyepű és gyepűelve. (Magyar Nyelv IX. k. 1913.)
- Thirring Gusztáv: A Fertő és vidéke. (Földr. Közl. XIV. k. 1886.)

- A Rozália-hegység. (U. o. XII. k. 1884.)
Sopron és Magyar Alpok. Sopron, 1911.
- Ungarn. Többen írták, a geográfiai rész Cholnoky Jenőé. Budapest, 1917.
- Wohlfarth, Heinrich: Die Stadt Oedenburg und ihre Umgebung. (Jahrbuch der k. k. geol. Reichsanstalt. XX. B. 1907.)
- Zombory Ida: Magyarország dunántúli részének népsűrűsége az 1900. évi népszámlálás adatai alapján. (Földr. Közl. XXXIII. 1905.)
- D) *Térképek:*
- Gönczy—Kogutowicz: Magyarország megyéinek kézi atlasza. Budapest, 1890.
- Gönczy—Thirring: Magyarország kézi atlasza.
- Görög: Magyar Átlás. Viennae, 1802—1811.
- A Magyar Birodalom földtani térképe (1:900.000). Szerk. id. Lóczy Lajos, sajtó alá rendezte és kiegészítette Papp Károly. Kiadja a Magyar Földrajzi Társaság. Budapest, 1922.
- Kogutowicz Károly: Magyarország néprajzi térképe. (1:1,000,000). Budapest, 1919.
- Sopron megye térképe. Tervezte Gönczy Pál. (1:200.000.)
- Sopron vármegye térképe. Tervezte: Kogutowicz Manó, átdolgozta: Czákó István. (1:350.000.)
- 1:75.000-es katonai térkép a Vulka-völgyéről. (Col. XV. Zone 14, 15.)

A Maros síksági szakaszának folyómenti települései: Csanádvára és Makó települése.

Az Alföldön megjelenő állattenyésztő magyarság *sátor-szállásait a folyók mentén* ütötte fel. Mert a pusztaság nem minden pontja volt egyformán alkalmas a letelepedésre. Csakis a folyók mentén voltak meg a tömeges letelepülés természetes föltételei.

Így a folyók elsősorban is kitünő és elegendő mennyiségű *ivó-, itató-, főző- és mosóvízzel* szolgáltak. Az ártéri mocsaras talajba ásott kutak vize fertőzött volt, bűzös gázokkal és betegséghezó bacillusokkal teli. A folyótól távolabb eső száraz földhátakon pedig, ahol az ásott kutakban egészséges volt a víz, nem állott kellő mennyiségben rendelkezésre. Már maga ez a körülmény is szinte a folyók partjaira kényszerítette a túlnyomólag állattenyésztő magyarságot.

De odacsábította őket a magyarság ösfoglalkozása, *a halászat és a vadászat is*. E tekintetben a marosmenti síkság valószínűleg Eldorádója volt a félnomád magyarnak. Vizei (a Tisza, a Maros, ezek számtalan ere, foka, fattyú- és holtmedre, a tavak, fertők, lápok, stb.) ízletesebbnél ízletesebb halakkal (kecsege, márna, harcsa, ponty, csík stb.)¹⁾, folyómenti mocsarai vízi szárnyasokkal (vadkacsa, szárcsa, vadliba, gémekek, szalonkák stb.) voltak tele. A löszhátak végtelen fűtengerében tűzokok, fürjek, fagyok csapatai bújtak meg. A folyótól közelebb-távolabb eső halványok (morotvák) természetes halastavak, halraktárak voltak tele. A löszhátak végtelen fűtengerében tűzokok, fürjek, valószínűleg kincsesbányáit képezték őseinknek. Innen nagy fontosságuk. Ezért fordulnak elő oly gyakran (piscinae) árpádkori okleveleinkben.

E síkság *sokban emlékeztetett a Don és Donec vagy a Bug és a Dnyeszter vidékére*. A lomhán kanyargó Maros (Tisza)

¹⁾ Egyes községek, mint Halász-Morotva (H.-Mrtva a Harangod-Aranka torkolatában) és Lele (ó-magyar lele = kísértet, lidérc a Szárász torkolatában) teljesen a halászatból és pákászatkodásból éltek.

füzeseivel, nyárfaligeteivel, partjának letelepült szláv lakóival csalódásig hasonlított a némrég elhagyott hazához. A folyótól távolabb elterülő dús legelők pedig nem voltak rosszabbak a levédiai vagy etelközi legelőknél. Sőt! A Maros vize frissebb, üdítőbb, a legelők pedig még bujábbak, még illatosabbak voltak.

Ott, ahol a Maros alig észrevehető lapos vályújában hanyarogya a folyómenti száraz lösztablákat megközelítette, vagy ahol a folyót dünék kísérték, *az árvizektől védett földhátszéleken és dünéken* keletkeztek a magyarság ezen első *szállásai*. Itt emelkedtek a nemez-sátrak és az előkelők hordozható faházai. A közeli ligetekben voltak az *ősvallás szent helyei*. — Innen hajtotta a nomád magyar tavasszal és a nyár elején nyárait a magasabban fekvő síksági legelőkre. De délre-estére megint visszaterelte a folyó környékére, a szálláshoz. — Midőn pedig a forró nyár beköszöntött s a földhátak legelője kiszült, a folyómenti ártéri kiöntések, mocsarak és a „*rétek*“ váltak kitűnő legelőkké. A Marosból és a Tiszából kiszakadó fokok, ezek lassú folyású vagy stagnáló vizei mellett, a kiszáradt mocsarak, tavak, halványok „*lapos*“-ain, „*fenek*“-ein vizenyős rétek voltak ekkor: a legjobb legelők; mellettük a nyárfások és füzesek árnyas delelőkként kínálkoztak. — *Kánikula idején*, amikor a közvetlen folyómellék is lesült s a legelőkön már „*egy árva fűszál sem volt kelőben*“, közel voltak a *Körösök, a Maros és a Bege (Bega) hűs, erdős völgyei*, amelyek kellemes enyhelyet és dús legelőt nyújtottak. Ez a haza fölért az etelközivel, a levédianál meg már tökéletesebb is volt.

A folyótól távolabb is keletkeztek szállások, de ezek csak ideiglenes jellegű *nyári szállások* voltak. Az állandóbb jellegű telephelyek a folyómenti *téli szállások* voltak. Itt volt főhalmozva a téli takarmány (széna) s amidőn később a nagyobb területekre való vándorlás megszűnt, itt keletkeztek a sátrak és a hordozható faházak helyett az első sárral tapasztott nád, nád-dal fedett tömésfal, továbbá a fa- és kőházak. E szállások rendszeren a folyómenti földművelő-, halász- és kereskedő *szláv telepek* (Vlnuk, Morisenum, Keneza, Sambor, Pordán, Rahontza, Kenez a Maros mellett, Polota, Padé-Podvej stb.) *mellett* keletkeztek s magjaivá váltak az első falvaknak és városoknak. E házcsoportokat ugyanis lakóik védelem szempontjából a folyóból kivezetett vízárkokkal és azonbelül palánkos tömésfalakkal, földvárakkal vették körül.

A magyarság letelepedése korában a Maros- és a vele határos Tisza-mente az ilyen jellegű kisebb-nagyobb téli szállások láncolatossorával volt megrakva.

Amint már említettem, e szállások földhátzséleken és folyami dűnéken, tehát *árvizmentes helyen, az ú. n. ősi települési szinten* keletkeztek.²⁾ Rendszeresen ott, ahol jó átkelőhelyek, révek s amellet *jó kikötőhelyek is voltak*. Ilyen helyeken keletkezett Arad, Nagylak, Csanád, Makó, Kanizsa, Vásárhely, Csongrád stb. A löszmagaslatok szélei azért is igen alkalmasok voltak a letelepedésre, mert kitűnő *termőföldjükkel*, a földművelésre is alkalmasak voltak. Az avar—bolgár elemekkel kevert szlávtság telepei azért is keletkeztek ilyen helyeken. A magyarság maga a földműveléssel alig foglalkozott; legfeljebb szolgáló népes hadával műveltette a földet s erre az itt talált szlávstagra mezőgazdasági terményekből álló nehéz adót rótt.

Különösen alkalmas volt a magyarság letelepedésére a Marosvidék azért is, mert számtalan vízfolyásával, mocsarival, ligeteivel *támadásra és védelemre (várépítésre!) különösen alkalmas volt*. Innen a Maros-vonal politikai és stratégiai fontossága. Az erdélyi medence kapcsa volt a Maros. Amellet hatalmas barrikád és út a honfoglaló magyarság szívéhez: Szeged és Csepel-Buda környékéhez. Nagy gazdagsága, stratégiai fontossága és védett fekvése miatt, a leghatalmasabb, legharciasabb és legnagyobb törzsek egyike, a gyula-törzs ülte meg. Ezért is mondja azt Konstantinus Porphyrogenitus, hogy a honfoglaló magyarság magva a Temes, a Maros, a Körös és a Tisza között lakott. E vidék déli védővonala a feneketlen mocsarak között épült Temesvára a Temes vonalával. Északi védővonala pedig a Körösök barrikádja a Sárközzel és Gyula várával. Nyugat felé a Tisza mocsarai, Kelet felé pedig az erdélyi hegyek áthatolhatatlan erdő-vadonjai védték itt *a fejedelem helyettesének törzsét*. Árpád- és vegyesházi királyaink idejében is az ország legbiztonságosabb vidéke volt e terület. Tele is volt településekkel. És pedig elsősorban folyómenti állattenyésztő-telepekkel, mert e telepek eredetüket tekintve *elsősorban állattenyésztő települések*. Keletkezésüknél a földművelés csak cse-

²⁾ A Maros folyása mentén található kő- és vaskori telephelyek hosszú sora azt mutatja, hogy a Marosvölgy ősidők óta lakott hely.

kély szerepet játszott.³⁾ A Maros mentén kb. 70, fattyúmedrén az Aranka mellékén kb. 30, másik fattyúmedre, a Szárazér mellékén pedig kb. 20 ilyen telep keletkezett az Árpádok korában. A *fattyúmedrek* e korban élő vízfolyások voltak hallal, vaddal, ligetekkel, vízimalmokkal. Tehát kicsiben ugyanazon települési előnyöket nyújtották, mint a Maros. A Duna—Tiszaköz homokos pusztáival s az aldunai síkság túlságosan mocsaras területeivel szemben a Marosmente az ország legsűrűbben lakott területeihez tartozott.

A Maros folyó szállásai közül egyesek különös jelentőségre emelkedtek azáltal, *hogyan vezéri (nemzetségtői) szállások* lettek. Amikor a vezérek egyes szállásokat birtokukba vettek, azt politikai és stratégiai szempontokon kívül gazdasági okból is tették. Gazdasági szempontból pedig egyes marosmenti telepek különösen kívánatosak voltak kiváló természeti előnyeik, földművelésük, iparuk s különösen pedig fejlett kereskedelmük miatt.⁴⁾ A Maroson ugyanis már ősidők óta élénk kereskedelem folyt. Az erdélyi medence kincsei: a só, az épület- és tűzifa, az építőkő, a mész, az érc, az arany a marosmenti vízi és szárazföldi út közvetítésével jutottak el az egész országba és a Duna völgyében haladó világkereskedelmi úthoz. Különösen a *sókereskedelem* volt az, amely nélkülözhetetlen szükségleti cikket adván s nagy arányaival közrehatott e vidék egyes telepeinek felvirágzásánál. Az Alföld szélein elterülő gyümölcs- és szőlőterületek terményei s a síkság búzája is a Maroson találta meg természetes útvonalát. Ilyen okok tették naggyá Marosvár-Csanádot, Aradot s működtek közre Pécska, Perjámos, Nagylak, Szentlőrinc, Makó, Szeged és Kanizsa városok fejlődésében is. A Maroson leszállított építőanyagok tették lehetővé e városok és a folyómenti falvak templomainak s várainak kiépítését s annak a rengeteg monostornak és apátságnak a keletkezését, amely a Marosmentén a törökvilág pusztításai előtt volt. A folyók vízimalmai, *az apátságok és monostorok, a vásárhelyek s általában a folyómenti szárazföldi kereskedelem jótékonyan hatottak közre a telepek további fejlődésére is.*

³⁾ A középkor vége felé természetesen mind jobban és jobban a földművelésre tértek át e telepek.

⁴⁾ Például a révek vagy a vásárhelyek birtokosaiknak nagy vámjövédelmet biztosítottak.

A főntebb boncolt okok folytán világos, hogy nemcsak a Marosmente, hanem az egész Alföld első magyar telephelyei is kivétel nélkül mind folyóvizek partjain keletkeztek s megfordítva azok a *legidősebb magyar telephelyek az Alföldön, amelyek a folyók mentén keletkeztek.*

A keresztyénség fölvetelével és a királyság megszervezésével *Arad* („Hrad“) és *Csanádvára* erős várrá s vele egy-egy megye székhelyévé lettek. Várispánjai a közigazgatás s a hadsereg hatalmával is biztosították városaik további fejlődését.

A kettő közül *Marosvára* (Morisenum) mint bolgár-szláv földművelő telep, földvár, később folyómenti vezéri szállás ott keletkezett, ahol a bébi (bébai) lösztábla a Marosra kikönyököl. Révhely s kiváló kikötő. Emiatt a marosi sókereskedelem központja nemcsak a magyar, de már a bolgár-szláv uralom idején is. A hatalmas gyula-törzs központja. Ajtony, az utolsó gyula bukása után Csanádvára néven királyi vár. A löszhátság szélén, közvetlen a Maros ágya fölött emelkedtek ki tornyai. A várában székelő ispán az ősi Csanádvám megyében a Százazértől az Arankáig és a Tiszáig parancsolt. A régi magyarság egyik legnagyobb kulturális és hadi gócpontja volt e város, Szent Gellért és utódai székhelye. Olyan város, mely Vásárhelyt, Aradot, „Tömösvár“-t és Szegedet is felülmulta.

Kisebb jelentőségű volt, de hasonló módon állott elő *Makó* is az ó-szláv *Vlnuk* (Vlnuk, annyi mint révész) helyén *Velnök* (Völnek),⁵⁾ illetőleg *Felvelnök* néven. Először 1247-ben tűnik fel mint apró falucska s ekkor még Vlnuk néven szerepel okleveleinkben. Később *Velnök*, *Völnek*, illetőleg *Felvelnök* lesz. *Felvelnök* és a vele szemben a folyóparton lejjebb eső *Alvelnök*, mint a nevük is mutatja, révhely volt. (Makón ma is megvan a Révész-utca a régi révhely közelében.) A marosmenti kereskedelmi út, amely idáig a Maros mindkét oldalán jött, itt a jobbparton váratlanul megszakadt. Útját állta egy hatalmas mocsár: a *Lelei-rét*. Ez a hatalmas mocsaras terület mintegy mélyenfekvő teknő: egy óriási „fenék“ *Makó*, *Vásárhely* és *Szeged* között terült el s a Maros és Tisza árhullámainak összetalálkozása folytán az év legnagyobb részében víz alatt volt. Még

⁵⁾ A Szegeden elterjedt Vöneki-család valószínűleg makói—völneki származású.

a legnagyobb nyárban is járhatatlan volt.⁶⁾ Ezért a Buda felé irányuló kereskedelem innen észak felé: Vásárhelynek vette az útját s ott kelt át a Tiszán. A Szeged, Szabadka és az Adriai tenger felé gravitáló áruk ellenben itt a Maroson átkeltek s innen vezetett tovább az út a kanizsai rév és Szeged felé ugyan-csak a Tiszán át. Ennél az útelágazásnál, ahol a szárazföldi és a vízi út is keresztezték egymást, ahova a hatalmas makói löszös hát is kiszögellik, itt keletkezett Makó, mint rév- és halászhely, közlekedési gócpont intenzív állattenyésztéssel és jelentéktelen földműveléssel.

Makón tehát a halászatnak, a földművelésnek és az állattenyésztésnek is megvoltak a természetes föltételei. *Jellegét azonban az állattenyésztés adta meg: a szilaj ménesek és a híres gulyák voltak főkincsei.* Amellett közlekedési utak kereszteződésén átkelőhely volt egy nagy természetes akadály előtt.⁷⁾ Ehhez járult, hogy politikai jelentőségre is jutott. Ugyanis a XIII. század közepén a Csanád nemzetségbeli Makó bán kezére jutott (utána 1299 óta a *Makófalva* nevet kapta), aki a kezére jutott révhely iparát és kereskedelmét is erősen föllendítette: Vásárhely (Makó-Vásárhely), majd Makó-Vásárhely és Makófalva összeolvadásával mezőváros lett. Fejlődésével nevéből a „falva” szótag lekopott s 1500 óta csak mint *Makó* ismeretes. Eközben a középkor végén úgy mint a Maros többi folyómenti telepei, Makó is túlnyomólag földművelő jellegű hellyé alakult. 1528-ban már jelentős város kisebb erősséggel; János király egy tehetős polgárának házában meg is szállt ez évben. Természetesen azért Szeged, Csanád, Vásárhely, Arad és Temesvár mellett jelentőségre messze elmaradt.

1552-ben Makó török hódoltság alá jutott. Ezután már a mocsárvarak sem őrizték meg a Maros melletti telepeket. Egymásután dűlja fel és foglalja el azokat a török. 1552-ben történt első elpusztítása után *300 házzal épült újjá Makó.* Ébből az adatból következtethetünk a mohácsi vész korabeli Makó lélekszámára. Házanként 5 főt szá-

⁶⁾ Ma már csak Lele község határrészeinek nevei sejtetik ezt az ősi állapotot: Borzhát, Kárászos, Ludas, Nagyhajlás, Nagyporond, Sásér stb.

⁷⁾ A Lelei-rét Szeged, Hódmezővásárhely és (Ó-) Földeák településénél, ill: továbbfejlesztésénél is fontos szerepet játszott. A rét közepén egy dűne-szigeten keletkezett Lele; régebben tiszta pákásztelep, ma földművelőhely.

mítva kb. 2000 lélekre tehetjük ez időben Makó lakosságát. A török pusztítás többször teljesen eltörölte a föld színéről, így 1552-ben, 1596-ban és 1686-ban. De lakói mindig visszatelepedtek a régi helyre, az „*Ér*“ (Fok) által körülfolylt ősi részre, egy szigetszerű földdarabra, a „*Buják*“-ba. Ezt Nyugat felől a Leleirét mocsarai határolták be. Ebbe ömlött bele az „*Ér*“ vagy „*Fok*“. Ez az *Ér* és a Maros által körülhatárolt és megvédett rész a város magja. A mellette levő irdatlan nagy mocsár nádasaival, füzeivel, útvesztőivel és fenéketlen ingoványaival veszedelem idején biztos menedéket nyújtott a menekülő lakoságnak. Minden elpusztulása után e helyen épült újjá a város.

De nemcsak a település helyében volt meg minden újjátelepülés alkalmával a folytonosság, hanem a város lakosságában is, vér szerint. Minden alkalommal a város törökvilág előtti régi lakossága alapította meg az új várost. Ezt bizonyítja az, hogy a temesvári defterdár által 1557—58-ban számbavett 300 ház név szerint felsorolt lakói közül 154 ház lakóinak ivadékai ma is élnek Makón. Már a török hódoltság előtt Makón éltek a Bírók, a Borbélyok, a Borosok, a Borkák, a Csehék, a Fodorok, a Gerák, a Hajdúk, a Jó-k, a Mágori-ak, a Mártonok, a Szíjjártók, a Szücsök, a Vidák stb.

Rendszeresen rabolta és pusztította a várost ezen az ősi helyen a török, a tatár, a német, a rác, a kuruc, a labanc, főurak és kiskirályok — és mégis mindig föltámadt. Úgy látszott, hogy az 1686-iki pusztulás után nincs többé föltámadás. Úgy volt, hogy a város nyomtalanul eltűnik, mint ahogy eltűnt a mellette nem messze fekvő és hasonló nagyságú *Szentlőrinc város*. 16 évig, 1701-ig teljesen pusztta és lakatlan volt a város. *De 1701-ben mégis újratelepült*. És mivel az őslakók megfogyatkoztak, magába fogadta Szentlőrinc, Kopáncs és számos alföldi helység leginkább katolikus vallású lakóit is. Így lett a református *Makó vegyes vallású*.⁸⁾ 1717-ben már újra 420 lakója van. De azért soha se lett volna újra várossá, ha a bécsi császári haditanács az ősi Csanádmegye székhelyét meg nem semmisítette

⁸⁾ 1743-ban külön városrészbe gör. kath. ruthének s ugyancsak külön városrészbe (ghettó) zsidók telepedtek le Makóra. Az oroszok teljesen, a zsidók túlnyomólag elmagyarosodtak a beszivárgó tót eredetű evangélikusokkal együtt. Ma Makó vallási megoszlása a következő: Ref. 17.484 (47.07%), róm. kath. 14.897 (40.00%), gör. kath. 1366 (3.67%), ág. ev. 742 (1.99%), izr. 2380 (6.40%).

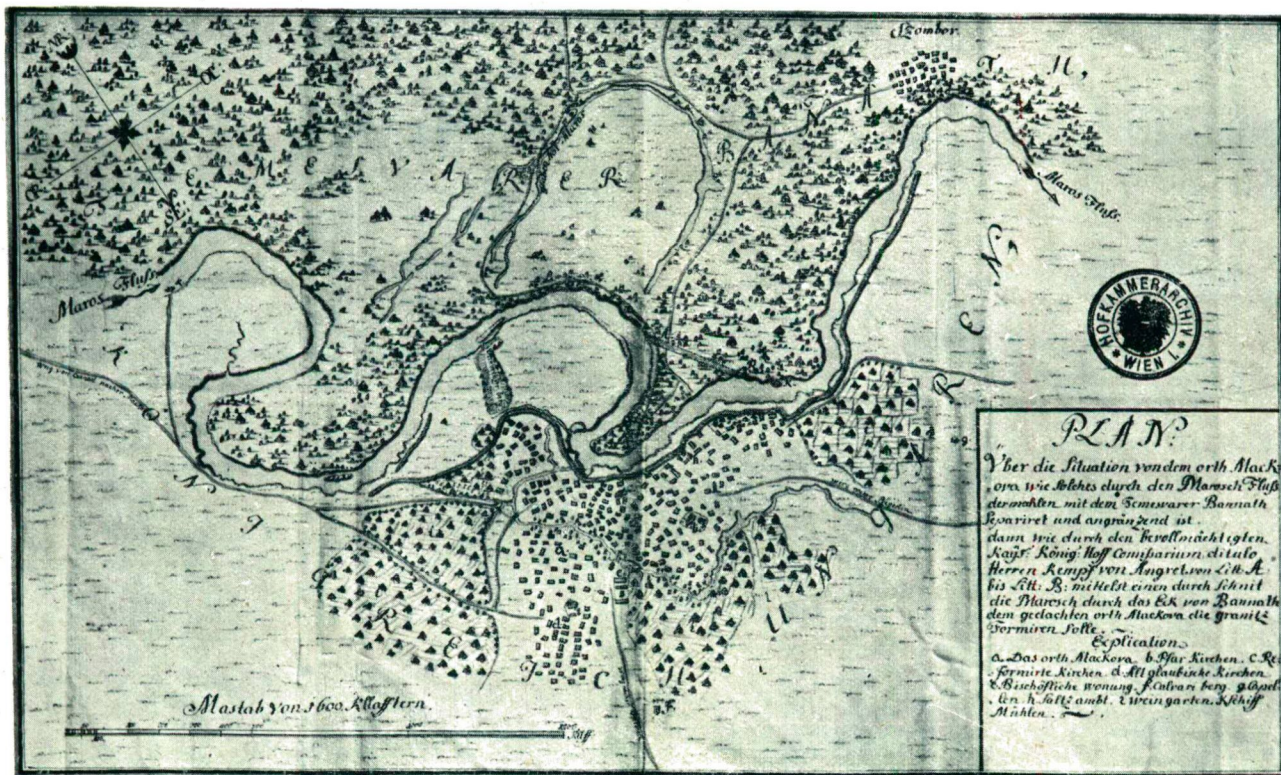
volna. A *Délvidék ősi vezetővárosát* ugyanis Bécs 1701-ben földig lerontatta s a pozsareváci béke után Csanádmegye déli felét az osztrák katonai kormányzás alatt levő Bánsághoz (Temesvarer Banat) csatolta. Így csonkította felére Csanádvármegyét Bécs s így törölt el a föld színéről egy 800 éves ősi várost. E gyászos emlékü tény s város tradíciói révén lett Makó 1730-tól Csanádmegye székhelyévé s így mint politikai központ újabb fejlődésnek indult.

Makó új fejlődésének alapját az 1701-ki település adja meg. E település módjára Makó 1753-ki térképéről vonhatunk következtetést. (Lásd a mellékelt térképet!) E szerint a város megint folyómenti telep, megint a régi „Buják“-részre települt vissza, az ősi helyre, a rév környékére. Mindössze a mai Szegedi-utca két oldalán terült el, a révtől az Érig s a Lelei-rétig. Állattenyésztő, földművelő, rév- és halászhely, politikai központ és vásárhely mint keletkezése és fejlődése első idején. Utcai ekkor még nem alakultak ki. A folyóval párhuzamos és arra merőlegesen vonuló házsorokból állott. S a házsorokat a mezőség felé szőlő- és gyümölcserdő vette körül.

Makó már a török hódoltság idején részint elfoglalta, részint megvásárolta, részint bérbevette a város körüli elpusztult falvak birtokait s így *óriási határúvá lett*. Az elpusztult falvak lakói részben elmenekültek, részben Makóra költöztek, hogy a hódoltság veszélyei ellen jobban védekezhessenek. Így olvasztott Makó magába mintegy 17 községet (Igás, Kopáncs, Csókás, Rákos, Tömpös stb.) s ezek határában széleskörű állattenyésztést folytatott. Így a hódoltság alatt és után Makó újból túlnyomólag állattenyésztő jellegű lett. Amint később a várostól távolosó legelőket fokozatosan feltörték, kialakult Makó *tanyarendszere* s a város újból túlnyomólag földművelő lett.

A város termelő energiájának fokozódásával és így lakói szaporodásával kapcsolatban keletkeztek Makó többi újabb városrészei. (Lásd a mellékelt térképet!)

Makó ma a *Maros folyótól távol*, a széle 1 km.-re, főtere pedig 2 km.-re fekszik. A folyó kanyarulatainak átvágásával került tőle ilyen messzire. 1754-ben még közvetlen a folyóparton volt. Az öreg református templomtól 8 méterre folyt el még ekkor a Maros.

Makó legrégebbi térképe. Karl Alexander Steinlein e térképe szerint vezették 1753-ban a várost végpusztulással fenyegető Marost A—B átvágással a várostól távolabbra, új mederbe. (Eredetije a bécsi udvari kamarai levéltárban, Eperjesy Kálmán dr. felfedezése.)

1701-ben Makó mint állattenyésztő és földművelő város alakult újjá s *e jellegét máig is megőrizte*. Makó lakosságának $\frac{2}{3}$ -ad része ma is földművelő. A 37.141 főnyi (1920.) lakosságból ugyanis *őstermelő* 22.982 (61·88%), *iparos* 5834 (15·71%), *kereskedő* (hitel és közlekedés) 3383 (9·11%), *értelmiségi* (közalkalm., véderő, szabadfogl., nyugdíjas és tőkepénzes) 3058 (8·25%), *egyéb* (házcseléd, napszámos k. m. n.. ismeretlen fogl.) 1883 (5·06%). Az igazi város azonban nem foglalkozik mezőgazdasági termeléssel. S így Makó, mint 61·88%-ban mezőgazdasági termelésen alapuló település, tulajdonképpen nem más, mint egy *nagy falu*. A lakosság foglalkozása ugyanis rányomja bélyegét a város arculatára is. Ezért Makón csak a város közepén van egy kis városias jellegű sziget. Még a város legközepén is 1—2 holdas háztelkek terjeszkednek. S rajtuk leginkább 1—1 földszintes ház, amelyekben csak 1—1 család lakik. A *vízvezeték és csatornázás hiánya* még a Főtéren is megakadályozza az emeletes házak építését s ezáltal a városias jelleg kialakulását, a lakosság tömörülését. — A vízvezeték és csatornázás megvalósítása maga után vonná a belváros óriási telektömbjeinek megszűnését, új utcák kialakulását és az emeletes házak rohamos szaporodását. A *város óriási területe miatt sok az utca és az utcák széleseke*. Ezek kikövezése és állandó jókarbantartása, világítása óriási összegekbe kerülne. Ez is nagy akadálya a városias fejlődésnek. — A város közepén van a piactér és egy-két főutca városházával, a gimnáziummal, a megyeházával és még néhány városias külsejű középülettel. De ez a *pár emeletes épület elenyészik a földszintes házak tengerében*. Csatornázás-, vízvezeték nélküli nagykiterjedésű (1579 k. hold területen épült) és nagyhatárú (46.709 kat. hold) „mezőváros“ Makó. A nagy lélekszám mellett hiányzik belőle a megfelelő magasabb kultúra s a megfelelő városias arculat. 1880-ban még csak 1242 k. hold volt a belterülete, ma 1579 k. hold. S a szerencsétlen OFB-ítélet, ha ugyan lesz belőle valami, még jobban megnöveli a belterületet. A helyzet csak rosszabbodik e téren.⁹⁾

A törökdúlás után újjáéledő és gyors felvirágzásnak (1827-ben 17.148 lakó!) indult Makó további fejlődését a város szerencsésebb helyzetű *versenytársai*: Szeged, H.-M.-Vásárhely, Arad

⁹⁾ Makón a lakóházak száma 7745, túlnyomó többségben tömésfalból, ez is falusias jellegre mutat. Sopronban 1 házra 17·5 lakó esik, Győrben 13·8, Miskolcon 10·7, Székesfehérváron 10·2 és Makón 4·8. (!)

és Temesvár megakasztották, majd a XIX. sz. közepe táján a várost *egészen háttérbe szorították*. Szorító ölelésükből nem is tudott többé kibontakozni Makó, mert a város ipar-kereskedelmi várossá váló kifejlődését végleg megakadályozta a vasúti *fővonalak elhelyezése*. A város mellékvonalra került s így kedvezőtlen elhelyezése folytán még hídváros jellegét (Makón és közelében ma is 4 híd vezet a Maroson át!) sem érvényesíthette. Azonkívül mivel nagyobb ipari és kereskedelmi termelésnek (bányák, erdők) Makón nincsenek meg a természetes föltételei, *csupán a mezőgazdasági kultúra fejlődésével*, tehát lassan gyarapodott s így a városok rangsorában mind hátrább és hátrább szorult. Ma Makó Csonka-Magyarország városai közt nagyságra nézve a *19-ik* helyet foglalja el.

A XIX. sz. végén a *hagymatermesztés* és a vele kapcsolatos belterjes gazdálkodás folytán lélekszáma ugyan időnként erősebb ütemben gyarapodott, *két vicinális vasúti vonal* keresztező pontja is lett, de városias jellegét ez is csak kis mértékben mozdította elő. Mert a magyar lelkeség is ellenkezik az igazi városi foglalkozással: az iparral és kereskedelemmel. A makói városlakó magyar földimádó, a városban is csak földművelő és állattenyésztő marad. Sőt a makói iparos és kereskedő igen sok esetben földművelő is! — Az igazi ipari és kereskedő elem túlnyomó része *idegen vagy beolvasztott elem*. — Sőt éppen a hagymatermesztés nagy jövedelmezősége miatt állandóan magas munkabérei folytán a városban még mezőgazdasági ipari üzemek sem keletkeztek. Így maradt meg Makó mind a mai napig nagy falu-városnak.

Makót a *trianoni béke* két nagy versenytársától: Aradtól és Temesvártól (sajnos!) megszabadította. Újból határváros lett, mint a karlócai béke után. Mint akkor, úgy most is erős fejlődésnek indult. Vonzásterülete részben bővült Keletcsanád erős bekapcsolásával, de viszont az új határok Torontál és Temes megyék északi részét majdnem teljesen elvágták tőle. Végeredményében azonban a szomorú trianoni béke Makónak speciálisan csak javára vált, fejlődése meggyorsult s városias jellege mind jobban és jobban kidomborodik. Sokat tesz e-téren a természetes adottságokon kívül polgármesterének nagy agitációja és széles látköre is. — Azonban a város anyagi ereje, továbbá az éles vallási, társadalmi és politikai ellentétek polgármestere ezirányú törekvésének erős korlátokat szabnak.

De még így is erősen érzi Szeged hatalmas versenyét. Hisz' úgy kulturális és művészeti szempontból, mint gazdaságilag is teljesen Szeged vonzási körébe esik. Szegedről motoron egy óra alatt elérhető.¹⁰⁾ Szinte külvárosa lehetne Szegednek. Még az a szerencse, hogy közigazgatásilag csak kevés szál fűzi Szegedhez, máskülönben sorvasztó hatása még jobban jelentkezne.

Makó tősgyökeres magyar néptömbje (37.141-ből 36.501 magyar, 98,27%) a magyar nyelv- és országhatár erős sziklája. Védő és egyszersmind támadó állás is; mert öntudatos magyar népfölöslege a környező vidék falvait évtizedek óta erős rajokkal árasztja el. Ez a szorgalmas, tehetséges és erősen üzleti szellemű nép az, amely Makót a magyarság egyik legértékesebb végvárává teszi.

IRODALOM.

1. *Borovszky Samu: Csanádvármegye története.* Budapest, 1896—97.
2. Dr. *Cholnoky Jenő: A magyar Alföld felszíne.* (Földr. Közl.)
3. *Csánki: Magyarország történeti földrajza.*
4. Dr. *Eperjesy Kálmán: A Maros szabályozása Makónál 1754-ben.* Csanádmegyei Könyvtár.
5. *Evlia Cselebi* magyarországi utazásai 1664—1666. Ford. Karácson Imre.
6. *Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára.* Pest, 1851.
7. *Hóman B.: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése.*
8. *Hóman B.: A Szt. László kori Gesta Ungarorum.* Bpest, 1923.
9. *Jireček K.: A bolgárok története.*
10. Dr. Kol. *Juhász: Die Stifte der Tschanader Diözese im Mittelalter.* Münster in Westfalen, 1927.
11. *Karácsonyi: Szent Gellért élete.* Bpest, 1887.
12. *Kogutowicz K. dr.: Szeged emberiöldrajzi problémái.* („Föld és Ember“.)
13. *Márton György: A Maros alföldi szakasza és fattyúmedrei.* Budapest, 1914.
14. *Melich János: A honfoglaláskori Magyarország.* Budapest, 1926.
15. *Ortvay Tivadar: Magyarország régi vízrajza.*
16. *Palugyay Imre: Békés, Csanád, Csongrád és Hont vármegyék leírása.* Pest, 1855.
17. *Pauley: A magyar nemzet története Szt. Istvánig és az Árpád-házi királyok korában.* Budapest, 1899—1900.
18. *Reizner János: Makó város története.* Szeged, 1882.

¹⁰⁾ Makó és Szeged között naponta 14 személyvonat közlekedik.

19. *Régi térképek* Makó város mérnöki hivatalában, Makó város és Csanád-megye levéltárában.
20. „Makó Várossának leírása *Szirbik Miklós* Prédikátor által 1835/36 Eszt.” Csanádvármegyei Könyvtár.
21. Dr. *Thim József*: A szerbek története. Nagy-Becskerek, 1892.
22. *Gróf Zichy István*: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. Budapest, 1923.
23. II. József császár katonai felvételi térképei. Mérték 1:28.800. (Josephinische Aufnahmen, Kriegsarchiv in Wien: Eperjesy Kálmán dr. felfedezése.)

Márton György dr.

A szegedi alföldkutató bizottság.

Miután Budapesten a Magyar Földrajzi Társaság alföldi bizottságát a debreceni egyetem pedig ugyancsak az Alföldkutató elmozdítására alapította a Tisza István Tudományos Társaság Honismereti Bizottságát, a szegedi egyetem professzorai is elhatározták, hogy az Alföld déli részének tanulmányozása céljából megalapítják a szegedi Alföldkutató Bizottságot. A bölcsészeti kar professzorai október 28-án tartott értekezleten kimondták a terv megvalósításának szükségességét és ehhez az egyetem többi karának professzorai is hozzájárulván, december 2-án megalakult a szegedi Ferencz József Tudományegyetem Alföldkutató Bizottsága. Az összehívóknak ezzel az értekezlettel az volt a céljuk, hogy egyetemünk egyes intézeteiben örvendetesen fellendült tudományos munkásságnak ama részét, amely az Alföld tudományos kutatásával foglalkozik, összhangba hozza, a szegedi egyetemről kiinduló Alföldkutatásnak határozottabb célt tűzzön ki és az eddig párhuzamosan haladó munkásságot lehetőleg közös mederbe terelje. Az összehívóknak meggyőződése, hogy a legeredményesebb ez a kutató munka akkor lesz, ha csendben, de annál céltudatosabban és annál kitartóbban végezzük. Egyetemi érdeket látunk azonban abban, hogy ennek a kutató munkának az eredményei kifelé láthatókká és érezhetőkké váljanak. Szükség van erre nemcsak azért, mert egyik-másik kollegánk intézetében folyó értékes munkásságáról sok esetben maguk az egyetem professzorai sem tudnak, de szükséges azért is, mert az egyik intézetben elért eredményeket a többi intézet is értékesítheti. Tekintettel pedig arra, hogy anyagi erőink belátható időn belül még igen szűkösek lesznek, nagy eredményeket várunk attól, ha ez a munkásság egységes, céltudatos szervezethez tartozóan folytattnak a jövőben.

A bizottság programja a következő:

Állapíttassék meg mindenekelőtt, hogy minő munkásság végeztetett már eddig is egyetemünk intézeteiben az alföldkutatás területén.

Közös megbeszélés alapján dolgoztassék ki az együttműködés jövő programja.

A hallgatóknak szakdolgozatra a lehetőség szerint alföldi témák osztassanak ki, úgyszintén ez történjék a doktori értekezések ügyében is. Ezzel máris biztosítjuk, hogy a nyomtatásban megjelenendő egyetemi publikációk legnagyobb része az alföldkutatás céljait szolgálja és kieléle azt domborítja ki, hogy egyetemünk nyomtatékosan hangoztatni óhajtja az alföldkutatás szükségességét. A terület is körülhatárolható, amennyiben a Duna—Tisza közének déli része, Tiszántúlnak általában a Körösök völgyétől délre eső része volna a felkutatandó terület.

Ezek az előkészületek előzték meg a január hóban megalakítandó

szegedi Alföldkutató Bizottság munkáját, melynek elnöki tisztét Dr. Somogyi Szilveszter Szeged sz. kir. város polgármestere volt szíves elvállalni.

A bizottság egyelőre a következő szakosztályokkal indítja meg munkásságát: 1. Nyelvészeti és irodalmi. 2. Történelmi. 3. Földrajzi. 4. Szociografiai (társadalomrajzi és néprajzi). 5. Közegészségügyi. 6. Biológiai. 7. Ásványi, földtani, paleontológiai. 8. Fizika-kémiai. 9. Erdészeti. 10. Mezőgazdasági.

A szakosztályok részletes munkatervét az alábbiakban közöljük:

Az Alföld kutatásának archaeologiai programja.

A Szeged központtal megszervezendő Alföld-kutatásnak *archaeologiai feladatai a következők* volnának:

a) a már eddig meglevő anyagnak számbavétele, feldolgozása és közzététele;

b) rendszeres, (programmszerű) és módszeres (az eredmények tudományos felhasználását lehetővé tevő) ásatások végzése;

c) a még ma is megállapítható mesterséges halmok, sáncok, stb. tüzetes felvétele és megállapított munkarend során való feltárása.

Az elvégzendő feladatok az őskor telepeitől és temetőitől kezdve a török hódoltság korában elpusztult falvak és különösen azok templomai romjainak koráig terjedő időszakokra nyújtanak a kutatásokra alkalmat.

A munkából ki kell venniök a maguk részét a szegedi, kecskeméti, szentesi, kkunfélegyházi, gyulai, békéscsabai és orosházai múzeumok szakembereinek, akik tehát mind felkérendők a bizottságban való munkára.

Buday Árpád

A művelődéstörténelem alföldkutató programja.

A jelen társadalmi s művelődési állapotok megértése csak okaikból lehetséges. Ezen okok a múltban gyökereznek. A múlt okok okai még messzebb múltba nyúlnak vissza. A jelennek helyes ismerete tehát nem lehetséges a történelem igaz ismerete nélkül.

Miképpen nyerhetjük meg ezt az ismeretet? Rendszeres és módszeres munkával. A rendszer megmutatja, hogy mit kell kutatnunk. Minden kor-szakban érdeklődésünk tárgyai ezek:

1. A földrajzi adatok fejlődése a legrégebb időktől kezdve.
2. A néprajzi-telepedési viszonyok.
3. A király és udvar érdeklődése az Alföld iránt és viszont.
4. Az egyházi beosztás eredete, változatai. A szervezet fejlődése.
5. A világi társadalom osztályai.
6. A törvényhozás áttekintése, gondja az Alföldre. Ennek szerepe az alkotmányfejlődésben.
7. A hitélet.

8. Szellemi művelődés: iskolaügy, nyelvfejlesztés, irodalmi működés, művészetek.

9. Közbiztonsági intézmények, közigazgatás, autonómiák.

10. Alföld szerepe a hadügyben, külügyben.

11. Az adózás, pénzügy állapota az Alföldön.

12. Földművelés, állattenyésztés.

13. Ipar és kereskedelem, közlekedés,

14. Családi, társadalmi szokások (házasságkötés, lakás, viselet, étkezés, játékok, temetés stb.).

15. Bíraskodás, erkölcsi jellemzés.

Módszer a kipróbált, helyes eljárás: analízis és kombinációs szintézis. Aztán inductio: az okulások keresése; dedukció: az okulások alkalmazása az élet és a történelmi megoldások számára.

Az *analízis* jelenti a források cédulázását, a történelmi adatok gyűjtését s e végből a források keresését. Az Alföldkutatásban a történelmi források részint az egész Alföld, a megyék, városok történetének, történelmi irodalmának átvizsgálása; részint a levéltári s egyéb eredeti források felkutatása, másolása, cédulázása.

Szintézis az adatok tárgyi s időrendi csoportosítása, összevetése, kritikája s oly kombinációja, mely lehetőleg hű, plasztikus, eleven képet adjon az Alföld és részeinek múlt életéről s viszonyairól.

A magasabb *okuláskeresés* munka csak a megfigyelések anyagának, a plasztikus hű történetnek ismerete alapján történhetik.

Az alapvető, *egyszerűbb munkát* évtizedek tervszerű kis monografiáival, doktori értekezéseivel, tanárjelöltek közreműködésével fogjuk elvégezni.

A munkát úgy tervezzük — tekintve a sorrendet — hogy a főleges *munkaisméltéseket* lehetőleg elkerüljük és főképpen a forrástömegek helyes elosztásával érvényesítsük a *munkafelosztás* elvét.

Az *irodalom* nem nagy, s nem az a feladatunk, hogy e másod-harmadkézből való anyagot főzzük fel újra. Hanem az eredeti források feldolgozására vetjük a fősúlyt. Az irodalom eddigi eredményeit majd csak összehasonlításra, helyesbítésre, kritikai jegyzetekre utólag fogjuk felhasználni. A régi irodalmat természetesen az írók korának alföldi viszonyai dolgában elsőrangú forrásoknak tekintjük. Az újabbkori feldolgozásoknál vigyáznunk kell, nehogy esetlegesen tökéletlen eljárásukkal s amateur eredményeikkel megtéveszsenek bennünket.

Fősúlyt helyezünk tehát a *levéltárak* anyagára s az egykorú tanúk följegyzéseire, emlékirataira, vagyis az eredeti forrásokra. Régen ez kevés, korunk felé közeledve egyre hatványozottabb a tömeg. A *legrégebbi anyaggal korszakonként* egy-egy író alaposan megküzdhet. Ez lesz a közös anyag az egész Alföld történetéhez. Aztán következik *egy-egy levéltár anyagának felkutatása és feldolgozása* monografiákban. Végül következnek e monografiáknak *közös alföldi történeté* való feldolgozása magasabb színvonalon, a szociológia praktikus, *pragmatikus* és igaz indukcióival, okulásaival, kiváló figyelemmel a magyar nemzet állami életére, s az alföldi nép érdekeire.

Erdélyi László.

A néprajzi kutatás programja.

A néprajzi gyűjtés alkalmával a községenkénti gyűjtés, illetőleg kutatásnál két szempont az irányadó. Az első és leghamarabb végrehajtandó a ma még megtalálható dolgok felkutatása és feldolgozása, a másik a multa vonatkozó levéltári anyag feldolgozása.

Szükségesnek tartjuk minden feldolgozandó terület lakosságát megvizsgálni abból a szempontból, — hogy a megalakulástól kezdve egészen napjainkig, kik és honnan verődtek össze az illető területen. Szükséges ez azért, hogy ezáltal biztos támpontot nyerjünk arra, hogy az illető vidékeknek tárgyi és foglalkozási emlékeinek kialakulására, mely vidékek hatottak a multban s hatnak esetleg a jelenben is, s mi található fel ezekből a mai napig is, vagy hogy fejlődött a maiak kezében az eredetitol más irányban. A kutatásnak ez a módja minden olyan népeleti megnyilvánulásnál figyelembe veendő, amelynek tárgyi emléke van. Ez a munka részben az illető község területén, részben a levéltárakban végzendő el.

Ugyancsak levéltári kutatás utján gyűjtendők össze mindazok az adatok, amelyek a terület lakosságának ősi foglalkozására, ősi építkezésére és viseletére vonatkoznak.

A mai állapotra vonatkozólag fényképekben és rajzokban összegyűjtendő mindaz, ami ma forog a nép kezén. Itt nemcsak elvétve előforduló, a figyelmet különösen megkapó dolgokról van szó, hanem mindarról, ami ma, ha nem is speciális helyi jelleggel fellelhető. Mert ez az anyag is bizonyítóka lehet annak, hogy a népelet kialakulása idegen befolyások alatt történik.

Hogy mik tartoznak a gyűjtés keretébe, arra nézve a Néprajzi Társaság körültekintéssel készült kérdőívei lehetnek egyedül irányadók.

Banner János.

A magyar nyelvtudomány alföldkutató programja.

A magyar nyelvtudománynak is vannak olyan kérdései, melyek a Nagy Magyar Alföldhöz iűződnek, s ezért legalkalmasabban a tervezett nagyszabású Alföld-kutatással kapcsolatban volnának megoldhatók. Legyen szabad az alábbiakban néhány szóval megvilágítanom e kérdéseket és röviden elmondanom, hogy mi történt eddig és minek kellene még ezentúl törtennie megoldásuk érdekében.

Az iskolázatlan vagy csekély műveltségű magyar néprétegek beszédmódját tanulmányozva általában azt tapasztalták a magyar nyelvészek, hogy a népnyelvnek a műveltebb társadalmi osztályok köznyelvétől való fonetikai, hangtani, alaktani, mondattani és szókészletbeli eltérései, vagyis az úgynevezett nyelvjárási sajátágok rendszerint jókora nagy és mindig *összefüggő* területen figyelhetők meg. Pl. — hogy bár egyetlen egyet említek — nagyszámú egymással szomszédos községben ejt a magyar nép a köznyelvi hosszú *ó, ő, é* hangok helyett vagy *uo, üö, ie* vagy (más vidéken) *ou, öü, ei* kettőshangzókat. Ezzel az általános tapasztalattal szemben tehát

feltűnő az a jelenség, hogy a Nagy Magyar Alföldön minduntalan megszakad egy-egy nyelvjárási sajátság elterjedési területe: egy, két, három faluban észlelhető, az utánuk következő néhány faluban nincsen meg, aztán megint felbukkan, de csakhamar ismét eltűnik. A nyelvjárási sajátságok elterjedése folytonosságának ez a minduntalan való megszakadása rendkívül tarkává teszi az Alföld nyelvjárási térképét. Régóta tudjuk, hogy ennek az Alföld eredeti magyar lakosságára a török hódoltság korában legnagyobb részben elpusztult, kisebb részben pedig néhány városban vagy várossá dagadt faluban tömörült össze, úgyhogy XVII. sz. vége felé az egész Nagy Alföld (e néhány várost nem tekintve) óriási nagy lakatlan, pusztaság terület volt. A Habsburgok bécsi kormánya e lakatlan területet aztán németekkel, oláhokkal, szerbekkel, tótokkal igyekezett betelepíteni, de nem tudott befűteni annyit idehozni, hogy velük az egész területet benépesíthette volna. Maradt tehát e nemzetellenes telepítések után is még elég lakatlan terület, amelyre aztán (a XVII. sz. végén és XVIII. sz. elején) hatósági vezetés nélkül, sőt legtöbbször engedély nélkül, önként és rendszertelenül, egyenként vagy kisebb-nagyobb csoportokban telepedtek magyar családok Dunántúlról, Tiszántúlról, a palóc területekről, vagy a megmaradt néhány alföldi városból. Az ily módon „egyéni akció” következtében keletkezett alföldi falvak és rengeteg sok tanya lakói persze továbbra is azt a nyelvjárást beszélték, melyet korábbi lakóhelyükön beszéltek. Ime: ez az oka annak, hogy az Alföld nyelvjárási térképe más magyar vidékekével szemben ilyen tarka képet mutat.

A magyar nyelvészek tehát tudják, hogy az Alföld nyelvjárási térképe igen tarka, tudják azt is, hogy mi e tarkaság oka, de pontosan még nem ismerik e térképet. Pedig ennek mennél pontosabb ismerete több okból is igen kívánatos volna. Először is nyilvánvaló, hogy nemzeti kötelessége a magyar nyelvtudománynak kideríteni és mennél behatóbban ismertetni a magyar nyelvterületnek nyelvjárási viszonyait; világos tehát, hogy ezt a munkát az Alföldön is el kell végezni. De fontos e munka elvégzése történelmi és demographiai szempontból is. Mivel ugyanis a magyarságnak e települései, mint említettük, hatósági irányítás nélkül, egyéni akciókként mentek végbe, azért legtöbb esetben nem maradt fenn semmi történelmi feljegyzés arról, hogy mikor és honnan történt egy-egy község vagy tanya-vidék betelepülése. A mai lakosság nyelvjárásának tanulmányozása alapján azonban legalább is ez utóbbi kérdésre határozottan meg lehetne felelni. Így tehát az Alföld mai nyelvjárási viszonyainak vizsgálata a köztörténet és a demographia szempontjából is igen tanulságos volna, mert jóformán ez az egyetlen eszköz, amely világot vetethet a XVII. és XVIII. sz. alföldi nagy népmozgalmainak lefolyására. De ha sikerül megállapítanunk, hogy egy-egy alföldi község vagy tanya-vidék lakói honnan kerültek mai helyükre, akkor ezzel ismét a nyelvtudomány számára kínálkozik újabb tanulság. Mert ezt még a laikus is elképzelheti, hogy összehasonlítva ezen alföldi községek mai nyelvjárását azon vidékek mai nyelvjárásával, ahonnan 200—250 évvel ezelőtt a kiköltözés történt, tanulságos következtetéseket vonhatunk le egyrészt a nyelvjárási változások általános tempójára nézve, másrészt arra,

hogy milyen módon és milyen gyorsan hatnak egymásra az egymás szomszédságába került más-más nyelvjárások.

Nem folytatom tovább, mert már az eddigiekből is világos lehet, hogy a tudomány szempontjából nagyon is kívánatos volna az Alföld bonyolult nyelvjárási viszonyainak tisztázása és ennek alapján egy lehetőleg pontos nyelvjárási térkép szerkesztése. Ez a feladat azonban természetesen csak úgy oldható meg, ha végig bejárjuk a XVII—XVIII. századi népmozgalmak következtében keletkezett alföldi magyar nyelvterületet, körülbelül Ráckeve, Cegléd, Szolnok, Nagyvárád vonalától délre, s mindenütt a hely színén állapítjuk meg az egyes községek és jelentékenyebb tanyavidékek nyelvjárását. Ebből pedig nyilvánvaló, hogy ehhez nemcsak szakértelem kell, hanem hogy ez egyúttal igen fárasztó testi munka is. Ezt saját tapasztalatomból mondhatom, mert fiatalabb koromban 14 év nyarán átlag három hétig vándoroltam a Székelyföldön faluról-falura, hogy lehetőleg pontosan megállapíthassam az egyes székely nyelvjárási sajátosságok földrajzi határait. E tapasztalataim alapján tehát merem állítani, hogy az Alföld bonyolult nyelvjárási viszonyainak tisztázása messze meghaladja egy ember képességeit. Ha mégis el akarjuk végezni e nemzeti és tudományos szempontból egyaránt fontos munkát, akkor ennek nézetem szerint csak egy módja van: meg kellene vele bízniuk a szegedi egyetem én általam kiválasztott és kellőképen előkészített magyar-szakos bölcsészet-hallgatóit. Akik ezek közül valamely alföldi magyar községben születtek s ott is nőttek fel, tehát jól ismerik szülőfalujuk nyelvjárását, azokat meg kellene bízniuk ennek monographiaszerű leírásával, amely sikeres esetben egyúttal doktori disszertációjuk is lehetne. Azokat pedig, akik az alföldi városokban vagy az Alföld határain kívül születtek, meg kellene bízniuk azzal, hogy egy-egy nyári szünet folyamán vizsgálják meg egy-egy körülbelül 10 községből vagy tanyavidékből álló kisebb területnek nyelvjárási viszonyait és tegyenek nekem e vizsgálatuk eredményéről az ősz folyamán írásbeli jelentést. Ha ilyen megbízással kiküldhetnék nyaranként 5—10 e munkára alkalmas fiatalembert, akkor az ő jelentéseik alapján 10—15 esztendő múlva nagyon érdekes és a tudomány szempontjából igen értékes alföldi nyelvjárási térképet lehetne szerkeszteni. Mivel e fiatal emberek legnagyobb része igen szegény, az Alföldkutató Bizottságnak persze némi anyagi segítséggel kellene támogatnia az ő nyári tanulmányútjukat és nyelvjárási tanulmányaik közül az értékesebbeknek nyomtatásában való megjelenését is lehetővé kellene tennie.

Hallgatóim közül eddig *Kőmives Géza* írt egy értékes, kiadásra mindenképpen méltó tanulmányt a csantavéri nyelvjárásról, *H. Kovács Mihály* beszolgáltatót egy igen gazdag gyűjteményt Makó tájszókészletéből, *Borda László* pedig a csongrádmegyei Csanytelek nyelvjárását tanulmányozza.

Horger Antal.

Az Alföld és az irodalom.

Már a XVIII. században hangsúlyozták, Dubos abbé (1670—1742) pedig „*Réflexions critiques sur la poésie et sur la peinture* (Paris 1719)“ című művében tudományosan fejtegette, hogy a klímának micsoda nagy jelentősége van a költészet és festészet kialakulásában és fejlődésében. Eből következik, hogy az Alföld költészetének jellemző sajátosságai vannak, amelyek kimutatásával az irodalomtörténet régóta foglalkozik. Ennek szépsége még az idegent is elragadja. Ismeretes a híres francia író *Marguerite Viktor* magasztalása: „Soha nem fogom elfelejteni — úgymond — azt az érzést, amely megszáll bennünket, amikor a vonat ritmikus dobogásával robotog a magyar Alföldön és körülöttünk jobbra-balra nehéz búzakalászkok hajlonganak a föld felé . . .“ Még inkább ismeretesek Petőfi költői magasztalásai. De az Alföld jellemző sajátosságait már Bessenyei György is észre vette, mint ezt Császár Elemér „*Bessenyei természetérzéke*“ (Bp. Szemle 1911. évi. 148. köt.) c. értekezésében fejtegeti; ilyeneket mutattak ki Riedl és mások Petőfi és Arany költészetében. Az Alföld hatása megérzik Jókai és Mikszáth költészetén s legfeltűnőbbben talán Tömörkény István elbeszélésein és rajzain („*Napos tájak*“, „*Különtéle magyarok meg egyéb népek*“, „*Förgeteg János mint közérő*“ stb.), hogy a legújabbakat pl. Móra Ferencet, ne is említsük.

Megérezhető ez a népköltészetén is, mint kivált Kálmány Lajos népköltési-gyűjteményei: „*Koszorúk az Alföld vadvirágaiból*. I—II. kötet. (Arad 1877—8)“, és „*Szeged népe*. I. *Ős-Szeged népköltése*. II. *Temesköz népköltése*. III. *Szeged vidéke népköltése* (Arad 1881—2, Szeged 1891)“, valamint ugyanezen gyűjtő és író folklorisztikai tanulmányai mutatják. E téren — úgy a gyűjtés, mint a földolgozás terén — még sok a teendő, azért csak örömmel üdvözölhetjük, hogy a Bizottság ezt is felveszi programjába.

Dézsi Lajos.

A magyarországi német filológia feladatai az Alföld-kutatással kapcsolatban.

Nincs kétség abban, hogy a magyar nemzet történetének legszomorúbb korszaka a mohácsi vészt követő idők. Amily, hihetetlenül lesújtó azon rettenetes pusztításoknak az emléke, amelyeknek Magyarország minden rangú és rendű lakossága a XVI. és XVII. században ki volt téve, éppen oly lélekemelő és biztató az újjáépítésnek az a hatalmas munkája, amelyet a XVIII. és XIX. században Magyarországon láthatunk. — Alig tudnánk a magyar történelemben lelkileg megnyugtatóbb mozzanatokot találni, mint amelyeket abban a hihetetlen erőfeszítésben és szüntelen tevékenységben figyelhetünk meg, amely végül is a XIX. század második felében hazánk csodálatos fölvirágzásához vezetett.

Nem lehet eléggé csodálkozni azon, hogy a magyar történelem és művelődéstörténelem éppen ennek az újjáépítésnek nagy munkáját eddig nem tanulmányozta a kellő alapossággal. A mostani nehéz időkben pedig semmiből sem meríthetnénk annyira biztatást a jobb jövő iránt, mintha azt látjuk, hogy a nemzet egészen reménytelen helyzetéből és kétségbeesett szituációjából hogyan tudta magát ismét úgy felküzdeni, hogy egy sorba állhatott azokkal a népekkel, amelyek sohasem álltak annyira a végpusztulás szélén, mint a mohácsi vész utáni magyarság.

A hazai és külföldi levéltárakban óriási anyag áll feldolgozatlanul, amely a törökidulás utáni regenerációra vonatkozik.

Magyarország ezen újjáépítésében a legkülönbözőbb törzsek vettek részt. A földesurak, akik birtokaikat visszanyerték, a katolikus püspökök és különböző szerzetesrendek birtokaik rendbehozatala és megművelése céljából a legkülönbözőbb vidékekről hoztak munkás kezeket. Általános divat volt egész Magyarországon a XVIII. században, hogy a visszaözlő magyar munkástömegekkel egy időben szorgalmukról híres németeket is szerettek letelepíteni. Így kerültek Csehországból és Alsó-Ausztriából a bakonyi erdőség vidékére azok a tömegek, amelyeknek utódai ma is felismerhetők nyelvjárásukról, mert így csak a Morvától nyugatra elterülő vidékeken beszélnek. A Vértes-hegységbe és Budapest vidékére, a dunamenti vidékekre bajor telepesek érkeztek, Szatmármegyébe Württembergből, a Dunántúl déli megyéibe, a Bácskába és Bánátba pedig a Rajna vidékének számos kis államából, azonkívül Franciaországból, Luxemburgból és Hollandiából hozták őket.

A legfontosabb tudományos problémák fűződnek ahhoz, hogy ezek a telepesek hogyan akklimatizálódtak, hogyan változtatták át hihetetlen vér- és emberáldozatok árán, végeredményben persze saját boldogulásukat keresve a lakatlan pusztaságokat virágzó területekké.

A telepítéstörténet és nyelvtudomány egyaránt fontos kérdésekkel áll szemben a Nagy Alföld németiségének ethnográfiai és nyelvészeti sajátosságai szempontjából. Mindenütt azt látjuk, hogy az egyes községek 150—200 év alatt egységes ethnográfiai és nyelvi képet nyertek, amelyből a néplelek eltávolított minden zavaró momentumot. Hogy ez hogyan és miképpen történt, ennek felkutatása és megismerése elsősorban a magyarországi német filológia feladata. Ha mi ezt el nem végezzük, a német tudomány fogja e kérdéseket megoldani.

Schmidt Henrik

Az Alföld kutatásának nevelésügyi feladatai.

I. Neveléstörténeti feladatok.

1. Iskolatörténeti adatok gyűjtése:

- a) egyes iskolák részletes történetéhez (iskolai és egyházi levéltárak),
- b) egyes községek iskolaügyének történetéhez (községi és egyházi levéltárak),
- c) egyes törvényhatóságok iskolaügyének történetéhez (tvhat.-jogú városok és vármegyék levéltára, Országos Levéltár),
- d) az egyházak és az állam iskolapolitikájának történetéhez,
- e) nevezetes tanítók (tanárok) működéséhez.

Mindenik pontban egyaránt tekintettel az alkotásokra és törekvésekre, intézményekre, egyénekre, törekvések hatására és sikertelenségére, a hatás és a sikertelenség személyi, helyi, egyetemes okaira.

2. A nevelői gondolkodás történetére vonatkozó adatok gyűjtése:

- a) az Alföldön és innen származó emberektől másutt is megjelent nevelésügyi munkák,
- b) az időszaki sajtó (társadalmi, politikai, egyházi stb. lapok, folyóiratok) népművelési, iskolaügyi, a legtágabban értve nevelésügyi közleményei, egyéb cikkeknek az olvasók lelkiületére tett hihető vagy ki is mutatható hatása,
- c) egyes községek és vármegyék közéletében nyilvánult felfogás iskoláról, gyermekekről, ifjúságról, általában a nevelésről.

Mindhárom pontban legfontosabb az anyaggyűjtés (a felmerült gondolatok pontos megállapítása), azután a forrás-nyomozás, egybevetések (feldolgozás).

3. Az Alföld művelődésének (egy-egy korszakok műveltségi viszonyainak) statisztikája: az országos adatgyűjtés kezdetétől fogva, a legutóbbi statisztikai adatokig a fejlődés számszerű kimutatása, az I. rész 1. és 2. pontjaiban nyert adatokkal való egybevetése, — mostantól kezdve évről-évre az adatok gyűjtése, ellenőrzése, nyilvántartása.

II. Nevelésügyi állapotrajzok készítése:

1. Statisztikai adatok (l. I. 3.) egybeállításra községenként a köznevelésre való tekintettel fontos mindenik szempontból.

2. A nevelés az alföldi nép életében:

- a) községenként való megfigyelése és leírása annak, hogy ott a társadalom különböző rétegeiben (pl. földművesek, munkások és gazdák, kisiparosok és ipari alkalmazottak, tisztviselők, nagyobb birtokosok stb., stb. körében) milyen jellemző sajátosságok észlelhetők, miként fejlődnek és nevelkednek a gyermekek, milyen életet folytatnak a serdülők és a felserdült ifjak, milyen a családi élet stb.,
- b) milyen vélekedés van a nevelésről, az iskoláról, műveltségről, mire vonatkozik és hogyan keletkezik a nevelési szükségletek érzése;

- c) a községi (egyházi, politikai, műveltségi, gazdasági, közigazgatási, közegészségügyi, közlekedési stb.) viszonyok hatása az új nemzedék alakulására, egészségére, erkölcsi felioágására, gondolatvilágára, törekvéseire);
- d) a mai élő idősebbek emlékei saját gyermekkorukból, nézetei a mai ifjúságról, az ifjúságban észlelhető mozgalmak az öregekkel szemben a társadalom különböző rétegeiben;
- e) az ifjúsági mozgalmak alakja, mértéke, hatása.

Ezek a pontok még szaporíthatók; a nyelvészeti, néptudományi, művelődéstörténelmi, földrajzi, természetrajzi stb. tanulmányozás közben nagyon sok idetartozó adat gyűlhet össze (közmondások, népszokások stb.).

III. Az Alföld nevelési szükségleteinek meghatározása:

Az I. és II. alapján kialakul — nem hamar — a tiszta kép a mai állampotról és okairól; fokozatosan tisztulnak a tennivalók. Az Alföldnek való, itteni szükségleteket kielégítő, ezt a népet a teljes kifejlésben elősegítő iskolaszervezet és a helyenként sürgősen szükséges iskolák létesítése, a nevelés mindenik területén éppen itt követendő eljárás kidolgozása, a tényekhez kapcsolódó magyar művelődéspolitikai megalapozása érdekében *feladat* az is, hogy a II. részben említett nevelésügyi állapotrajzok tanulságaiból következtetéseket vonjunk a nevelési szükségletekre vonatkozóan. Természetes, hogy ezek a tanulságok részlegesen lesznek, egyes községekre vagy vidékekre s nem az egész Alföldre vonatkoznak.

Imre Sándor.

Az Alföld kutatásának földrajzi problémája.

Az Alföld földrajzi kutatásokra rendkívül alkalmas terep, Nemcsak a külföldi szakirodalomban találunk még ma is hihetetlen elferdítéseket. A magyar intelligenciának abban a részében, amely nem alföldi honos, szintén igen hiányos képzetek uralkodnak az országnak erről a nagyjelentőségű tájáról. Mindez azért van, mert a tudományos köröknek a figyelme csak a legújabb időben fordult az Alföld felé. A geofizikai kutatásoknak még csak a legelején tartunk. Hivatalos térképanyagunk, bátran mondhatjuk, teljesen értéktelen, minek következtében térképi tanulmányokat végezni erről a területről ma nem lehet. Egy-két dolgozatunk jelent meg az Alföld morfológiájáról. Az egyetlen fejezet, amelynek eddig is nagyobb figyelmet szenteltek az Alföld hidrografiája. Ennek az elég gazdag, de heterogén irodalomnak a feldolgozása azonban még hátra van. Igen nagy fontosságot kell tulajdonítanunk a terület történeti földrajzának, tekintettel arra, hogy az ilyen kutatások nagyban segítségére lehetnek a historikusnak, főként a gazdaságtörténésznek, minthogy a területről az oklevélszerű anyag annyira gyér. Településföldrajzi, demografiai, gazdaságföldrajzi és közlekedésföldrajzi vizsgálatok szintén csak szórványosan eszközöltettek.

Ilyen körülmények között a munkát valósággal az erején kell kezdenünk és tekintettel annak sokoldalúságára, igen nagyszámú munkatársra volna szükség. Erős a hitünk, hogy ezeket elsősorban a vidéki középiskolák

szaktanáraiban meg fogjuk találni és így az Alföldkutató bizottságnak leg-sürgősebb feladata lesz a rendelkezésre álló szakerek egy szervezetbe való tömörítése és a munkaelvek megállapítása. Az utóbbira javaslatként szolgálhat a szegedi Egyetemi Földrajzi Intézet eddigi munkaprogramja, amelynek megvalósításán már eddig is elég szépszámu szaktudós dolgozik.

Az intézet személyezete: dr. Kogutowicz Károly professzor mellett dr. Schilling Gábor egyetemi magántanár, adjunktus, dr. Szakáll Zsigmond egyetemi magántanár, dr. Irmédi Molnár László tanársegéd, dr. Borbély Andor obszervátor, Szokolay Margit gyakornok, Molnár József rádió távirász, Kiss Sándor laboráns, Hovodzák Imre altiszt, Márton Rózsa a professzor magántitkára. Önkéntes munkatársak: Halászy Imre ny. posta-igazgató a fotografiai laboratórium vezetését volt szíves elvállalni, dr. Kanszky Márton kegyesrendi főgimnáziumi tanár az intézeti fénykép és diapositív gyűjteményének kezelését és több szakember, aki az Alföldkutatásban résztvesz és akiket alább megnevezünk.

Folyamatban levő és tervezett munkálatok.

1. Geofizikai kutatások.

Szeizmologiai obszervatórium: 1926 óta működésben. Egy Mainka-féle szeizmograffal, mely az intézeti épület udvarában hat méter mély beton-tömbön van felállítva. Kezelője: dr. Irmédi Molnár László tanársegéd. Első évi jelentés megjelenik 1928. elején.

2. Klimatologiai kimutatások.

Erre a célra az alföldi törvényhatóságok, városok körülbelül eddig 12.000 pengőt szavaztak meg.

a) *Meteorologiai szolgálat*: meteorologiai obszervatórium Szegeden (1926. óta van működésben). Obszervátor: dr. Borbély Andor. Első évi jelentés 1928. elején jelenik meg.

b) Az intézet által felállított *új meteorologiai állomás Nagykörösön*. Észlelő: Havasi Mihály főkertész. Feállítatott 1917. szeptember hóban.

c) *Új meteorologiai állomás Szarvason*, vezetője Gulácsy Sándor, középfokú gazdasági szakiskolai igazgató. Jelenleg felállítás alatt van.

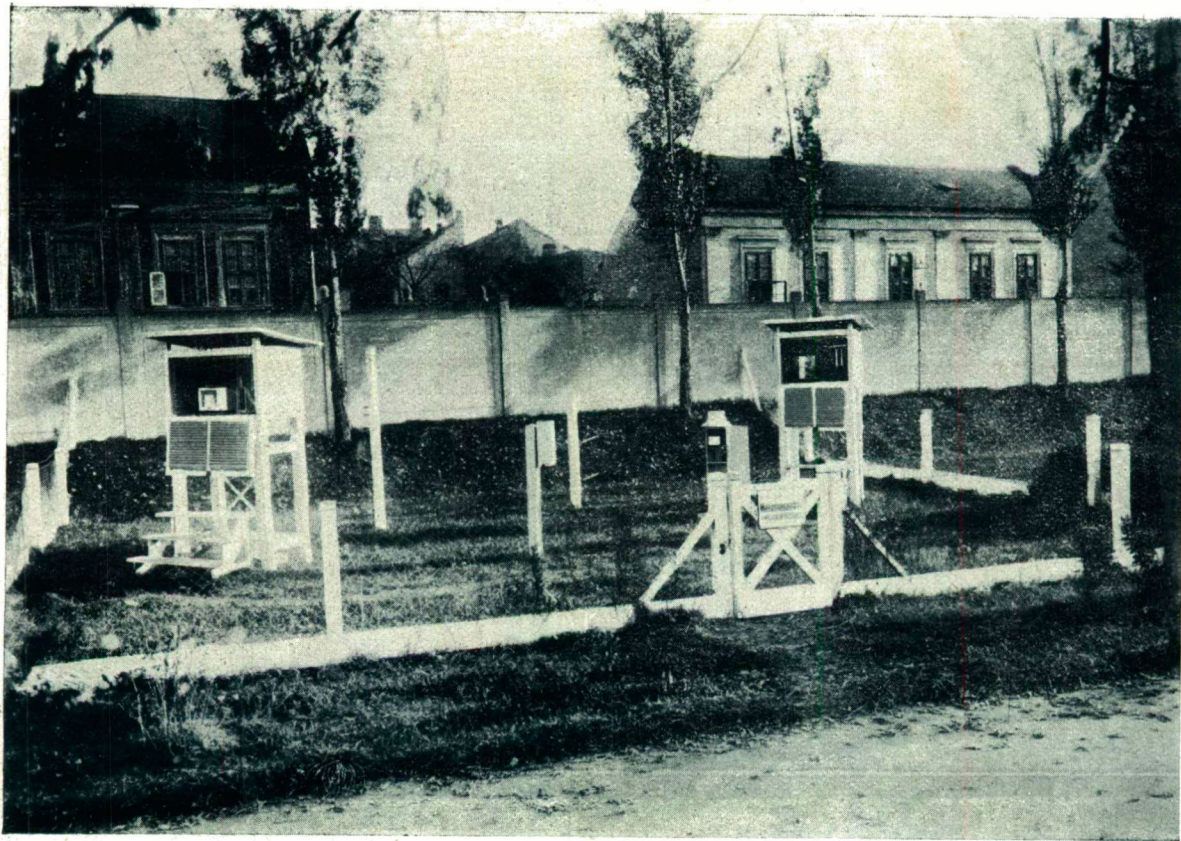
d) *Királyhalmi meteorologiai állomás kiegészítés alatt*. Vezetője: Tóber Sámuel m. kir. erdő főmérnök.

e) *Bajai meteorologiai állomás kiegészítés alatt*. Vezetője: Szilágyi János tanítóképző intézeti tanár.

f) *Egy pestmegyei állomás szervezés alatt*. A felállítás helye valószínűleg *Kiskunhalas* lesz.

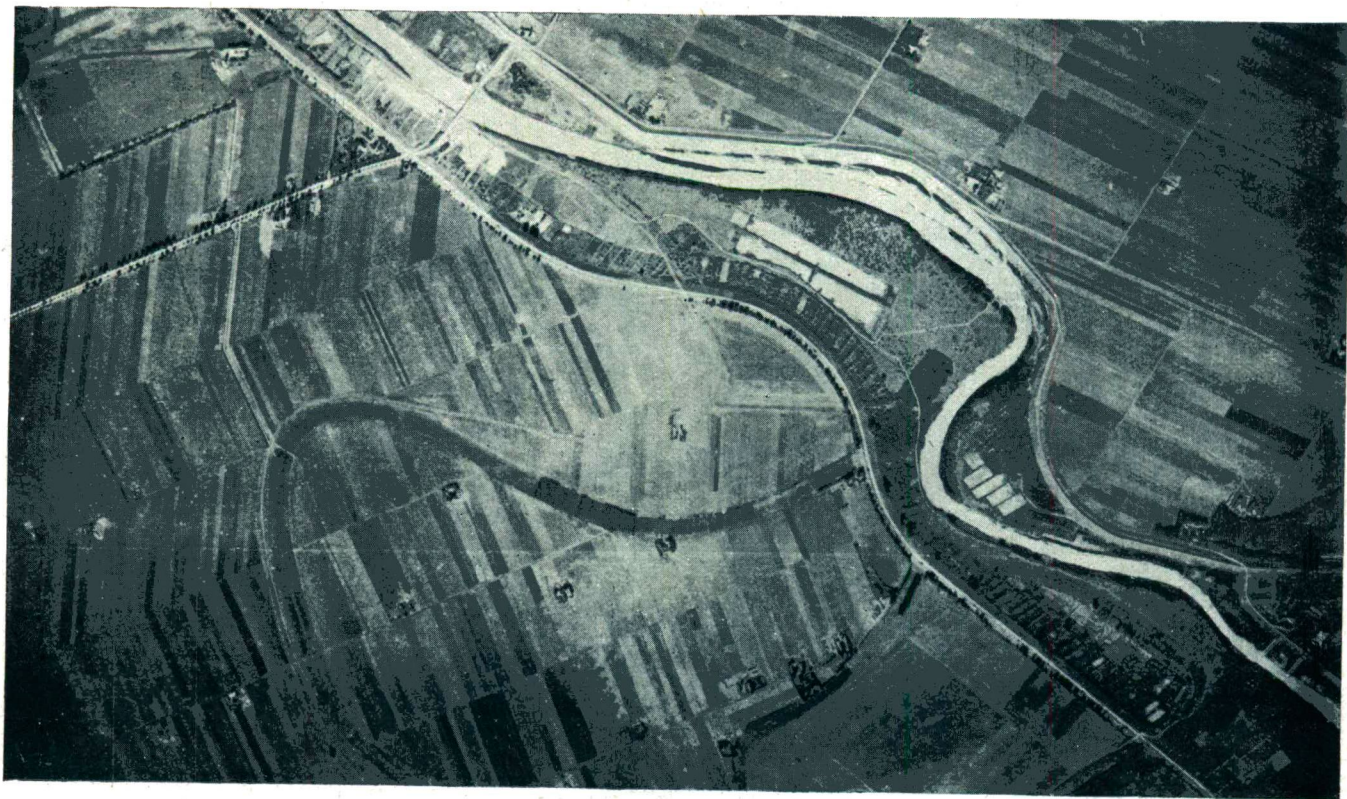
g) *Agrármeteorologiai szolgálat* (alsó levegőrétegek hőmérsékleti viszonyainak tanulmányozása). Felállítatott egy állomás Szegeden, egy Nagykörösön, egy Szarvason, háromnak műszerei pedig szintén rendelkezésre állanak már, felállításukat Királyhalmán, Baján és Kiskunhalason tervezzük.

h) *Aerologiai kutatások*. A szegedi obszervatórium a szegedi repülő-terri kirendeltséggel karöltve, rendszeres pilot-ballon észlelések eszközlé-

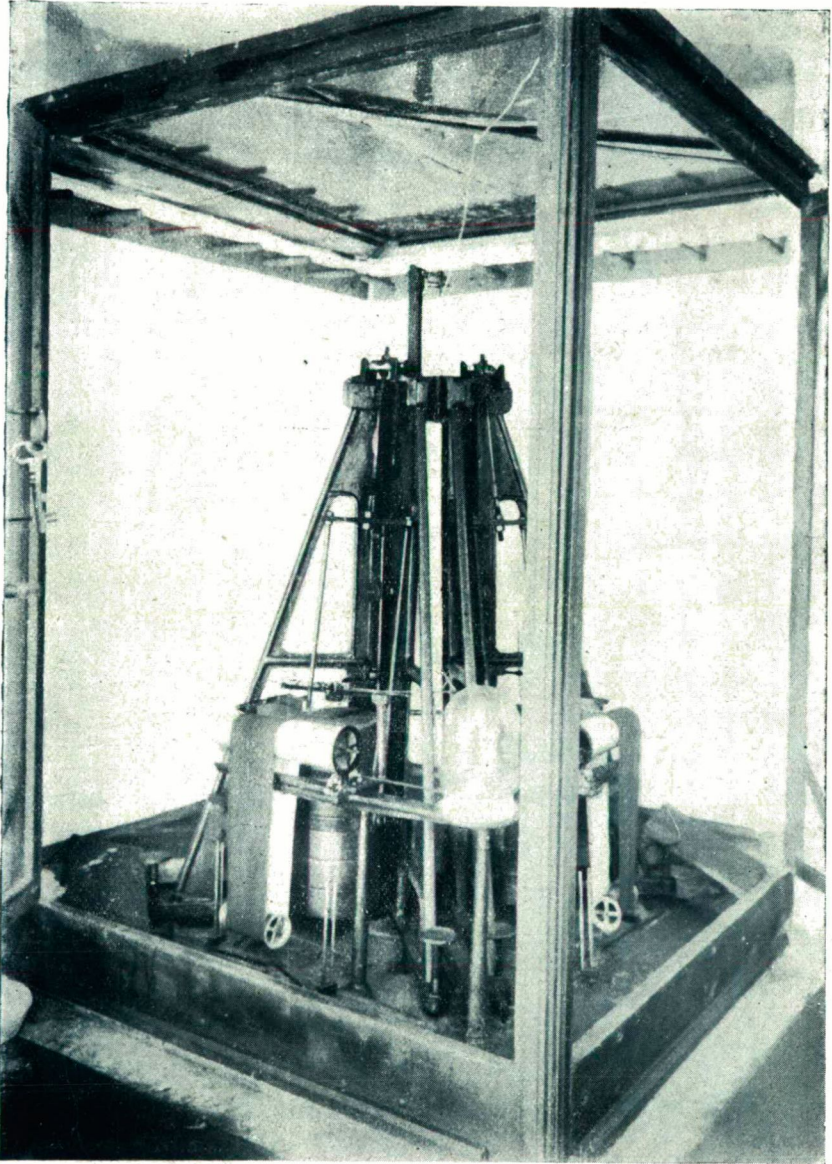

Föld és Ember 1927. VII. évfolyam 23. melléklet.

Az egyetemi Földrajzi Intézet meteorológiai obszervatóriumának műszerkertje Szegeden.
A műszereket legnagyobbbrészt Szeged szab. kir. város adományozta.

A Fehér-Körös szakasza Mezőberénytől északkeletre. Légi felvétel 4000 méter magasságból.
Készítette: a Magy. kir. Állami Térképészet fotogrametriai osztálya.
(Gyújtótávolság 21 cm. Zeiss. F. 4'5)

Az egyetemi Földrajzi Intézet földrengésjelző műszere Szegeden.
Adományozta Szeged szab. kir. város.

sére folytat tárgyalásokat a budapesti Orsz. Meteorologiai intézet igazgatóságával.

i) *Meteorologiai rádióállomás.* Működik 1926 április óta. Most folynak kísérletek az 1928-ban, a budapesti időjárásjelző kiegészítése céljából kiadandó esti időjárásjelző rendszeresítésére.

Mellékesen az intézeti-rádióállomás szolgáltatja Szeged városának a pontos időt is, amennyiben a nauenai időjel vétele alapján a postaigazgatósággal történt megállapodás szerint hivatalos déljelet ad naponta.

3. Kartografiai munkálatok.

A szegedi repülőtéri kirendeltséggel és a budapesti Állami Térképészet aerofotogrammetriai osztályával karöltve megindult Szeged környékének légi felvételek alapján eszközlendő térképezése. A felvételi anyag alapján 1:15.000, esetleg 1:10.000 méretű, részletes topometriai térképek készülnek. Ezek a munkálatok lehetnének alapjai a belügyminiszteri rendelet szerint készítendő részletes tanyai térképeknek is.

A kartografiai munkálatok másik csoportja az intézetnek a békerevi-zióval kapcsolatos munkálatai. Szerkesztésében megjelent térképpel kapcsolatosan a Revíziós Liga számára már eddig is fontos statisztikai számításokat végzett az intézet, ennek folytatásaképpen jelenleg is folyamatban vannak ezek a munkálatok.

4. Talajtani, morfológiai, egyéb fizikai földrajzi és emberföldrajzi kutatások.

Ezek a kutatások is megindultak. Egyelőre öt nagyobb terület intenzívebb feldolgozása folyik: 1. Szeged környéke. 2. Makó környéke, 3. Békés megye. 4. a Baja—solti Dunavölgy. 5. Nagykőrös környéke.

1. Szeged környékén nagyobb apparátussal láttunk hozzá a Fehértó környékének tanulmányozásához. A munkálatok dr. Kogutowicz Károly professzor vezetése alatt történnek. Dr. Szakáll Zsigmond egyetemi magántanár a szegedi paprikatermesztés földrajzi tanulmányozását végzi. Több fiatal erő foglalkozik Szeged emberföldrajzával. Dr. Borbély Andor a szegedi Tisza-völgy morfológiáját és hidrológiáját tanulmányozza. Bodnár Béla állatrendszertani tanársegéd foglalkozik Hódmezővásárhely emberföldrajzával.

2. Dr. Márton György makói reálgimnáziumi tanár a makói hagymatermesztését és kereskedelmét tanulmányozza földrajzi szempontból, továbbá a város településföldrajzával és történetével foglalkozik.

3. Békés megye településföldrajzát tanulmányozza dr. Kauszky Márton kegyesrendi főgimnáziumi tanár.

4. A Baja—solti Duna-völgy részletes tanulmányozásával az idei nyáron dr. Schilling Gábor egyetemi magántanár foglalkozott.

5. Nagykőrös emberföldrajzi problémáinak tanulmányozását megkezdte dr. Irmédi Molnár László.

5. A földrajzi tanulmányok közlörganuma a 7-ik évfolyamban lévő *Föld és Ember*, melynek megjelenése évi 6400 pengő rendeletileg biztosított jövedelemmel a legközelebbi öt esztendőre biztosítva van.

Kogutowicz Károly

Az ásvány-földtani kutatás munkaterve.

A körülírt felkutatandó területtel rendelkező Alföldkutató Bizottságnak valósággal fel nem sorolhatóan sok feladata volna, hiszen Alföldünk déli része e tekintetben kevésbé ismeretes. Pár feladatot csak a példa okáért sorolok itt föl:

Az Alföld déli része talajának ásványos és genetikai szempontból való kutatása, az Alföld déli részén előforduló mészkövek és homokkövek felkutatása és genetikai feldolgozása, a feltárások, kútak és mély kútak anyagának vizsgálata közettani és földtani tekintetben, az Alföld homokjának közettani és genetikai vizsgálata, a tavak ásványos lerakódásainak kémiai és ásványtani vizsgálata stb. stb.

Mindezek elérhetésére föltétlen szükséges volna a hatóságok erkölcsi támogatása és az anyagiak előteremtése. Addig, amíg ez nincs meg, a rendszeres kutatás meg nem indulhat, legfeljebb egyes érdekesebb és könnyen megközelíthető pontoknak a kutatását vállalhatja az ásvány- és földtani intézet tudományos személyzete, mely már a múltban is foglalkozott alföldi problémákkal.

Szentpétery Zsigmond

Az Alföld kutatásának fizikai problémája.

Az Alföldkutatás fizikai része véleményem szerint a következő négy vizsgálati irányra volna osztható:

I. Földnehézségi vizsgálatokra és pedig úgy abszolút, mint relatív földnehézség meghatározásokra az Eötvös-féle torziós mérleg segítségével. E vizsgálatok nagy gyakorlati és tudományos fontosságát nem szükséges hangsúlyozni. Kiterjedhetnének e kutatások az Eötvös-féle torziós mérleg pontosságának és érzékenységének növelésére és az egész eszköz geometriai méreteinek kibővítésére vonatkozó vizsgálatokra is. Az Alföldkutatás második tárgya:

II. Föld-mágnességi megfigyelések és pedig az intenzitás, deklináció és inklináció mérése s e földmágnességi jellemzők változásainak meghatározása. E kutatások laboratóriumi része a megfelelő eszközök érzékenységének és pontosságának növelésére vonatkozó vizsgálatok lennének.

III. Az Alföld légköre, optikájának vizsgálata különös tekintettel a Délibáb fizikai megvizsgálására.

IV. Légköri elektromosságra vonatkozó vizsgálatok. Ezek azonban az Alföldön meglehetősen nehézségbe ütköznek.

E tervzetben említett I—II. számú vizsgálatok jelenleg is folynak a Dr. Pekár Dezső min. tanácsos vezetése alatt álló báró Eötvös Loránd Geofizikai Intézetben s így e vizsgálatok a Szegedi Alföldkutató Bizottság

körébe való bevonása csakis a Geofizikai Intézet vezetőségével való megállapodás után történhetik.

Mint e tervzetemből látható az Alföld kutatás a fizikának csak igen csekély részét foglalja magában.

Természetesen ha Intézetem az Alföld kutatáshoz szükséges felszereléshez valamilyen módon hozzájuthatna úgy az Intézetemben folyó gyakorlati oktatás és tudományos vizsgálatok egyik fontos ága az Alföld fizikai kutatása lenne.

Fröhlich Pál

Az Alföld kutatásának növényteni programja.

I. *Célja*: a területen előforduló összes (Virágos és Virágtalan) Növényfajok megállapítása; fejlődésük, külső és belső morphologiai viszonyuknak, virágzásuknak, életmódjuknak, környezetüknek s azok befolyásoló hatása tanulmányozása. A nép botanikai ismeret-adatai gyűjtése. (Népies növénynevek; gyógynövények használata; babona-varázslat növényei.) Phytophaenologiai állomáshálózat létesítése, beszerzése a budapesti Magyar Földrajzi Társaság Alföldi Bizottságával egyetértően. Mezőgazdasági, erdészeti és talajtani alosztályok létesítése.

II. *Tagozata*: I. Virágos növényeket kutató alosztály.

II. Virágtalan növényeket kutató alosztály.

III. Mezőgazdasági alosztály.

IV. Erdészeti alosztály.

V. Talajtani alosztály.

III. Kutatás lehetőségét biztosító *anyagok előteremtése*, valamint a tudományos *gyűjtések lehetőségét biztosító ingyenes (pld. 1. Szegedi gazdasági vasútra, 2. Szeged város autóbusz összes územenyonalára érvényes) arcképes igazolványok megszerzése és kioszkölzése a szakemberek részére, a Szegedi bizottság főmunkakörét teszi.*

IV. Addig is, amíg a Bizottság *önálló* kiadványa megjelenhetik, készséggel ajánlom fel a m. kir. Ferencz József tud.-egyetem Növényteni Intézete kiadásában megjelenő *Folia Cryptogamica* columnáit tudományos botanikai cikkek közreadására.

V. Az önálló kiadvány megjelenéséig kötelező legyen az összes, e bizottság anyagi támogatásával készült dolgozatok közlésénél feltüntetni pld. „Szegedi Alföldkutató Bizottság Növényteni szakosztálya 1., v. 4., v. 5. számú közleménye.”

Györfly István

Az általános állattan Alföldkutató munkaprogramja.

Az Általános Állattani Intézet Alföldkutató munkaprogramját az előtte álló feladat óriási mérete mellett nem szabhatja tárgyi szempontokhoz, s így nem adhat elvi jelentőségű programot, hanem minden egyes alkalommal igazodnia kell a rendelkezésére álló csekély munkaerő tudományos képzettségéhez. Általán úgy látja, hogy ma nemcsak ez a kicsiny és anyagi erővel nagyon mostohán segélyezett intézet, hanem az ország összes zoológiai erői együttesen sem volnának képesek tárgyilagos program mellett dolgozni, mert nincsen annyi magyar zoológus, hogy azokból minden egyes állatrend, vagy állatosztály számára ma szaktudós jusson. — Az intézet a mai összeállítottságában különösen a vizek élőlényeinek rendszeres fölkutatásával és életföltételeik kiderítésével tud alaposabban megbírkózni. Ide vonatkozólag eddig is elismert jelentőségű dolgozatok kerültek ki kezünkből.

Szárzsföldi lények közül a csigákkal Dr. *Rotarides Mihály*, az intézet tanársegéde foglalkozik, kinek munkássága mind faunistikai, mind pedig ökológiai téren elég alapos ahhoz, hogy e téren az alföldkutató hivatásának megfeleljen. Jelentős eredményeket ért el az Alföld pókfaunájának földerítésében Dr. *Kolosváry Gábor*, intézetem volt gyakornoka, jelenleg a tanárképzőhöz berendelt középiskolai tanár, ki faunistikai, ökológiai és anatómiai vizsgálatait jövőben is folytatja. Kettőjüknek, tehát Rotarides és Kolosváry doktornak nagy hasznára volna az, hogy az Alföldkutató Bizottság szegedi csoportjába az alföldi középiskolák természetrajz tanárai is beszervertetnének, kik környékükön számunkra gyűjtéseket végeznének. — Ezekén kívül csonttani vizsgálatokra kiváló munkaerő Dr. *Mátyás Jenő*, kinek képességeit a szegedi egyetem Régészeti Intézete máris hasznosította régészeti kutatásainál.

Ennek folytán javaslom Dr. *Dudich Endre*, Dr. *Mátyás Jenő*, Dr. *Rotarides Mihály*, Dr. *Kolosváry Gábor* és *Boros Lajos*nak a bizottságba való beválasztását és a bizottságnak az alföldi középiskolák természetrajz tanáraiival, esetleg arra alkalmas tanyai tanítókkal való kiegészítését.

Gelei József

Egyik-másik tudomány munkatervét később közöljük.

SZEMLE.

Kaán Károly: A Magyar Alföld. Gazdaságpolitikai tanulmány. Kiadja Magyar Tudományos Akadémia. 1927. 351 lap.

A multban a közérdeklődés a tájak szépsége s kellemes, vonzó változatossága miatt, az állami berendezkedés pedig egyrészt politikai, másrészt pedig gazdasági okokból inkább a hegyvidéket kultiválta és fejlesztette s így részint a kisebb érdeklődés, részint a gazdasági kiegyenlítetttség miatt, az Alföld értékeinek kihasználására, viszonylag kevesebb lehetőség adódott. Az Alföldet „turáni álmoság“ ülte meg, hiányzott belőle a pezsgő élet tevékenysége, láza s a rendezettséggel kapcsolatos általános kultura nyoma. Pedig Széchenyi István gróf látnoki szemmel fedezte fel az Alföldben rejlő őserőt, a „magyarság bölcsőjé“-nek kiaknázatlan értékét. Nagy perspektívájú meglátásai nyomán, szelleme a problémák kiváló megoldási módozatait szorgalmazza, az Alföld iránt való rajongó szeretete pedig a nemzetet rázza fel és ösztönzi cselekvésre. Tervei. sajnos csak részben váltak valóra, azonban a bennük rejlő nagy koncepció, mint valami mithikus erő, még ma is termékenyítő hatást gyakorol, midőn „a magyarság bölcsőjé“-nek megoldatlan nagy kérdései kerülnek szőnyegre.

Széchenyi gróf nagy eszméitől s az Alföld iránt érzett önzetlen szeretetétől való ihletettség párosul, egy hosszú élet tapasztalataival, Kaán Károly: A Magyar Alföld című gazdaságpolitikai tanulmányában, amely egy séges nézőpontból vizsgálva foglalja egybe csonka hazánk érdeklődésének középpontjában álló Alföldjének, megoldásra váró nagy tényeit. „Az Alföld idők során egy egészségtelen fejlődésnek és a gazdasági, kulturális, valamint szociális helyzetnek olyan körülményei közé került, amelyekből a helyes útra jutás feltétele s egy egészséges kibontakozás lehetősége, a nehéz kérdések és problémák egész sorát tolja előtérbe! Azok tervszerű megoldását teszi szükségessé, ha azt kívánjuk, hogy az Alföld egyik számottevő erőforrásunkká legyen!“

A gazdaságpolitikus szemüvegén át tárgyilagosan mutatja be az Alföld egyes tájegységeit, „anélkül, hogy romantikáját, tagadhatatlan poézisét lekicsinyelni kívánna“, miközben „úgy érezzük, hogy ezen mérhetetlen rónaságon, nagy természeti rendellenességek, történelmi események, vagy emberi nagy hibák és mulasztások vetettek gátat az okszerű gazdasági előrehaladásnak“.

Konkrét esetekre vonatkozó történelmi adatok alapján, szívesen rajzolja meg őseink Alföldjének erdős, mocsaras, buja tájképeit, amelyeknek fátlan területeit, mezőgazdaságilag művelt részek, legelők és a XVI—XVII. században, keletről nyugatra vezető, a marhakereskedelmet szolgáló utak tarkították. A honfoglaláskori tájak változásának okát, az állatállománynak

a későbbi idők folyamán ismételten fellépő, nagy megnövekedésével magyarázza. A legeltetés miatt ugyanis az erdős területek folytonosan kisebbedtek, a gazdaságilag kiélt területek helyett pedig újabb szűz talajt törtek fel, melyet gyakran égetéssel erdőlténítettek, amiáltal a talaj húmosztát is csökkentették. Az ilyen „talajnyúzás“-t követte a folyószabályozások és lecsapolások nyomán fellépett „nyirkos viszonylat megváltozása“ és az elszikesedés jelensége.

Ezután a változó képekben élénk tárja a tatárdúlás nyomait, majd a XIV. és XV. század gazdasági fellendülését és a törökhódoltság utáni szomorú képet, midőn az egykor lakott helyek nyomát hamú és pernye jelzi. A „neoaquistica commissio“ működésével beállott birtokcserét és új települések keletkezését „újabb kialakulások“ címen közli. Az Alföld multjában beállott természeti és gazdasági változásokat tárgyaló fejezetet ezzel zárja: „kétségtelen, hogy nemcsak az ember tudatosan, vagy, meggondolatlanul romboló keze, hanem jószándékú építő munkája is akaratlanul hozzájárult ahhoz, hogy Alföldünk szárazabb legyen, hogy elszikesedése nagyobb arányokban bekövetkezzék, bizonyos homokos területei kiszáradjanak és sívóvá váljanak s az Alföld képe mindezzel szintén megváltozzék“.

A „Tiszavölgy rendezésének“ nagyszabású programját gróf Széchenyi István tervei az Alfölddel cím alatt eleveníti fel. E fejezet anyagát „A Magyar Tudományos Akadémia első évszázada“ címen megjelent centennáris műnek 321—360. oldalán közölt tanulmányából merítette. A gazdasági és kulturális fejlődés eddigi akadályai és jövőbeni feltételei-ről szólva emlékezetünkbe idézi szerző, Széchenyinek, a nagy vatesznek, az anyagi és szellemi együttműködésről vallott felfogását, a Duna—Balaton közti csatorna s a Tisza mellékfolyóinak hajózhatóvá tételére, valamint az alföldi utak és vasúttak hálózatára vonatkozó tervét, mely utóbbiak függvénye volna „pusztáinkon a telepedések irányát, gazdaságunk rendszerét elhatározni“. Hivatkozik a faültetésre, a szikes foltok befásítására vonatkozó bölcs tanácsára s megállapítja, hogy „sem előtte, sem azóta nem volt ilyen tökéletes, ilyen sokoldalú és mégis egységes terv az Alföld rekonstrukciójára, a magyarság főfészkének minden irányú kifejlesztésére, fellendítésére, anyagi és kulturális felvirágoztatására“.

A természet megzavart rendje és a gazdasági kérdések-vel foglalkozva Sávoly nyomán rámutat Kaán arra, hogy „az Alföld természetbeli bősége a multban nem egyedül az erőteljes szűzi talajon, hanem fokozottan a tájnak hatásos bioklimatikai értékén is mulott“. Sürgeti a lecsapolás és a párateltség összhangbáhozását, az öntözési lehetőségek tervszerű kihasználását s a bolgárrendszerű kertészet kifejlesztését. A fenyegető elszikesedés kérdésével kapcsolatban Tessedik és Szentannay kiváló eredményeire hívja fel a figyelmet. Úgy közgazdasági, mint közegészségügyi szempontból bőségesen tárja fel az alföldi erdők értékét és kimerítően ismerteti az erdőtelepítés nagy jelentőségét.

A tanyavilág, vagyis az Alföld újabb településének előzményeit, feltételeit és sajátos kifejlődését összefoglalva, érdekes és megdöbbentő mindaz, amit e probléma nehézségeire vonatkozóan előad. Hogy az Alföldön tanya-kérdésről szó lehet, annak oka nemcsak abban rejlik, hogy a történelmi

események megzavarták az Alföld gazdasági kulturájának természetes kialakulását, hanem abban is, hogy úgy a kormányok, mint a városok részéről hiányoznak azok „a megfelelő intézkedések, — melyek — az Alföld tervszerű és egészséges gazdasági fejlődésének irányt szabnak“. Tolna, Zala vármegye Völgységi és Novai járásának területviszonyaival veti egybe Kecskemét, Debrecen, Szeged, Nyiregyháza, Hódmezővásárhely tanyáktól megszállt területének gazdasági állapotát. Mindegyiknek speciális a fejlődése, mindegyik más, csak a kulturától való elzártsága azonos. Szerző tanulmányában többször kitér Szeged város tanyai viszonyaira, amelyeknek kifejlődésében bizonyos tervszerűség s a város részéről való gondoskodás nyilvánul meg, miért is a „tanyarendszer“ (!) itt a legkedvezőbb, viszont Debrecen környékének állapota a legelszomorítóbb. A mai földbirtokreform sem vezet kibontakozásra, mert csak házhelyekről intézkedik, de nem szorgalmazza tervszerűen új települések — falvak keletkezését, így „egy átfogó nagy koncepcióban nem szabnak meghatározott irányt, nem adnak előírást az itt elfajult helyzet gyökeres megjavításához“. Ezután *különböző megvilágításban* mutatja be a szerző az egy milliónál több „hánház“-lakó tanyai ember életét, akitől a tanyákon való megtelepedés révén elért valamivel jobb gazdasági eredmény „aránytalanul nagy áldozatot követelt meg, mert megfosztotta ezeket a magyarokat a kulturális élet legszükségesebb és legelőkelőbb feltételeitől“.

Az *Alföld gazdaságát*-t tárgyalva felvonultatja mindazon földet zsaroló népszokásokat, melyek nem egyszer szükségből, vagy tudatlanságból kifolyóan kaptak lábra, mint a trágya eltüzelése és eladása, amely ténnyel kapcsolatban megállapítja, hogy „a nemzeti érdekekkel került ezért ellentétbe minden olyan eljárás, amellyel a hazai földet nyúzzuk és zsaroljuk. A hazája ellen vét, aki a nemzeti vagyont e legdrágább állagát kikezdi, értékében megakasztja, termőerejét kiuzsorázza! Ezt az eljárást megakadályozni valóban elsőrendű kötelesség, igen fontos kormányfeladat“. Rátér a *gazdasági eredményekre*, helyesebben eredménytelenségekre és kívánalmakra, melyek a gazdasági termelés minden ágában bőven mutatkoznak. A *meg nem felelő gazdasági politika* következményeit Debrecen város kezdetleges gazdasági rendje mutatja a legteljesebben, melyet, ha tervszerűség váltana fel, a város kiváló gazdasági előnyökhöz juthatna. „Holott a mai helyzetében a Hortobágy, ez a tengernagy földbirtok, az utazó idegeneknek nyújtható látványosságán kívül kat. holdanként, csak 1-5 pengőt hoz Debrecen városának! És még ez a jövedelem is csak látszólagos!“ Még egyéb elszomorító jelenségeket is sorakoztat fel a szerző, melyek a legkevésbé válnak az erdőművelés, a többtermelés és a szociálpolitika dicsőségére! Végül arra utal, hogy: „Ne tévesszük szemeink elől és soha el se feledjük Lyde-nek, a londoni egyetem neves professzorának nemrég közreadott a jelentős megállapítását, hogy: amíg a történelmi geográfia igazolása szerint a Magyar Alföld az európai biztonság kulcsa, addig a gazdasági geográfia azt tanítja, hogy a Magyar Alföld a legpompásabb emberfajta és a legkiválóbb mezőgazdák bölcsője!“

A *gazdasági és kulturális vérkeringés nehézségei* címen a hazai és külföldi csatornarendszerekről, továbbá a szárazföldi, vízi és tengeri utak kapcsolatának jelentőségeiről, a főbb vasúti hálózat kifejlődésének akadá-

lyairól, valamint a helyiérdekű és gazdasági kisvasutak nagy értékéről, általában az egészséges gazdasági és kulturális vérkeringés feltételeiről számol be. „Egységes koncepció keretébe kell ezért beillesztenünk a minden rendű közlekedési vonalak előre elkészített és jól átgondolt hálózatának tervét is, hogy annak az egész Alföldre kiható szerves és egészséges fejlődését megalapozni és az ország anyagi erejéhez mért fokozatossággal, azt a legjobb eredmény mellett kifejleszteni képesek legyünk! Csak ilyen módon remélhetjük, hogy az Alföld gazdasági és kulturális vérkeringésének mai sajátos nehézségeit leküzdhetjük“.

Fejtegetéseinek tanulságait *Az alföldi probléma talpraállásunk kérdésében* cím alatt foglalja össze, amely szerint egyik legfőbb feltétel: „a forgalmi eszközök szerves hálózata jövőbeli építési és munkatervének összeállítása“, a másik feltétel pedig az, hogy „megielelő törvény tételes rendelkezéseivel nemcsak akadálytalan lehetőségét biztosítsuk a tanyavilág csoportokba sűrűsödésének és ezzel új községek létesülésének, hanem, hogy az erre irányuló törekvéseket a törvényes rendelkezések és állami támogatások is elősegítsék“.

Kaán Károly a Magyar Alföld jelenének megrajzolásakor a figyelmet a multa tereli s az összehasonlításokból a jövőre ad programot. Ezért mutatja be pergő filmszalagként a legszemléletesebben, szinte poétikusan, de mindenkor reálisan a Nagy Magyar Alföld tájéletének nagy változásait, szépségét, vadságát és őseréjét, gazdasági kedvező és kedvezőtlen periódusait. A magyar nép és a Nagy Magyar Alföld vonatkozásainak, az ember ösztönös törekvéseinek átalakító hatása és tükrözése a tájban mindaz, amit a szerző művében így felvonultat. A hatást nagyban fokozza Széchenyi gróf nagystílű gondolatainak ritmikus visszaidézése. Egy század után is kísértő szimfónia ez, melynek az Alföld kifejlesztésének programjában, még ma is irányító hatása van.

„Nekünk nem lehet nagyobb gondunk és sürgősebb kérdésünk, mint megszüntetnünk az Alföldön a káros, a beteges állapotokat és az egészséges fejlődés útjára terelni ezt a tengersík nagy földet! Eltüntetnünk róla azokat a kezdetleges, egy kulturnemzetéhez valóban nem illő jelenségeket, amelyek ezen a terjedelmes rónaságon nemcsak a gazdasági termelést akasztják meg, de hatalmas területeken a leromlást is előidézik; s az Alföld népének nagy baját okozzák. Amelyek a kulturális és szociális irányban való haladást célzó legszebb törekvéseknek is gátat vetnek!“

Aki Kaán Károlyt, e művét elolvassa, legyen az laikus vagy szakember, ha sokszor fájlóan is, de élvezni fogja! És még jobban leköti majd figyelmét az Alföld síkja, mert szemléletének egyhangúságába változatot hoz be az átalakulások okainak ismerete. Kaán Károly élni akarásunk érdekében sürítette egybe művében egy emberélet tapasztalatát, nagy szaktudással és rajongó lelkesedéssel. Vajha, műve, az illetékes fórumoknál is ennyi egyszerűséget és gyakorlatias tettekkészséget váltana ki! . . .

Kanszky Márton.

Györfly István dr.: *A szilaj pásztorok.* Benyovszky István ötven rajzával. A Magyar Föld és Népe 2. szám. Kiadja a debreceni egyetem földrajzi intézete. Nyomtatta Kertész József Karcagon. 1928. Ára 5 pengő.

Mint előszavában mondja „a történetíró tévedett, aki azt tanította, hogy a kunok az Alföld „termékeny“ rónaságára települtek“, mert az Alföld vízjárta terület volt, amelyen 600 évig sajátos életüket élték az oda-telepített kunok. Ennek a sajátos pásztoréletnek rajzát adja ez a 46 oldalas füzet, amelynek függeléke azoknak a kifejezéseknek labirintusában tájékoztat, amelyeknek jelentős része még annak is ismeretlen, aki csak magyarul beszél.

Aki ismeri szerzőnek Nagykunsági Krónikáját s annak a régi pásztoréletről rajzolt képét maga elé igyekezett varázsolni, akinek lelkében nyomokat hagyott az a küzdelmes magyar élet, amely ebben a könyvben tárul igazán a szemlélő elé, annak ez a könyv újat nem mond, csak megeleveníti azt, ami azóta folyton él a lelkében.

Györfly Istvánnak valami csodálatosan egyéni elképzelése van a magyar néprajzról. A litterae currentales viselettörténeti adatai s a magyar pásztorélet megrajzolása ugyanannak az elgondolásnak az eredménye. Ő teremtette meg nálunk azt az iskolát, amely, ha szabad ezt a kifejezést használni, a történelmi néprajzot kultiválja s a mai hivalkodó vásári tárgyak szomorú világából az ősi viselethez, az ősi foglalkozásokhoz, az ősi élethez menekül, amelyben megőrizve találja azt, amit őseink még keletről hozhattak magukkal. Ez az az igazi kulturhistória, mely olyan sokáig váratott magára. Nem a maroknyi előkelők idegen befolyások alatt kialakult élete, hanem az, amely a járhatatlan területekre menekülve csak akkor pusztult el, amikor az új kultúra kihúzta a lába alól a talajt.

A könyv olvasása alatt előtűnik folyik a pásztor élete, küzdelme a nehéz viszonyokkal, az állatokkal, a tolvajokkal s valahogy olyan rokonszenvet érzünk a nehezen élő emberek iránt, hogy szinte sajnáljuk azt, hogy ma már nincsenek. Benyovszky klasszikus rajzai pedig méltóképp egészítik ki ezt az érdekes munkát. A könyv olyan, hogy idegen nyelvekre való lefordítása valóban kívánatos volna.

Banner János.

Kováts József: *Szentes közigazdasága.* A szegedi kereskedelmi és iparkamara közigazdasági pályázatán kitüntetett pályamunka. Kiadja Szentes város közönsége és a Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara. Szeged, 1927. 54. lap.

Az utóbbi időben örvendetesen gyarapodik a mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi kamarák kiadványainak sora.

Szentes bár Árpádkori telep, mégis benépesedése, mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi fejlődésének megindulása, valamint városias teleppé váló alakulása arra az időre esik, amidőn a város területének nagy része a Harruckern-család birtokába kerül.

Szentes történelmi és földrajzi vázlata után érdekes jelenség népeségére vonatkozóan, hogy a 99%-ig magyar lakosú város szaporodási százaléka, éppen a modern várossá való fejlődéssel kapcsolatban alakul kedvezőtlenül. „Népsűrűsége a legalacsonyabbak közé tartozik és úgyszólván

stagnál akkor, amidőn más városoké 30—40%-kal nő". A *telekezeti megoszlás* keretén belül feltűnő a róm. kath. vallásúak előretörése. 1869-ben a város lakosságának 59%-a reiformátus és 34%-a katolikus; 1920-ban a két felekezet lélekszáma külön-külön 47·5%. (!) A *foglalkozás* szerint való megoszlás is érdekes. Ugyanis míg más hasonló városok az östermelésből az iparosodás felé haladnak, addig Szentesen éppen az ellenkező folyamat megy végbe. Sajátságos a napszámosok helyzete is, számuk háromszor akkora, mint más hasonló városban. A *házasságkötések* száma a háború előtti évtizedben (9·1) megelőzi ugyan 1‰-kel az országos (8·1‰) átlagot, az élveszületés (29·1) mégis 9‰-kel kevesebb az országos átlagnál (37·9). Nagy a gyermekhalandóság is: 35%, az összes elhalt közül pedig 14% volt gümőkóros. *Közegészségügyére* káros a felszíni csatornázás, közbégőhidjének primitív volta s a köztisztasági hivatal hiánya, valamint az ártézi kutak kevés száma. Mindezt „jól tudja a város vezetősége is. Ma azonban még az a jelszó: csak pótdadó nélkül".

Szentes város mezőgazdasági helyzete 1871-ben alakul ki, még pedig a sokáig húzódo „örökváltás" és a „legelőkérdés" szűkkeblű és önző megoldása miatt bizony kedvezőtlenül. A *birtokmegoszlás* rossz, mert 97·4% kisbirtokból is 56% törpebirtok! A gazdálkodási mód: önkezelés és tanya-rendszer. A lakosság főleg szemtermelést folytat. A terméshozadék 1900 óta nem emelkedett. A határ termésátlaga alatta van az országos átlagnak, sőt 15%-kal a megyei átlagnak is! *Állattenyésztése* 1920 óta, csakis importált szarvasmarha fajtára szorítkozik, lótenyésztése azonban békebeli színvonalú.

A század elején úgy látszott, hogy a város *kereskedelmi élete* teljesen kialakult, ma azonban megváltozott, mert kelet felől új vonzási területet nyert. Kereskedelmére nagyobb kihatást fog gyakorolni a nemrégben alakult Élelmiszerkiviteli Rt. Szenteset feltűnően karakterizálja a szatócskereskedők nagy száma és kisméretű tevékenysége. (1901-ben 600 szatócs közül csak 175-nek volt nyílt üzlete!) Az agrár város kereskedelmére kedvező fényt vet azon tény, hogy 1926. év folyamán kivittek 302 vagon élő, 201 vagon vágott baromfit, 305 vagon gabonát, 86 vagon lisztet; ezzel szemben kő-, vas-, szén-szállítmány és csak 42 vagon burgonya érkezett.

A Csongrád—Orosháza-i vasútvonal megnyitásával Szentes vasúti közlekedése megélenkül, ma pedig a motoros járatok bevezetése miatt, teljes átalakulás előtt áll. *Közúttaira* vonatkozóan csak ez álljon itt: 775 km. úthálózatából csupán 6·5% a köves út!

Szerző a bevezetésben utal azokra a nehézségekre, melyek Szentes város irodalmának felkutatását és rendszeres feldolgozását körülményessé tették. A feltárt anyagot sikerült mégis, olyan egységes képpé formálnia, hogy abban Szentes város közigazdaságának jellege mindég előtérben áll. Kár, hogy ez a kép a város kedvezőtlen népeségi, gazdasági és ipari vonatkozású adatai miatt lehangelő!

Kanszky Márton.

Beynon, Erdmann D.: *Isolated racial groups of Hungary.* (Reprinted from The Geographical Review Vol. XVII., No. 4, october 1927. Pp. 586—604.)

Tizenkilenc-lapos néprajzi dolgozat Magyarországról, speciálisan a magyar faj különálló szigeteiről, amely New-Yorkban, angol nyelven látott napvilágot. Egy jó térképen kívül hét igen jó illusztráció díszíti. Jegyzeteiben és sok helyen szövegében is egyik magyar név a másikat követi. Olyan nevek, amelyek nélkül aligha boldogulunk idehaza is a sok megoldatlan kérdést rejtegető magyar néprajz rengetegében. És ezeknek a neveknek nemcsak felsorolásával, hanem komoly értékelésével, munkájuk mindég helyén alkalmazott feldolgozásával is találkozunk, ami azt mutatja, hogy a szerző ebben az aránylag rövid (s nekünk újat nem mondható) tanulmányában komolyan fogta fel azt a tárgyat, amelyet valóban nem nekünk, hanem Amerika tudósainak szánt.

Ha dolgozatának felosztása nem is fedi teljesen azokat a csoportokat, amelyeket általában fel szoktunk venni, mégis nagyjából a leginkább ismereteket megemlíti. Külön tárgyalja a Sárköz, Ormánság, Csököly, Göcsej és Hetés népét, a palócokat, matyókat, kalotaszegieket, székelyeket és csángókat. Ismeri Szinnyei Tájszótárát, Ipolyi és Kandra Magyar Mythológiáját, Humfalvy Magyarország Ethnográfiáját s részben ezek alapján beszél, ha csak a jegyzetben is azokról a népekről, akikkel a magyarság a történelem folyamán keveredett.

Sárköz ismertetésénél Malonyai ismért munkáját használja, de Garay Jánosra, Szilágyi és Szappanos ref. papokra is hivatkozik s a sárközi viseletet két képből mutatja be. Az Ormánságot Lukácsy: Ormánság népe és Várady: Baranya multja és jelene c. művei alapján ismeri, de Györffy és Sebestyén megállapításai se ismeretlenek előtte. Csököly népét Gábor Dénesnek a Falu c. folyóiratban megjelent monográfiája alapján írja le. Göcsejt és Hetést a Gönczi munkája után tárgyalja s jellegzetes építkezéséről két képet is közöl, de Eötvös Károly neve se ismeretlen előtte. A palócokról Istvánffy alapján ír, de Mikszáth kötetét is ismeri s igen jó leírásnak tartja. A matyókat szintén Istvánffy alapján ismeri s viseletükről három képet közöl. Kalotaszegét Wislocky és Jankó, a székelyeket Malonyai, Kozma és Jancsó, eredetüket Sebestyén Gyula, a csángókat Horger, Simonyi és Györffy munkái nyomán írja le.

A leírt népek földrajzi elhelyezkedését jó vázlatos térkép szemlélteti.

Ha a tanulmányban nem minden csoport a maga fontossága szerint kap is helyet, már a futólagosan olvasót is meggyőzheti arról, hogy az az érdeklődés, amellyel rólunk szól, minden elismerést megérdemel. **B. J.**

Dr. Georghe Pascu: *Descriptio Moldaviae. Moldova leírása 1716-ból.* Jaszi. 1923.

Kantemir Demeter moldvai fejedelem ezen értékes munkája Romániában latin és oláh nyelven már számos kiadást ért, s most 1923-ban dr. Georghe Pascu jaszi egyetemi tanár oláh szöveggel újból sajtó alá rendezte a címben említett, latin nyelvű művet, mely mint elterjedt földrajzi olvasmány rég idő óta közkezdvelt könyv Romániában. Kantemir először latinul

írta meg, de az első oláh fordítás is ő tőle származik. Hogy a Föld és Ember is foglalkozik e munkával, oka az, hogy néprajzi szempontból sok érdekes megállapítást tartalmaz, sőt az oláh szakirodalomban az első anthropogeografiai irányú munka. Másodsorban a moldvai magyarságot többször említi. Azután — mint jó anthropográfiai adalék — az orientális történetírásnak hasznos forrásul szolgálhat a török uralom idejéből. Maga a mű — már azért is érdekes, mert a nagy tudású Dimitrie Kantemir ezzel a művével foglalta el székét a Berliini Tudományos Akadémiájában.

Feltétlenül szükségesnek tartom, hogy olvasóink tájékoztatására pár mondattal foglalkozzam Kantemirrel. Dimitrie Kantemir (1673—1723), mint neve is mutatja, tatár eredetű moldvai fejedelem volt, rövid uralkodása után keresztény politikája miatt a török elűzte a trónról, amikor Nagy Péter cár udvarába menekült, s ott az irodalomnak és művészeteknek szentelte hányatott életét. Ijúságában hosszabb ideig tartózkodott a konstantinápolyi török udvarban, mint tús, hol éles szemmel figyelt és tanult. A nyugati, keleti és klasszikus nyelveket alaposan megtanulta, sőt a zenében is akkora jártasságra tett szert, hogy a korabeli török zenét saját kottajegyei után általa ismerte meg a nyugati szakirodalom. Gazdag tudásának sok értékes, leginkább latin nyelven írt munka volt a bizonyítéka. Különösen keitő emelkedett nagy hírnévre, az egyik az ottomán birodalom emelkedésének és hanyatlásának a története: „Historia incrementorum atque decrementorum aulae othomanicae“, melyet angolra, franciára és németre is lefordítottak s Hammer—Purgstall és Zinkeisen munkájáig egyedüli forrásmunka volt. A második legnevezetesebb alkotása „Descriptio Moldaviae“ című földrajzi munka, Moldova eredeti térképével, amelyeket az alábbiakban fogunk ismertetni. A munka sajátos keveréke a földrajznak, historiának, irodalom és vallástörténelemnek. Munkája három részre oszlik; az első rész a földrajz címet viseli a következő alcímekkel: Moldova régi és jelenlegi elnevezése, Moldova elhelyezése, határai és éghajlata. Moldova folyóvizei. Moldova tartományai és várai. Moldova hegyei és ásványai. Moldova síkságai és erdői. Moldova vad- és háziállatai. Mellékelve van a „Tabula Geographica Moldaviae“ — Moldova rajzolt térképe — sajátos hegyeivel, római sáncával, váraival és városaival, latin és oláh elnevezéssel, a Duna, német névvel. A térkép érthető elrajzolásai: a Milkó, Szeret, Barlad, Prut, Nyeszter folyók irányvonala, a Keleti-Kárpátok láncja, a Fekete-tenger partja, Besszarábia alakja, az ő korában mind megengedhető hibák, de a hibákat bőven kárpótolja az a tartalom, mely a XVIII. század első feléből pontos települést ad a vásárhelyekről és várakról, melyek közül sok egészen eltűnt térképünkéről (Pisco vára, Obliciza, Oriow stb.).

A második résznek a Politika címet adta, melyben Moldovának társadalmi rétegeit vizsgálja és magyarázza meg. Kezdve a fejedelmi udvartól felülről lefelé, végezve a község lakodalmas szokásáig. A harmadik részben Moldova lelki rétegeit szedi széjjel s műveltségi és hitbeli életéről ad összefüggő képet.

Moldova nevét Dragos vajdától származtatja, aki egy bölényvadászati alkalmával, vízbeült kedvenc vadászkutyájáról nevezte a folyót Moldovának, erről aztán az egész tartomány ugyanezt a nevet vette fel. Sőt az elejtett bölényfej belekériült Moldova címerébe s így Románia címerpaj-

zsába is. Földrajzi helyzetét is elég jól koordinálja az északi szélesség $44^{\circ} 54'$ és $48^{\circ} 51'$ között; a keleti hosszúságban már nagyobb a hiba $45^{\circ} 39'$ és $53^{\circ} 22'$ iok megállapításával. Keletről nyugatra 237 óra járásnyira, azaz 711 olasz mértőrdőben állapítja meg Moldova szélességét.

Folyói felsorolásánál egyeseknél érdekesen adja a kulturhistoriai rajzot is, hogy a különböző korokban melyik nemzetnél, milyen szerepet töltött be és hogy nevezték el. Pl. a Prut első elnevezése Hierasus, Ptolemeusnál Gersus, Amianusnál Porota, a görög kereskedők pedig Pyretusnak nevezik. Vagy a Nyeszter névlajstrománál a következőkben állította össze Kantemir. A régi görög írók Dinasztisnak, majd Tyrasnak nevezték, a törökök pedig Turlanak, nagy folyónak, melyen a török gályák Konstantinápolyból a Fekete-tengeren át a folyón egészen Benderig, sőt még tovább északra Kamenecig is felhatoltak. Jászvásárról (Jaszi) elmondja, hogy egy öreg molnár — János bá' — románul Jaszi a megalapítója s korában mintegy 40 temploma és 12.000 háza volt. Besszarábia alatt a Duna torkolatától a Fekete-tenger partvidéke mellett a Nyeszterig csak a déli tengerparti részt értette, ahogy az az eredeti térképén is fel van tüntetve, felosztva négy részre, mégpedig Bucsák, Akkerman, Kilia és Izmail-ra, ezeknek a kisebb tartományoknak is névtörténetét adja. Részletesen foglalkozik a Traján-féle — Bánáthól — kiinduló és Besszarábiában végződő római sáncsal, de tudományos megállapításig nem jut el. A hegyvidékekkel röviden végcz, megemlítve, hogy a rómaiak magas hegyei miatt Hegyes Dáciának nevezték Moldovát. Böven emlékezik meg a Kótnári és Herlói szőlőhegyekről, ahol jobb bor terem a tokajnál (szerinte) — „mai bun, decât toate vinurile europene, chiar și decât „Tokai“. Tudniillik itt szüretelik a híres zöld bort, s minél öregebb az ital, annál zöldebb a bor. Moldovának s különösen Besszarábiának a török világ előtt igen sok szőlős-kertje volt, de mivel a törökök nem ittak bort, uralmuk alatt a szőlők, különösen Besszarábiában kipusztultak. A moldovai fölgyet, mint keresett hajóját írja le, mely a Fekete tengeri hajózást nagyban elősegítette. Érdekes azután a moldovai mennyei manna leírása (42, 43. old.): Moldova északi határán, Lengyelország szomszédságában, különösen a Cseremuszt folyó völgyében a legelőt március, április és május hónapokban sajátságos harmat borítja napkeltekor, amit a lakosok edényekben összeszednek és izletes, vajféle eledelt készítenek belőle. A legelésző állatok is erősek és kövérek lesznek tőle rövid idő alatt. A házi állatok között a juhot dicséri, melyből korában évente 60.000 darabot szállítottak el a török kereskedők Konstantinápolyba. Szarvasmarhát nyugat felé szállították Lengyelországon át Danzig felé, évente 40.000 darabot. Böven emlékezik meg a bölényekről és a vadlovakról, melyek akkor szertebarangoltak Moldova földjén.

A társadalmi és műveltségi rétegződéseknél érdekesen világít rá a török uralom idején itt maradt török etnikumra. Mint már az első soraimban is említettem: Kantemir jól tudott törökül, így művének e része tele van eredeti török nyelvű emlékekkel, kulturokmányokkal, mellette annak latin, illetve román fordítása, mely az orientális tudományokkal foglalkozóknak becses forrás lehet. A moldovai magyarokról a XVI. fejezetében beszél, így többek között ezt mondja: „Valódi földmives moldovai román paraszt tulajdonképpen nincsen, mert az vagy orosz, vagy erdélyi, illetve

— ahogy nálunk mondják — magyar eredetű. „Taran curat moldovenesc nu este nici unul. Acei care se gaseste sunt de origina ruseasca, ori transilvanescu ori cum se zice la mai unurescu. A magyarok állhatatosak maradtak — mondja tovább — a római katolikus hitükhöz és magyar, nemzeti nyelvükhöz, ámbár mindnyájan beszélnek a moldovai nyelven. (Sajnos számukról, elhelyezésükről részletebben nem emlékezik meg.) Állítását ebben a tekintetben támogathatja Quirini Bernardin moldovai r. kath. püspök jelentése 1597-ből, amikor 10.704 lelket talált magyar, katolikus hitben. Auner Károly adatai szerint pedig félszázezerre (?) tehetjük 89 községben elszóródott moldovai csángók számát.

Végül a moldovai oláhot így jellemzi Kantemir: „Pajkosak és vidámak, nem tartják a szívüket messze a szájuktól, hamar elfelejtik a haragot, de a baráti hűséget sem értékelik szerielett.“

Célunk ezzel a rövid ismertetéssel az általános tájékoztatás volt. A Föld és Ember ezentúl állandóan figyelni fogja Románia ránk vonatkozó szakirodalmát s arról esetről-esetre felvilágosítást és ismertetést közöl.

Lévai Lajos.

Dr. Walter Scheidt: *Rassenunterschiede des Blutes, mit besonderer Berücksichtigung der Untersuchungsbefunde an europäischen Bevölkerungen.* 1927. Lipse.

A fajbiológiai kutatások s fajismereti vizsgálódások számára új csapást, új perspektívát nyitottak meg a biokémiai vérreakciós kísérletek. Először csak egyes állatfajokon belül tanulmányozták a vércsoport szerinti tagozódást, később Landsteiner az embernél is úgy találta, hogy némely ember vérsavója kicsapja a másik ember vörös vérszójait. E ritka jelentőségű vércsomósodási tünetényt nevezte el a tudomány roppant nehézkes műszóval isohaemagglutinációnak. E vérreakciós kísérletek eredményei alapján Európa lakosságát sikerült is a tudománynak négy vértípusba, mondjuk vércsoportba beosztani. Az isohaemagglutinációs vizsgálatokban magyar kutatók neveivel is találkozunk külföldi bűvárok műveiben, bizonyoságául annak, hogy haladunk a korral mi is. *Verzár, Veszeczky* neve e téren ismert nevek. *Csörsz* vizsgálatai szintén értékesek. És hogy Erdély magyarjai se maradjanak ki, gondoskodtak róluk *Manuilu és Popoviciu* vérvizsgálatai. Az agglutinációs jelenségeknek különben olykor túlnagy jelentőséget tulajdonít a tudomány a rasszkutatás terén, holott a faji hovatartozandóság kérdésének analízáló és összetevő munkásságon alapuló megoldásánál nem, mint kizárólagos nyomravezető, csupán mint nagy fajsúlyú segítő adat támogatja a többi észleletet. A hamburgi *Scheidt Walter* professzor, a vér rasszkülönbségeiről szóló 109 lapnyi kis könyvében a vér-glutinációs jelenségek felhasználásával Európa lakossága faji összetételét igyekszik megvilágítani több-kevesebb határozottsággal, elismervén, hogy csak nagy óvatossággal és körültekintéssel szabad felhasználni az isohaemagglutinációs eredményeket, ellenkező esetben teljesen hamis következtetések útvesztőjébe tévedhetünk. Tárgyilagos okiejtéssel igyekszik a vérreakciós tünetények fajismereti jelentőségét kellőképp megvilágítani a józan kritika szemüvegén keresztül. A vértípust illetőleg szól arról is, hogy a

vérjellegék örökölhetősége *Langer, Bernstein* s mások szerint valószínűsítve van. A vértulajdonságok változnak a korrall, ezért a gyermekeket kikapcsolják a vizsgálódások köréből. Ugyancsak figyelembe veendő a nemi különbségek is. A vércsoportösszetartozás körjelző értékesítését, illetve a vércsoportok és a betegségek közti összefüggést úgy *Lattes*, mint *Hirschfeld* s általában a mai uralkodó felfogás tagadja. A születendő gyermekek nemére vonatkozólag *Hirschfeld* és *Zborowszki* azt vélik, hogy az A B vércsoporthoz tartozó anyáknak aránylag több a fiúgyermekök, mint a más vércsoportbelieknek. Valamely népcsoport rasszismereti megvizsgálásánál tekintettel kell lennie a vizsgálandó egyének korára, nemére, származására, a társadalmi és gazdasági összetartozásra, a népesség történetére, életkörülményeire stb. Mindezeket a német tudóst jellemző alaposággal és részletességgel tárja elibénk. A mű végén levő jegyzékben egybeállítva találjuk az irodalomban eddig ismertett vércseppvizsgálatokat, megtalálván benne a hazai vizsgálatokat is. A szám jelentékeny. A kimutatásban ugyanis 92.144 megvizsgált egyén szerepel, 198 vizsgálati csoportban. Ebből 56.922 európai, 112 csoportban. Akiiket a fajismereti kutatások közelebről érdeklík, nagy haszonnal forgathatják *Scheidt* könyvét.

Krecsmárik Endre.

Dr. Walter Scheidt: *Rassenforschung.* Mit 12 teils farbigen Abbildungen. 1927. Lipcse.

Nagy tudományos nekikészültséggel, erős matematikai felfegyverzettséggel vezet be bennünket Dr. Scheidt e kis könyvével a rasszkutatás módszereibe. Különösen kiemeli a speciális rasszkutatás módszerének fontosságát, mely adott népesség fajbiológiját igyekszik megvilágítani. A vizsgálati eljárásnak tekintetbe kell vennie a vizsgálati anyag megválasztását és megrostálását, továbbá az észleletek kellő kiválogatását és elrendezését. A megfigyelések feldolgozása tulajdonképpen a leírásból, összehasonlításokból, s a statisztikai jellegű táblázatos kimutatásokból áll. A különböző jellegek kiválasztásánál megjegyzi, hogy valamely jelleg a rasszkutatás számára abban az esetben használható fel, ha valamely népcsoportban való gyakorisága és elterjedettsége valamely rasszbiológiai jelenséget domborít ki. A fizikai és pszichikai rasszjellegek értékét beható bírálat alá veszi. Különös fontosságot tulajdonít a vércsoportok leírásánál és összehasonlításánál a nyert adatok, eredmények számértékben való kifejezésének, mivel a rasszbeli minőség kifejezésére szolgál. Közöl is olyan komplikált matematikai formulákat, hogy akinek gyenge oldala az algebra, az bizonyos, hogy örök időkre le fog mondani a rasszkutatás módszerének tanulmányozásáról. Számos, részben színes grafikon, tékép teszik igen áttekinthetővé a rasszkutatásra vonatkozó módszertani ismereteket és vizsgálati eredményeket. Ha a könyvet végigolvassuk, szinte sajnáljuk azt a sok időt, melyet e csupán 82 lapnyi műre fordított a szerző. Sajnáljuk pedig azért, mert ez idő szerint a rasszkutatás terén uralkodó sűrű homályt bizony-bizony sem a variációs és correlációs indexek, sem a színes grafikonok nem igen tudják eloszlatni.

Krecsmárik Endre.

Zaborski, Bogdan: *O Kształtach wsi w Polsce i ich rozmieszczeniu.* (A falvak formája és eloszlása Lengyelországban, francia „kivonattal.”) Krakó, 1927, 8°, 120 lap, 27 ábrával és 2 színes térképpel. Az egyik 1:2,765.000 méretben Lengyelországról, a másik 1:12,000.000 méretben Északi Közép-Európáról.

A munka célja a lengyel falvak formáinak megállapítása s azoknak térképi feltüntetése. Az osztályozás nem csupán geometriai, hanem genetikus úton is történt.

Négy csoportot különböztet meg. U. m.: I. *Kerek formák* a német kolonizáció előtti időből a XIII. századig. Ide 5 típus tartozik. Ezek a német terminológia szerint 1. Runddorf (Rundling), 2. Langdorf (Angerdorf), 3. Strassendorf, 4. Haufendorf, 5. Kettendorf. A határok e formáknál eredetileg sakktableszerűen vannak felosztva, a falvakat összekötő utak szabálytalanok.

II. *Hosszúkás formák*, a német jog szerint történt telepítés óta. Ide 2 típus tartozik. Ezek: 1. Waldhufendorf és 2. Reihendorf (szorosabb, lazább és szabályosabb formákkal). Az első a régebbi, a második a fiatalabb (XVI. sz.). A parcellák hosszú, harántos szalagokban fekszenek, az utak párhuzamosak.

III. *Törpe csoportos formák*, az ország északi felének formái, a XIV—XVII. sz. telepítései. Ide 3 típus tartozik. Ezek: 1. Weiler, 2. Strassen-Weiler, 3. Platzdorf.

IV. *Magános telepek.* A legfiatalabb formák. A kisebbik térképen azt látjuk, hogy Lengyelország két hatalmas *Haufendorf terület* közé esik, jelesül az északnémet és ukrán-podóliai közé. Ez az utóbbi, nyúlik át Lengyelország déli felébe. A két nagy területet Szilézián és Dél-Lengyelországon át egy keskeny Haufendorf-öv köti össze. Mint figyelemreméltó tényt említi meg szerző, hogy e falutípus az utolsó eljegesedés határvonalától délre eső területeken otthonos s ezt a vonalat csak néhány helyen éri el. Ezek a területek a legkorábban alkalmasak voltak a megtelepülésre. Ettől az övtől északra, a hosszúkás faluformák övezete húzódik, ahol a diluviális folyóvölgyek a legkedvezőbbek a telepedésre. Még tovább északra a törpe csoportos formák birodalma következik, fel a posztglaciális moréna-talajú Balti országokig. Nagyjában ez a három, egymás fölött elhelyezkedő övezet borítja el Lengyelországot is, anélkül, hogy szabályként lehetne kimondani, hogy mindegyik faluforma ott fordulna elő, ahova bizonyos kedvező földrajzi feltételek utalni látszanak. Lengyelország derekát pld. vegyes formák foglalják el, vagyis fiziográfiai és települési zónák nem, vagy csak ritkán esnek egybe. A település képét a természet és ember együtt szabja meg.

A Kárpátok a *Waldhufendorf*-típus hazája. Magános telepek csak a legkeletibb láncokra jellemzők.

B. Zs.

APRÓ KÖZLEMÉNYEK.

Közigazgatási változások. Az új helységnévtár megjelenése óta 1927. dec. 31-ig az alábbi változásokat gyűjtöttem össze:

Baranya vármegye. 1. Belvárd és Kisgyula kisközségek Belvárdgyula ideiglenes néven kisközséggé egyesültek. 2. Hernádfa és Rónádfa kisközségek Rónádfa ideiglenes néven kisközséggé egyesültek. 3. Kiskozár és Mislény kisközségek Kiskozár ideiglenes néven kisközséggé egyesültek. 4. Alsóegerszeg, Hegyszentmárton és Monyorósd kisközségek Hegyszentmárton ideiglenes néven kisközséggé egyesültek.

Békés vármegye. 5. Doboz nagyközség határához tartozó Dobozmogyerpusztá önálló nagyközséggé alakult Dobozmogyer néven.

Bihar vármegye. 6. A cséffa—nagyszalontai járás székhelyét Okány községből Sarkad községbe helyezték át és a Sarkad községben levő szolgabírói kirendeltség megszűnt. A szolgabírói kirendeltséget a bihanke-resztesi járáshoz tartozó Komádi községben szervezték meg, amelyhez Komádi, Körösszakál és Magyarhorogor községek tartoznak.

Csanád—Arad—Torontál közigazg. egyelőre egyesített vármegye. 7. Medgyesegyháza község hatósága alá helyezett Medgyespusztá, önálló kisközséggé alakult Pusztatottlaka néven.

Fejér vármegye. 8. Bót kisközség önállósága megszűnt és Etyek nagyközséghez csatolták. 9. Hercegfalva községhez tartozó Előszállás, Róbert-

völgy, Nagykarácsony, Kiskarácsony és Ménesmajor puszták; valamint Előszállás, Daru és Nagykarácsony szőlőhegyek Előszállás ideigl. néven nagyközséggé alakultak.

Győr—Moson—Pozsony közigazg. egyelőre egyesített vármegye. 10. Nagymórichida és Kismórichida kisközségek Mórichida ideiglenes néven kisközséggé egyesültek. 11. Szőgye kisközség önállósága megszűnt és Kisbajcs községhez csatlakozott.

Hajdu vármegye. 12. Alsójózsa és Felsőjózsa kisközségek Józsa ideiglenes néven nagyközséggé alakultak. 13. Püspökladány nagyközséghez tartozó Göreújlak lakotthely nevét Petritelep-re változtatta.

Nógrád és Hont közigazg. egyelőre egyesített vármegye. 14. Dolány kisközség nevét Benczurfalvá-ra változtatta. 15. Lapujtó és Karancsapátfalva kisközségek Bocsárlapujtó ideigl. néven kisközséggé egyesültek. 16. Nagybárkány és Kisbárkány kisközségek egyesültek Bárkány ideigl. néven kisközséggé. 17. Bernece és Baráti kisközségek Bernecebaráti ideiglenes néven kisközséggé alakultak. 18. Alsósáp és Felsősap kisközségek Nógrádsáp ideigl. néven kisközséggé egyesültek.

Pest—Pilis—Solt—Kiskun vármegye. 19. Alsógöd kisközség nagyközséggé alakult. 20. Tápiószentmárton községhez tartozó Göbolyjárás gazdaság lakott hely nevét Kincsempusztá-ra változtatta.

Somogy vármegye. 21. Zamárdi kis-

község önálló nagyközséggé alakult. 22. Balatonendréd kisközség önálló nagyközséggé alakult. 23. Nagybábony és Koppánymégyer kisközségek Bábony-mégyer ideiglenes néven kisközséggé egyesültek. 24. Marcali nagyközség és Nagygomba kisközség Marcali ideiglenes néven nagyközséggé egyesültek. 25. Balatonmária végleges neve Balatonmáriafürdő. 26. Szenyér és Nemeskislalud kisközségek Szenyér ideiglenes néven nagyközséggé egyesültek. 27. Barcs nagyközség és Drávapálfalva kisközség egyesültek Barcs ideigl. néven nagyközséggé. 28. Magyarújfalu és Németújfalu kisközségek Nagyújfalu ideiglenes néven kisközséggé egyesültek.

Sopron vármegye. 29. Szárföld kisközség önálló nagyközséggé alakult; 30. Oslói kisközség önálló nagyközséggé alakult; 31. Alsószakony és Felsőszakony kisközségek Szakony ideiglenes néven kisközséggé egyesültek; 32. Felsőág és Simaháza kisközségek Simaháza ideiglenes néven kisközséggé egyesültek. 33. Alsószopor és Makoshetye kisközségek Alsópor néven kisközséggé egyesültek; 34. Rőjtök és Muzsaj kisközségek Rőjtökmuzsaj ideiglenes néven kisközséggé egyesültek. 35. Nagygeresd és Kisgeresd kisközségek Nagygeresd ideiglenes néven kisközséggé; 36. Káptalanvis és Nemesvis kisközségek Répcevis néven kisközséggé; 37. Fertőszergény és Agyagos kisközségek Fertőszergény-agyagos ideigl. néven kisközséggé egyesültek. 38. Chernelháza község nevét Chernelházadamonya névre változtatta. 39. Iván kisközség nagyközség lett. 40. Kapuvár és Garta egyesült nagyközségek végleges neve Kapuvár.

Tolna vármegye. 41. Tevel és Kovács kisközségek Tevel ideiglenes néven nagyközséggé egyesültek. 42. Pusztahencse és Györköny kisközsé-

gek nagyközséggé egyesültek Györköny ideiglenes néven.

Vas vármegye. 43. Bejc és Hegyhátgyertyános kisközségek Bejcgertyános ideiglenes néven kisközséggé egyesültek. 44. Zarkaháza és Szentkirály kisközségek Zarkaszentkirály ideigl. néven kisközséggé; 45. Seregélyháza és Ludad kisközségek Seregélyesludad ideigl. néven kisközséggé; 46. Nagypöse és Kispöse kisközségek Pöse ideigl. néven kisközséggé; 47. Lukácsháza és Kiscsömöte kisközségek Lukácsháza ideigl. néven kisközséggé; 48. Talapatka és Rábakislalud kisközségek Talapatka ideigl. néven kisközséggé; 49. Magyarkeresztés és Németkeresztés kisközségek Keresztés ideigl. néven kisközséggé; 50. Terestyénjákfa nagyközség és Rábakövesd kisközség Terestyénjákfa néven nagyközséggé; 51. Rábapüspöki és Rábászenttamás kisközségek Rábapüspöki ideigl. néven; 52. Baltavár és Hegyhátkisbér kisközségek Baltavár ideigl. néven kisközséggé; 53. Apátistvánfalva és Ujbalázsfalva kisközségek Apátistvánfalva ideiglenes néven kisközséggé egyesültek; 54. Kiskökéd kisközség önállósága megszűnt és Pusztarádóc kisközséggel egyesült Pusztarádóc ideigl. néven kisközséggé.

Veszprém vármegye. 55. Nagyhidegkút és Kishidegkút kisközségek Veszprémhidegkút ideigl. néven kisközséggé egyesültek.

Zala vármegye. 56. Letenye és Béc kisközségek Letenye ideigl. néven kisközséggé; 57. Pacsa és Pacsatiúttós kisközségek Pacsa ideigl. néven nagyközséggé; 58. Szentadorján és Erdőhát kisközségek Szentadorján ideigl. néven kisközséggé egyesültek; 59. Obornak kisközség megszűnt és Eszteregnye kisközséggel Eszteregnye ideigl. néven nagyközséggé egyesült.

Zemplén vármegye. 60. Luka kisközség nevét Bodroghalom-ra változtatta.

Czakó István.

Ürbő. (Válasz egy kérdésre.) Hogy az *ürbő* kiskunsági tájszó lenne, s olyanfélét jelentene, mint a *turján* v. *örjeg*, arról szótáraink nem tudnak. A bemondás tehát téves. (Megjegyezzük egyébként, hogy a *turján* nincs bent *Szimyei* Tájszótárában). Hogy a szót, éppenúgy mint a *turjánt* és *örjeget*, többes számban is tetszett hallani, tehát így: *ürbők*, annak az a magyarázata, hogy azon a környéken több *Ürbő* pusztja is van, akárcsak *Kátó* v. *Adacs* stb. A név a régiségben *Ilbeu*, *Ilbew* (olvasd *Ilbeü*, *Ilbö*) alakban fordult elő. De máshol is vannak ilyen helyneveink, jelesül Vasban, Sárvár mellett és Komáromban a győri határon. Amaz 1274: *Ilbu*, 1390: *Elbew*, emez 1213: *Elbu*, 1390 táján *Ilbeu*, 1415: *Ülbö*. Ma mindkettő *Ölbö*. Hogy az *Ürbö*, *Ülbö* és *Ölbö* alak ugyanaz, kétségtelen. A kunsági helynevet 1461-ben így említik *Ilbőszigete* (bizonyára az akkor még ott folyt Dunaág után) s vele együtt említik *Taksonyszigetét* is. Ebből azt következtetjük, hogy *Ilbö* éppenúgy személynév, mint *Taksony*, sőt talán ugyanolyan törökös személynév, mint amaz (1274-ben ugyan-csak együtt sorolják fel őket: *Insula Ilbew*, iuxta *Taxon*). Hogy személynév lehet, mutatja a vasi és komáromi helynév is, mert mindkettő *terra*, vagyis földbirtok, azaz *Ilbőnek* a földje. Utánanézzve azt találjuk, hogy *Elbeu* csakugyan előfordul *személynévképpen* a régiségben s most már nyugodtan mondhatjuk, hogy a helynevek ebből a személynévből származnak.

De miféle név lehet ez az *Elbö*?

Az a véleményünk, hogy besnyő-török, s az *el* és *bő* szóból van összetéve. *El* annyit jelent, mint *vidék*, *nép* (lásd: *Melich*, A honfogl. Magyarországon 47 *El* + *aldu* személynévet), a *bő* pedig a *beg*, *bej* = *vezér*, *úr* szóból hasonult át. Így fordul elő összetett sz.-névi alakban a besenyők egyik törzsének neveképpen (l.: *Németh Gyula*; Magyar Nyelv XVIII. 5. *Kül* + *bej* törzsnevet). *Elbej* tehát olyanformát jelentene besenyő-töröktől, mint a *vidék* v. a *nép* feje. A *bél*-ből *bő*-vé való áthasonulás talán olyanformán történt, mint ezekben az esetekben: *Szemej*, *Szemő*, *Gyej*, *Győ*, *Gecsej*, *Gecső*, *Feketej*, *Fekető*, *Megyerej*, *Megyerő* stb. (Hogy az *eg*, *eh* végzet, a magyarban *ő*-vé lesz, egészen közönséges). Ilyen idevágó példa az *Ürböktől* nem messze fekvő *Üllő* (*Illew*), mely a török *ellig*, *ilig* méltóságnévből alakult. Hogy a magyarban ez személynév volt, példa rá a veszprémi *Üllőfalva* (*Csánki* III.).

Még csak annyit, hogy a *peszme-gyei Ürbök* (kun területen vannak, a komáromi *Ölbö*, *Örs* és *Tárkány* között (mindkettő törököktől került név) fekszik*.

Bátty Zsigmond.

*) Ez a kis válasz már készen volt, amikor a *Magyar nyelv* XXIII. 7–8. füzetében megjelent *Pais Desső Bö* című cikke, melyben nagy felkészültséggel azt bizonyítja, hogy *bő* melléknévünk a török *büg* (*bej*) szóból vezethető le. Ennek jelentés fejlődése ez: fejedelem, hatalmas, gazdag, *bő*, *tág*. Egy nagy sereg személynévünk (*Bő*, *Böd*, *Bös-Bés*, *Böny-Bény* stb.) bizonyára ebből a *büg* méltóság névből származik, de viszont lehetnek olyanok is, melyek a törökből jött magyar *bő* melléknévnek tulajdonnévi alkalmazásai. Érdekes már most, hogy mindhárom *Ürbö* közelében találunk *Bő*, *Böd* stb. helyneveket (némelylekről oklevéllileg tudjuk, hogy besenyő telepek voltak), a komáromi *Ölbőben* pedig, melyet egy török nevű (!) birtokos adományoz el, egy *Böd* nevű lakost is említenek 1221-ben. Bizonyára ilyen tulajdonneves összetétel *Bő-Somlyó* helynevének is a Gerecse cso-

Cselöte. (Válasz egy turistának.) A Vác fölötti *Cselöte-pusztá* neve alkalmasint a *celöke, cselöke, cselöte* szóval (= karó, dorong, *Tsz.*) ügög össze, amit éppúgy használnak ma is (pld. a közeli Fótón) személynévképpen mint pld. a *cibakot, cöveket* stb. (l. *F. és E. 1927:122*). E sz. névből lett aztán a helynév. Az ott említett példákhoz találtam újabban a *gorzsát. Gorzsa, kirzsa* stb. annyi mint nád-vágó kacor, tolócsáklya. *Kirsa* és *Gorsa* családnevekkel találkozunk a régiségben Arad és Csanád megyében (l. *Márki és Borovszky* monografiáit). De ugyancsak találkozunk ilyen helynevekkel is. *Gorzsapuszta* és *tanya* ma is megvan Hódmezővásárhely alatt. Aradban *Gorzás* alak is volt, amint van *Kasza* és *Kaszás* család és helynév is. A *cselöte* szó eredetét szótáraink nem tudják.

Bátly Zsigmond.

portban, s talán a Szabolcs-rétközi *Böve-tó* is (F. és E. 1922).

Hogy a *beg* alak előfordul-e nálunk tulajdonnévképpen, nem tudjuk eldönteni. Mindenesetre gyanúsítható vele a váradi Registromban előforduló *Beg* személynév s a Komárom-győri határon volt két *Szelebeg* (Zelebeg, Zelebyg), a hét (7) *Árpaöld, Böd* és *Vas* szomszédságában, mint *terra-k*, királlyói szolgálmányosok telepei. *Szelebeg, Árya* stb. itt bizonyára tulajdonnevek. *Szele* mint helynév és személynév egymagában is előfordul, vagyis lehetséges, hogy *Szelebeg* összetett név. Ebben az esetben aztán talán a *Beg* (Bög), *Beged* (Bögöd), *Begecs* stb. alakok is idesorozhatók. *Bek* és *Bekfi* család szerepelt régen Békésben is. (*Karácsonyi*: Békés vm.). Nem tartozik ugyan szorosan ide, de mint érdekes adalékot megemlítjük, hogy *Kardos Árpád* turkológusunk egy néprajzi gyűjtőútja alkalmával aempléni Erdőbényén egy *Azbej* nevű családot talált, melynek ősei a hagyomány alapján a hó-doltság korából maradtak itt. Ezt K. összetett névnek tartja *Az + bej*, s jelentése szerinte annyi volna, mint *kis + bej*. (l. ehhez: *L. Rázsonyi-Nagy, Valacho-Turcica, aus den Forschungsarbeiten d. Mitgl. d. ung. Inst. etc. Berlin, Sonderabdruck 1927, 5 l. Azgír*). Lehet, hogy idővel e névből is *Azbe, Azböd* lesz. *Pofaniu* munkájában (Ocserki szjev. zapadn. Mongoloi 1883. 963. l.) találjuk *Elbokkán* nevet. A tomszki kormányz. ban van *Elbokszkaja* nevű falu.

Kevermes. Erről a zaránd-csanád-megyei községről (l. *Haan, Békés* vm. II. 45.) *Horger Antal* azt mondja (*M. Ny. XXIII. 497*), hogy az ma *Kövermes*-nek hangzana. Hangtanilag teljesen igaza lehet, mi azonban azt gondoljuk, hogy a név így tagolandó: *Keve + eremes* (öremes, örvényes). (A megfelelő adatokat l. *Bátly: Örmény, örményes, M. Ny. XXIII. 215*). *Keveeremes*-ből lett aztán a szokott módon *Kevermes*. A *Keve* (ez ómagyar *kő* származéka) így persze személynév.

Megerősít ebben a magyarázatunkban egy másik ilyen külsejű helynév, nevezetesen *Kevoreny-tó*, halas Dévaványa határában egy 1466-i határjáró levélben (Orsz. Litár, József nádor ltára, met. Conc. 15 Eceseg-Bucsa Györffy István adata). Ez alkalmasint így tagolandó *Keve + öreny + tó*. (Az oklevél ugyan kétszer is *oreny-t* ír *o-val*, de bizonyára csak tévedésből. *Haan* id. munkájában is találunk ilyen példát a II. 30 lapon. A *Külsőházió* erdő egyszer így, kétszer pedig ilyen alakban van írva: *hazyeö* és *hazye*).

Különben mind *Keve*, mind *örvény* (es) gyakori helynév ezen a vidéken (l. *Borovszky, Csanád* vm., *Márki, Arad* vm.).

Bátly Zsigmond.

Szegszárd (válasz egy kérdésre). Ismeretes, hogy *Kézai* mester e helynevének a monostor alapítójának, Béla királynaknak testi tulajdonságával magyarázza, aki „calvus” erat et colore brunus”, azaz szár vagy kopaszfejű és barnabőrű volt s ezért azt parancsolta, hogy a monostor így hívassék. Ebben azonban csak némi igazság van. *Szegszárd* csakugyan összetett szónak magyarázható. Utótagja is bizonyára a régi *szár, d* helynévképzővel. Hasonló képzésű színó-

nim helyneveink a borsodi *Tard*. S amint van *Szár* községünk, épp úgy van *Tar* is. *Szár* és *tar* azonban a helynevekben (pld. Szárfölde) feltehetőleg személynévek (nem úgy mint pld. *Tarkő* és *Szárkő* stb. helynevek esetében, ahol jelzők), melyek a régiségben éppen olyan gyakoriak, mint a *Kopasz* és *Kopár* személynévek. Az előtag pedig bizonyára a *szeglet*, vagy átvitt értelemben falurész jelentésű *szeg* (zúg, zugoly) szavunk (pld. Göcsejben a sok „szeg“). Hasonló összetételű helynevek: *Szegvár*, *Szeghalom*, *Szeglak*, *Szegfalu*, *Szegliget* stb. Minthogy azonban *szeg* (szög) szavunk (clavus, Nagel), személynévképpen is előfordul régen is, ma is; lehetséges, hogy az előtag itt is személynév (pld. *Szeggyház*, *Szögfölde* stb.) (Az itt említett címszokról olvashat *Szamota—Zolnai oklevélszótárában*. A helynév magyarázatáról irodalmi adatokkal nem szolgálhatunk).

Báthy Zsigmond.

Mégegyszer Meregyó. Ennek a többször vitatott pataknevének (I. F. és E. 1925:125), melyet *méreg* + *jó*-nak gondoltam, talán megnyugtató magyarázata ez volna: *Méreg* + *jó*. A különbség az, hogy a „méreg“ nem „halméreg“, hanem családnev. Ilyen családnevet a régiségben csak ugyan találunk, pld. *Okl. Sz.*: *Jacobus Mereg* 1466-ban, *Csánki*, I.: 375, 404, 738, *Márki*, Arad vm. I.:322. Erdélyben és a szóbanforgó Kalotaszegen különösen gyakoriak a személynévekkel kapcsolatos patak (és egyéb) helynevek. Meregyó községben 1439-ben felsorolják a *Fejér-vize*, *Székely-Jó* (innen a mai Székely község) és *Mereg-Jó* (erről a mai Meregyó község) patakokat. Mivel pedig a *Székely* és *Fejér* családnevek *Csánki* (V. k.) tanúsága szerint ebben a kor-

ban éppen ezen a környéken említettek, s e patakok bizonyára róluk kapták nevüket, jó okkal feltehető, hogy a *Méregjő* patak is község, melyet a szomszédban ma is *Méregjő*-nak hívnak, a *Méreg* családnévvel kapcsolatos. *Melegjő* helyett *ott abban a korban Hévjót* mondtak volna (v. ö. *Hévmező* és *Hévszamos* ugyanott.*)

Báthy Zsigmond.

Kotliba. Kátó. Pozsony-csallóközi helynevek között nézelődve, már régen felköltötte érdeklődésemet *Kotliba puszta*, *Bős* szomszédjában. Első rápillantásra tót szónak gondoltam, de nyomban óvatosságra intett az, hogy teljesen ómagyar környezetben van, *Bős* meg éppen besenyő telep volt. Nevét nemrégén fejtette meg *Pais Dezső (Magyar Nyelv XXIII: 506)* a török *beg* (bej) szóból. Észembe jutott azután, hogy Komárom-Csallóközben is van egy olyan régi prédiurnevünk, amelyiknek utótagja mintha megegyezne vele. Ez *Ontopa*, a török

*) Még egy másik helyneveink is van itt, t. i. a *Chychyere*, vagy *Chychera*, egy hegnyek a neve, mely a szomszédos Magyaralkóna ma *Csityere* néven szerepel. Mivel Meregyón abban az időben *Csicse(i)* család is birtokos volt (*Csicse a mai Csucsá*), nem lehetetlen, hogy a fenti név is ilyen személynéves összetétel, tehát így tagolandó: *Csicse* + (e) + *ere*. Hogy hegnyévként használtatik, nem lényeges, mert arra van példa, hogy patakokról neveznek el hegyet, nemcsak fordítva. Egy *Meretyó* dűlőnevet Szamosújváron is említenek (*Szoln. Dob. vm. monogr. VI. 273*), de közelebbit nem tudunk róla s kérdészködéstünk is eredménytelen volt. A bihar-megyei *Dancsháza* mellett is van *Tatárjő*. Tatár bizonyára itt is sz. név, amire a környéken több példát látunk (L. még *Okl. Sz. Merkyochere*, „csere“ alatt, s ehhez *Hévolgycsereje* u. o.) A békési *Ecseg* határában 1476-ban a következő halastavakat említik: *Besenyőtó*, *Ecsegtó*, *Fűzestó* és *Myregtó*. Ez az utóbbi tehát *Méregtó* lenne. (*Haan*: Békés vm. II. 92). Egy 1466-os oklevélben azonban u.-az *Nyregtó*-nak van írva, de lehet, hogy másolási hibából (Orsz. Lit. József nádor lit. Metal. Convolv. 15, *Ecseg-Bucsa*, Nr. 17 Györfly István adata).

nevű *Koppán* nemzetség szállásterületén, mikor erről a témáról írtam (*F. és E. 1923:60*). Ontopát így magyaráztam: *Ont* (ond) + *opa* (oba), vagyis hogy olyan összetett törökös személynév, mint a besenyő *Tonuz* + *oba* (= Disznó apa, gazda), vagy *Ogmánd* (Igmánd) + *apa* stb.

Ond (And) is gyakori személynév a régiségben, s *Gombocz* szerint a török *on* (= tíz) szóból származik. Hogy *Kotliba* csakugyan sz.-név, azt a *váradai Registrum*-ban megörökített s vele bizonyára egyazonos *Kotloba* (írva *Cotloba*) szilágysági vádlott neve tanúsítja. Azt hisszük tehát, hogy így kell tagolnunk: *Kott* + *iba* (*oba*).

De mi e név előtagjának etimonia?

R. Nagy László egyik szép cikkében (*Valacho-Turcica: 20*, aus den Forschungen arb. d. Mitgl. d. ung. Inst. in Berlin 1927, különnyomat), a *Katlabuka* sz.-név (Korassóban *Katloboka* család a XV. sz.-ban, a Kiskunságban *Katlabuga szállása* u.-akkor) tárgyalásában azt mondja, hogy e szó előtagja a török *Katly* (*Katly*, *Katlo*), melynek jelentése kemény, merev, durva, erős). (A név értelme tehát nagy, erős bika.)*

Felemlíti azután, hogy a *Katl*, *Katla*, személy- és helynévképpen magyar oklevelekben is előfordul 1210—1220-ban, *Katl*, opus győri kanonoknak testvére volt, aki a Győr—komáromi határon fekvő *Ilbő* (*l. F. és E.*

* *Kullubei* nevű török falut említ *Kanitz* (Donaubulgarien III. 128); van Kisásziában is.

1927 — I.) és az ugyanott lévő *Katlu* (máskor *Catlú*) faluban birtokot és embereket hagyományoz a pannonhalmi monostornak. Később testvére is hagyományoz ilyeneket a szomszéd *Barsunus* (ma: Bársonyos) faluban. (Ez máshol *Barsün*-nak = bársony, török szó van írva). Ugy látszik, hogy ezen a vidéken jelentősebb, mondjuk besenyő település lehetett, mert az adományozott szabadosok és szolgák nevei között több török név fordul elő, a birtokok szomszédai pedig szintén török nevek (pld. *Örs*, *Örkény*, *Tárkány*, *Kajánd*, *Alap*, *Karabuka* stb.). *Kotliba* tehát csakugyan *Katl* + *oba*.

Baranyában van *Kátoly* községünk. Ez a Győr nemzetségbeli Konrád (főpohárnok 1239—1299) birtoka volt s nevét 1296-ban még így írták: *Katll* (Csánki II.)*

Szatmárban is volt egy *Kathol* (1391: *Kathvol*, tehát ugyanolyan formában, mint a szintén török *Osl* (u) sz.-név, t. i. *Osul*). Aligha kétséges, hogy idetartozik a kiskunsági *Kátó puszta* neve is (Laczháza mellett), sőt az se lehetetlen, hogy a *Kátó*-k is. A mosonyi *Káta* (ma Gotten-dorf) besenyő fészek volt.

Bátly Zsigmond.

* Csak éppen megemlítjük, hogy az elbőlakosok közt is találunk egy *Hodosgyőr* nevűt. *Erő* pedig a Győr nemzetség családfáján is előfordul (*Wenzel*: I. 172 és *Karácsonyi*: Magy. Nemz.) *Kátoly* különben szintén törökös környezetben fekszik *Várkony*, *Vozár*, *Babarc* között

FOLYÓIRATSZEMLE.

Földrajzi Közlemények. 1927. 1—3.

Soó: Kolozsvár geobotanikája. — *Kovács*: A klíma nedvessége.

4—6. *Steiner*: Az északi sark meg-hódítása légi úton.

Ethnografia. 1927. 1. *Bruckner*: A Szepesség népe.

Magyar Statisztikai Szemle. 1927.

2. Magyarország népmozgalma az 1926. évben. — *Saile*: Magyarország Cseh-Szlovákiához csatolt régi felvidékének népmozgalma. — *Edelényi Szabó*: Komárom megye felekezeti és nemzetiségi viszonyai a mohácsi véstől napjainkig.

4. *Kovács*: Olaszok Magyarországon a háború előtt.

5. *Kovács*: Debrecen lakosságának összetétele. — *Thirring*: Az elcsatolt Felvidék kivándorlási mozgalmaj.

7. *Mike*: A Magyarbirodalom és a mai Magyarország elvesztése a világháborúban. — A tengeri és burgonya termelésének földrajzi eloszlása Magyarországon.

10. *Várszeghy*: Magyarország közútai.

Dobreceni Szemle. 1927. 3. *Huss*: A flandriai település kérdéséhez.

6. *Berényi Dénes*: Meteorologia és mezőgazdaság. — Tömeges pusztulás a prérin. — A világ legnagyobb városai.

10. *Berényi Dénes*: Az Atlanti Óceán átrepülése.

12. *Thirring*: Budapest távolabbi környékének népesedése.

Geographische Zeitschrift. 1927. 1. *Credner*: Die Hauptgoldländer der Gegenwart. — *Schmidt*: Intensitätszonen des Landbaus. — Bildung einer italienischen Provinz Bozen. — Volkszählung in Syrien. — *Credner*: Landschaft und Wirtschaft in Schweden. — *Günther*: Rassenkunde des deutschen Volkes.

2. *Hannemann*: Texas. — *Haas*: Zum Problem der Geographie in der Baukunst Europas. — Neue italienische Provinzen. — *Wittschell*: Die völkischen Verhältnisse in Masuren und den südlichen Ermland.

3. *Mayer*: Die Verbreitung der Kulturfleichen in den Ost-Alpen und ihre obere Grenze, geomorphologisch betrachtet. — *Levy*: Volkscharakter und Wirtschaft.

4—5. *Metz*: Zur Kulturgeographie des nördlichen Schwarzwaldes. — *Schmitthenner*: Odenwald und Neckartal. — *Walter*: Die Karten von Baden. — *Rudolph*: Mannheim, Karlsruhe, Freiburg und Heidelberg, eine vergleichende Charakteristik. — *Tuckermann*: Die oberrheinische Tiefebene und ihre Randgebiete als Verkehrsland.

6. *Jaeger*: Die Diamantenwüste Südwest-Afrikas.

7. *Wegener*: Der Mensch und das Antlitz der Erde. — *Paravicini*: Die ländlichen Siedelungen Javas. — *Tuckermann*: Die Beilegung von Grenzstreitigkeiten zwischen Kanada und Neu-Fundland auf Labrador.

8. *Jessen*: Spanische Städte. — Fortschritte der Expedition von Eickstedt zur Erforschung der indischen Völker.

9. *Ruska*: Zur geographischen Literatur im islamischen Kulturbereich. — Volkszählung in Französisch-Westafrika.

10. *Waibel*: Die nordwestlichen Küstenstaaten Mexikos. — *Fels*: Die griechische Völkerwanderung.

Petermanns: Mitteilungen. 1927.

1—2. *Paech*: Der deutsche Luftverkehr. Ein Beitrag zur Verkehrsgeographie. — *Schultz*: Die Liven noch nicht ausgestorben. — *Fels*: Die Wiederbelebung der irischen Sprache.

3—4. *Wissmann*: Die bäuerliche Besiedlung und Verödung des mittleren Ennstales. — *Hennig*: Zum Verständnis des Begriffs „Säulen“ in der antiken Geographie. — *Bobzin*: Probleme landschaftskundlicher Filmkomposition.

5—6. *Schmittthener*: Nord- und Südchina. — *Otte*: Transkription der chinesischen geographischen Namen. — *Roon*: Die holländischen Kolonialkarten. — *Supper*: Die Volkszählung in der Republik Mexiko 1921. — *Rathjens*: Das Hamburgische Weltwirtschaftsarchiv und seine Bedeutung für die Geographie.

7—8. *Hennig*: Die Karthager auf den Azoren. — *Schultz*: Die Landschaftsentwicklung Westsibiriens.

9—10. *Langhans-Ratzburg*: Herrschafts-Verteilung und -Formen 1914 und 1927. — *Wismann*: Die Geschwindigkeit des europäischen Verkehrs. — Ergebnisse der ägyptischen Volkszählung von Febr. 1927. —

Stötzner: Die Verträge mit den fremden Rorschungsreisenden in China.

11—12. *Tamsz*: Grenzregelung in Labrador. — *Gradmann*: Deutsche Ortsnamen in den Grenzgebieten.

Geographischer Anzeiger. 1927. 1.

Haack: Zur Wirtschaftskarte der Spanischen Halbinsel. — *Olbricht*: Die beseeelte Landschaft.

2. *Passarge*: Aufgaben und Methoden der Landschaftskunde, erläutert an den Elementen der nordwestdeutschen Landschaft. — *Olbricht*: Wie gross ist New-York?

3. *Panzer*: Andorra. — *Eisenstädter*: Die Revolution der östlichen (asiatischen) Welt. — *Wagner*: Statistisches zum Nachwuchs der Schulgeographen.

4. *Burchard*: Von Balkanvölkern im allgemeinen und von den Bulgaren im besonderen.

5. *Wilser*: Vom Osmanenreich zur neuen Türkei.

6. *Thorbecke*: Landschaften des tropischen Westafrika.

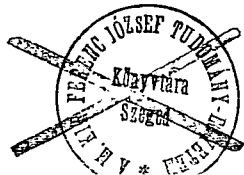
7. *Bobek*: Grundfragen der Stadtgeographie.

9. *Haltenberger*: Der Einfluss des geomorphologischen Milieus auf den Menschen.

10. *Lautensach*: „Erich Obst“ England, Europa und die Welt. — *Wagner*: Das erdkundliche Arbeitszimmer am Lüneburger Johanneum.

11. *Baidinger*: Bevölkerung der Vereinigten Staaten von Nordamerika nach der Schätzung des Census Bureau am 1. Juli 1927.

12. *Maerker*: Das englische Volk im geographisch-historischen Lichte.

Gödöllő Földmívelő

Méret: 1:200.000

Makói hagymakörzet térképe.

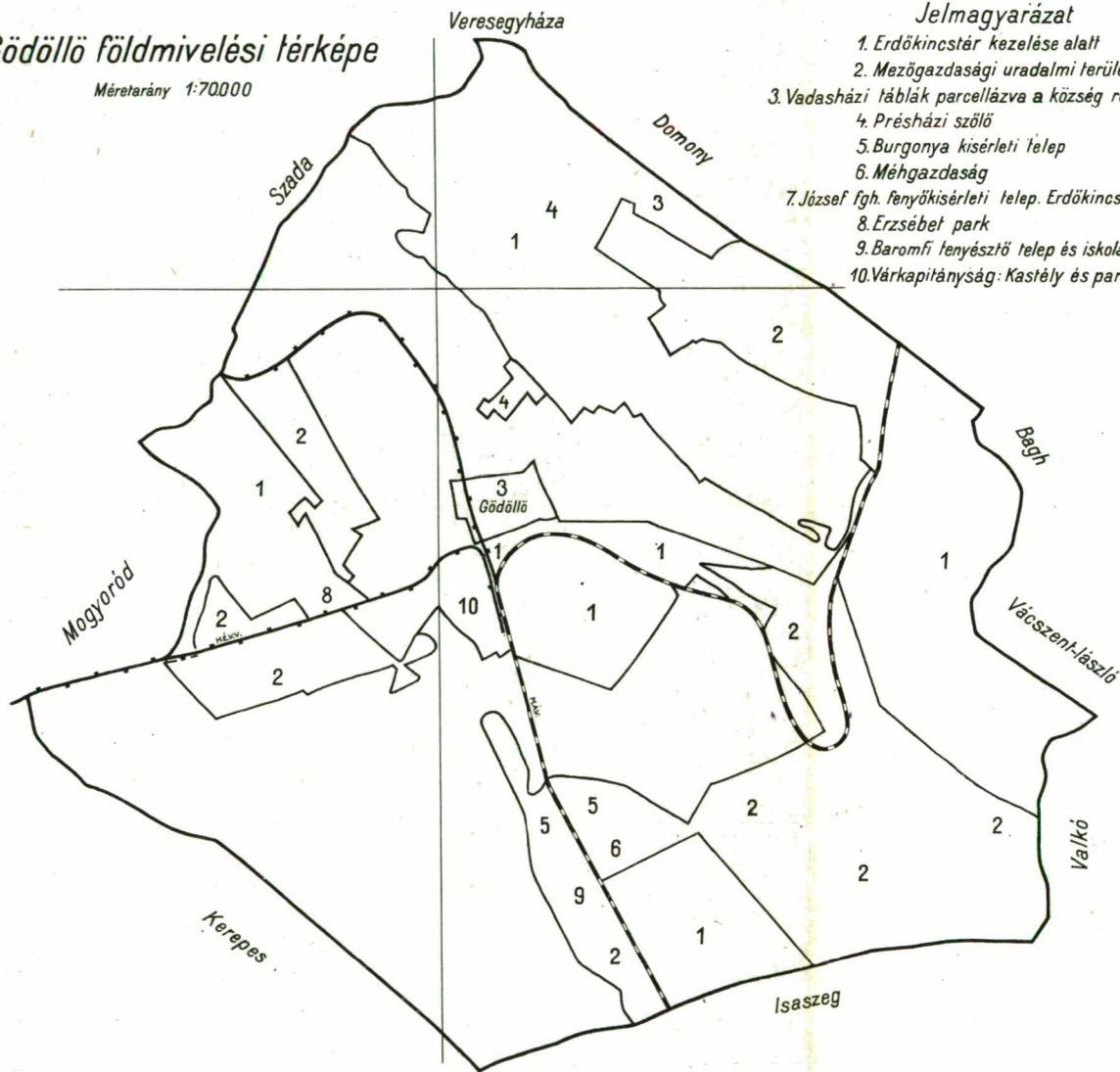
Méret: 1: 200.000. —
Jelmagyarázat.

..... Makói hagymakörzet határa....
++++ Keskeny nyomtávú vasút

- Vöröshagymatermelésre alkalmas talajfajták. (Főleg diluviális eredetű talajok: Lössvályog, erősen átmosott lösz, szikes-agyagos lösz, homokos vályog, iszapohomok, homok stb.)
- Vöröshagyma termelésre kevésbé alkalmas, fokhagymának kitűnő (kizárólag alluviális) talajok: réti agyag, öntés-iszap, sárga agyag stb.
- Vöröshagymatermelésre nem alkalmas, fokhagymatermelésre részben alkalmas kizárólag alluviális talajok (A Maros és Tisza árterében termelésre alkalmas homok-és homokosiszap talajfoltokkal); vizállás, zombék, szikes agyag s különböző legújabbkori öntéstalajok.

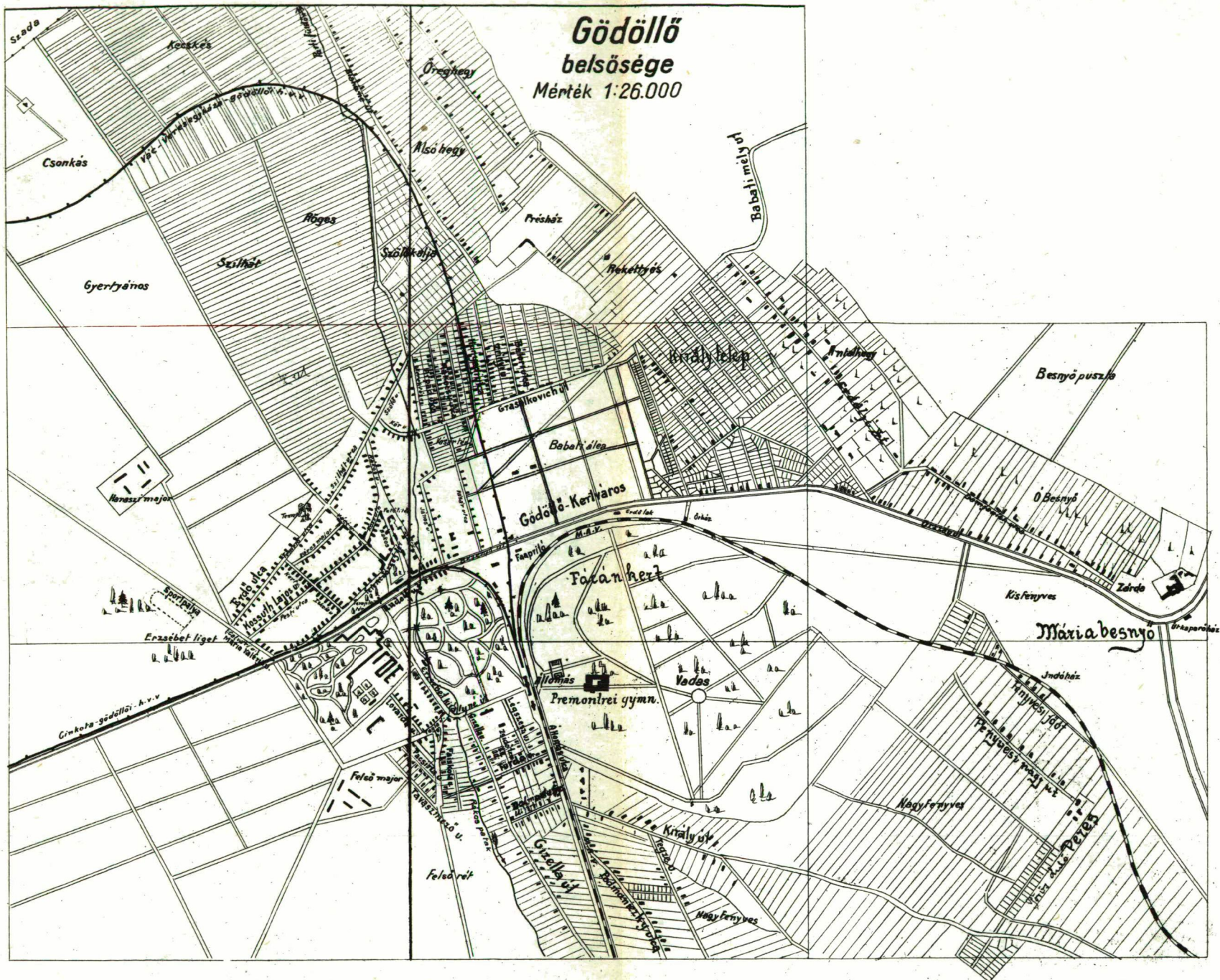
Gödöllő földmívelési térképe

Méretarány 1:70000

Jelmagyarázat

1. Erdőkincstár kezelése alatt
2. Mezőgazdasági uradalmi terület
3. Vadasházi táblák parcellázva a község részére
4. Présházi szőlő
5. Burgonya kísérleti telep
6. Méhgazdaság
7. József fgh. Tenyökisérleti telep. Erdőkincstár
8. Erzsébet park
9. Baromfi tenyésztő telep és iskola
10. Várkapitányság: Kastély és parkok.

KÖNYVBARÁTOK SZÖVETSÉGE.

MI A KÖNYVBARÁTOK SZÖVETSÉGE ?

A Könyvbarátok Szövetsége nem üzleti vállalkozás, hanem kultúrpolitikai szervezkedés, mely a társulás erejével a lehető legkisebb költséggel a lehető legnagyobb szolgáltatásra törekszik. A tagok, mint előfizetők, biztosítókat adnak a kiadónak. A kiadó pedig nem számít fel olyan költségeket, melyek kamatvesztéseknél, közvetítő jutalékoknál vagy kétes követelések elvesztésénél merülhetnek fel.

Aki e társuláshoz kedvet érez, az lépjen be a Könyvbarátok Szövetségébe, Évi 20 P-ért — mely két vagy négy részletben is fizethető —, tehát napi nem egészen 6 fillérért egy naptárt és négy igen szép, jól bekötött könyvet kap, amely természetesen kiépíti a művelt magyar ember könyvtárát.

Ezek a könyvek nem futóvendégek a mindennapi élet gondjai közt. Nem olyanok, hogy olvasás után ott lehessen felejtetni a könyvespolc legelrejtettebb zugában, hanem állandó kísérőtársaink hétköznapjainkon és ünnepnapiainkon. Jóbarátaink, akikhez bizton fordulhatunk bármikor tudásért, tanácsért, lelki örömekért, mint a műveltség kúforrásaihoz.

Az 1926. és 1927. évi könyvilletményeket — amíg a készlet tart — az újonnan belépő tagok is megszerezhetik éviolyamonként 16 P kedvezményes áron.

A KÖNYVBARÁTOK SZÖVETSÉGÉNEK ILLETMÉNYEI

AZ 1926. ESZTENDŐRE :

1. Móra Ferenc: GEORGIKON. A magyar föld imádatának szenteltes és a humor aranyos köntösébe öltöztetett mű. Bolti ára 4 P.

2. MOHÁCSI EMLÉKKNYV. A gyászos emlékeztető mohácsi katasztrófa 400 éves fordulójának emlékeztetője. Illusztrációval gazdagon fűlékesített félbőrökötésű díszmunka. Bolti ára 1280 P.

3. SZELLEMI KINCSESTÁR, Wildner Ödön szerkesztésében gondolatok és elmés idézetek gyűjteménye. Bolti ára kötve 6 P.

4. DALOSKERT. Sajtó alá rendezte Kern Aurél és Molnár Imre, A XVII—XIX. század legszebb magyar dalainak gyűjteménye, fűszáznál több kottamelléklettel. Bolti ára 960 P.

AZ 1927. ESZTENDŐRE :

1. DIARIUM, azaz előjegyzési naptár 1927. évre.

2. Sarfatti: MUSSOLINI. Mussolini tünelményes karrierjének története: közműveltségéből miként lesz hazájának diktátora és a háború utáni Olaszország ujjáépítője. Bolti ára 25 P.

3. Bárány Gerő: UTKÖZBEN. A finomtollú filozófus a nyugati nagy kultúráról számol be. Bolti ára 360 P.

4. Voinovich Géza: EMBEREK... ÁRNYÉKOK. Az előkelő akadémikus esztétikus író legkiválóbb elbeszéléseinek gyűjteménye. Haranghy Jenő illusztrációival. Bolti ára 8 P.

5. Zolnay Vilmos és Komáromi János: MAGYAR TÖRTÉNETI ANEKDOTÁK. Történelmünk derűs emlékei. Jellegetes esetek a magyar multból. A magyar elmeséző tárháza. Bolti ára 5 P.

AZ 1928. ESZTENDŐRE :

1. DIARIUM, azaz előjegyzési naptár az 1928. évre. A testi és lelki kultúra évkönyve.

2. Divald Kormél: MAGYARORSZÁG MŰVÉSZETI EMLÉKEI. A hatalmas díszmunka 30 éves tudós kutatás és kétéves nyomdai előállítás eredménye. 267 mélynyomású képpel Művészeti kulturánk biblijája. Bolti ára 32 P.

3. Teleki Pál gróf: FINNORSZÁG ÉS A ROKON NÉPEK. A kiváló földrajztudós és nagynevű politikai szerkesztésében 20 szakember ismerteti északi rokonainkat. A szövögetet nagyszámú illusztráció fogja élni. 1928-ban Budapesten finn-ugor kongresszus lesz és erre mintegy 800 vendéget várunk a rokon népek közül.

4. és 5. Ezek a kötetek még nincsenek megállapítva, de szintén a magyar műveltség kiépítéséhez méltó művek lesznek.

LÉPJEN BE A KÖNYVBARÁTOK SZÖVETSÉGÉBE !

Aki a Szövetségnek új tagokat gyűjt, annak minden gyűjtött tag után 20 %-ot hozunk levonásba javára az évi díjbefizetésnél. Aki tehát 5 tagot szerez, az egy évig ingyen kapja a Szövetség illetményeit, vagy ha úgy óhajtja, az engedmény összegének erejéig szabadon választhat könyvet a Diariumunkban foglalt könyvjegyzékből. Ebben az esetben azonban igen mérsékelt postaköltséget felszámítunk. Ha valaki ötnél is több új tagot gyűjt, az engedményt a gyűjtött tagok számának arányában a további tagok után is megkaphatja.

Mutassa meg a Könyvbarátok Szövetsége eddigi előfizetési illetményeit barátainak és ismerőseinek, bizonyára fog köztük találni jelentkezőket. Ezzel saját előfizetését könnyíti meg s egyben új barátokat szerez a magyar könyvkultúra számára.

Budapest, Múzeum-körút 6. 242. számú postafiók.

FÖLD ÉS EMBER

(ERDE UND MENSCH)

Vierteljahresschrift der Antropogeographischen Section der
Ung. Ethnogr. Gesellschaft.

Deutscher Auszug der Abhandlungen erscheint im dritten Heft.

Schiffleitung: Szeged, Geogr. Institut der Universität.

SZÉPHALOM

KÉTHAVONKÉNT (kettőszámmal) MEGJELENŐ SZÉPIRODALMI FOLYÓIRAT

SZERKESZTI ZOLNAI BÉLA Dr. SZERKESZTŐSÉG:
SZEGED, TUDOMÁNYEGYETEM BÖLCSÉSZETI KAR.

É v i e l ő f i z e t é s á r a 10 P.

Legujabban megjelent harmadik kiadásban:

Magyarország néprajzi térképe

Tervezte:

Dr. KOGUTOWICZ KÁROLY
egyetemi tanár.

Teljesen új módszer felhasználásával készült!

Ára 3 pengő.

Kapható minden könyvkereskedésben és

KÓKAI LAJOS kiadónál

Budapesten, IV., Kammermayer Károly u. 3. szám.

FÖLD

ÉS

EMBER

NEGYEDÉVENKINT MEGJELENŐ TUDOMÁNYOS
SZEMLE - SZERKESZTI:

KOGUTOWICZ KÁROLY

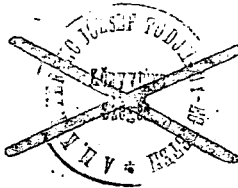
1927

SZERKESZTŐSÉG:

SZEGED, EGYETEMI FÖLDRAJZI INTÉZET

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG EMBERFÖLDRAJZI
SZAKOSZTÁLYÁNAK KIADÁSA
BUDAPEST

MINDEN JOG FENNTARTÁSÁVAL
COPYRIGHT BY HUNGARIAN ETHNOGRAPHICAL SOCIETY IN
SZEDED 1927.

KIADÓHIVATAL : SZEDED, EGYETEMI FÖLDRAJZI INTÉZET.

TARTALOM.

Értekezések, cikkek.

	Lapszám
A Szegedi Alföldkutató Bizottság programja	166
<i>Bella Lajos</i> : A vaskor II.-ik időszakának magyarországi telepei	53
<i>Kiss Lajos</i> : A kállósemjéni Nagy-Mohos tó és környéke	47
<i>Kogutowicz Károly</i> : Szeged emberföldrajzi problémái	1
<i>Márton György</i> : A makói hagyma termesztése	21
<i>Márton György</i> : A Maros síksági szakaszának folyómenti települései: Csanádvára és Makó települése	153
<i>Rapaics Raymund</i> : Magyarország étföldrajzi térképe	93
<i>Ürmössyné, Nagy Júlia</i> : Gödöllő emberföldrajzi leírása	56
<i>Vanyó Aladár Tihamér</i> : A Vulka völgyének települése	129

Apró közlemények.

<i>Bátky Zsigmond</i> : Perecseny	120
— —: Gödöllő	120
— —: Dalmad	121
— —: Círák	121
— —: Kőbökút	122
— —: Szalómója	123
— —: Barcz, Barczika, Barczaság	123
— —: Kömrög	124
— —: Kacsola	125
— —: Ürbő	195
— —: Cselőte	196
— —: Kevermes	196
— —: Szegszárd	196
— —: Mégegyszer Meregylő	197
— —: Kotlíba, Kátó	197
<i>Czakó István</i> : Közigazgatási változások	193

Szemle

(Ismeretések, bírálatok.)

A síksós és szikes területek elterjedése, javításuknak módjai és gazdasági jelentősége (<i>Szakáll Zsigmond</i>)	109
<i>Beynon Erdmann D.</i> : Isolated racial groups of Hungary (B. J.)	187
<i>Csige-Varga Antal</i> : Békés-bihari árvízkönyv (<i>Kanszky Márton</i>)	106
<i>Dr. Gesztelyi Nagy László</i> : A magyar tanyakérdés (<i>Szakáll Zsigmond</i>)	107
<i>Dr. Győrffy István</i> : Az alföldi kertes városok (<i>Kanszky Márton</i>)	104
<i>Dr. Győrffy István</i> : A szilaj pásztorok (<i>Banner János</i>)	185
<i>Haack Hermann</i> : Wirtschaftskarte der Spanischen Halbinsel (<i>Szakáll Zsigmond</i>)	114
<i>Hatolykai Pap István</i> : A vadvizek levezetésének kérdése (<i>Kanszky Márton</i>)	111
<i>Kaán Károly</i> : A Magyar Alföld (<i>Kanszky Márton</i>)	181
<i>Kalischer E. dr.</i> : Das Wenschow-Relief im Unterricht (<i>Kanszky Márton</i>)	116
<i>Kováts József</i> : Szentes közgazdasága (<i>Kanszky Márton</i>)	185
<i>Lambrecht Kálmán</i> : Az ősember (<i>Gál István</i>)	118
<i>Frida Reiche dr.</i> : Greifswald eine Stadtmonographie auf geographischer Grundlage (<i>Kanszky Márton</i>)	112
<i>Walter Scheidt</i> : Rassenunterschiede des Blutes, mit besonderer Berücksichtigung der Untersuchungsbefunde an europäischen Bevölkerungen (<i>Krecsmárik Endre</i>)	190
<i>Walter Scheidt</i> : Rassenforschung (<i>Krecsmárik Endre</i>)	191

